

Роберт Т. Киосаки хәм Шарон Лечтер
"Бай әке, Гедей әке"

М., Попурри, 2003 ж., 272 бет.

МАЗМУНЫ

Кирисиў. Усындай зәрүрлик бар

САБАҚЛАР:

I - БАП: Бай әке, гедей әке

II - БАП – САБАҚ: Бай адамлар ақша ушын ислемейди

III - БАП 2 – САБАҚ: Қаржылық билимди үйрениўдиң не кереги бар?

IV - БАП 3 – САБАҚ: Жеке бизнесиңиз туўралы ойлаң

V - БАП 4 – САБАҚ: Салықлардың тарийхы хәм бир кәсипте бирлескен топардың күши

VI - БАП 5 – САБАҚ: Бай адамлар ақшаны ойлап табады

VII - БАП 6 – САБАҚ: Қалай ақша ушын жумыс ислемеўди үйрениў ушын ислең

БАСЛАМА

VIII - БАП: Тосқынлықларды жеңип өтиў

IX - БАП: Қалай баслаўға болады

X - БАП: Еле көбирек нәрсени қәлеп атырсыз ба? Хәрекет етиў ушын айырым мәсләхәтлер

ЖУЎМАҚЛАЎ БӨЛИМИ

Иске кирисиң!

Роберта Киосакидиң билимлендириў өниминиң жарнамасы

Қаржылық еркинликтиң жолы

Оқытыў жолының ең аңсат хәм ең жақсысы қандай?

АВТОРЛАР ҲАҚҚЫНДА

Роберт Т. Киосаки хәм Шарон Лечтер
"Бай әке, Гедей әке"

Бул китап перзенттиң ең баслы устазы болған – дүнья жүзиндеги барлық ата-аналарға арналған.

Кирисиў.

Усындай зәрүрлик бар

Мектеп балаларды ҳақыйқый өмирде жасаўға таярлай ма? "Жақсы оқы, жақсы билим ал, сонда сен айлығы көп, жақсы пайда келтиретуғын жумысты табасаң" – деп ата-анам маған айтатуғын еди. Олардың өмирдеги мақсети ажапам хәм мениң өмирде әўметли болыўға айтарлықтай имканиятқа ийе болыўымыз ушын бизлерге жоқары билимди бериў болды. Мен 1976 – жылы Флорида Мәмлекетлик Университетиниң есабат бойынша бөлимин жақсы

бақалар менен питкерип диплом алған ұақтымда ата-анам өзлериниң мақсетин жүзеге асырды. Бул жетискенлигин көрсететуғын олардың өмириниң тажы болды. Мен "Big 8" атлы фирмаға жумысқа кирдим хәм карьерамның қандай өтиўин асығыслық пенен күттим.

Күйеўим Майкл де усындай жол менен жүрди. Бизлер екеўимиз де жумысқа қатнаслы ҳақ нийетли болдық, орташа хәм исшилер шаңарағынан шықтық. Майкл де жақсы бақалар менен еки диплом алды: бириншиси инженерлик диплом, ал екиншиси юристлик диплом. Ол Вашингтондағы патентке қәнийгелескен атақлы юридикалық фирмада абройлы жумысты тез алды хәм оның келешеге әжайып, карьера – жақсы хәм мийнети ушын жақсы пенция да гиреўли болып көринген еди.

Карьерамыз әўметли жүрип атырған болса да, олар бизлерге күткенимизди бермеди. Бизлердиң жумыстағы орнымыз өзгерди, бирақ тәшўишсиз пенцияның ийиси де шықпады.

Майкл екеўимиздиң әжайып шаңарағымыз, үш баламыз бар. Хәзир мен буны жазып атырған ұақтымда екеўи колледжде оқып атыр, биреўи орта мектепте оқыўды баслады. Бизлер балаларымыз жақсы билим алыўы ушын хәмме нәрсени иследик.

Бир күни 1996 – жылы балаларымның бири үйге кеўли қалған ҳалда келди. Оқыў оны зериктирген, ол оқыўдан шаршаған. «Не ушын мен өз ұақтымды ҳақыйқый өмирде пайдасы болмайтуғын пәнлерди үйрениўге сарплаўым керек?», - деп ол қарсы шықты. Ойланбай ммен: «Себеби, егер сениң жақсы билимиң болмаса, сен колледжге кирмейсең», - деп жуўап бердим.

Колледжге барыў я бармаўым мени онша тәшўишлендирмейди, мен бай болмақшыман», - деп ол айтты. «Егер сен колледжди питкермесең, онда жақсы жумысты алмайсаң», - деп мен қарсы шықтым. «Егер сениң жақсы жумысың болмаса, онда бай болыўды қалай жобаластырып атырсаң?» Балам күлимсиреди хәм басын әсте шайқады. Бундай сәўбет бизлерде алдын да болған еди. Ол басын төмен қаратты хәм көзин айналдырды. Ананың даналық с55злери және өли жерге түсти. Зейинли хәм жигерли балам бәрха әдепли хәм тәрбиялы жигит болды.

«Апа» - деп ол баслады. Енди: «Сен ұақыттан артта қалдың! Этирапыңа қара; бай адамлар өзиниң билими арқасында байымады. Майкл Джордан хәм Мадоннаға қара. Өз қәлеўи менен Гарвардтан шығарылған Билл Гейтс те Майкрософтқа тийкар салды; ол хәзир Американың ең бай адамы, ол 40 жаста. Ал «ақлы зайып» деген сөзди жабыстырған болса да жылына 4 млн \$ ислеп табатуғын бейсбол пинчери не?» - деп айтылатуғын лекцияны тыңлаў мениң гезегим еди.

Узақ ұақыт тынышлық орнады. Балама көпшилик ата-аналар беретуғын мәсләхәтти берип атырғанымды түсиндим. Этирапымыздағы дүнья өзгерди, ал мәсләхәт болса өзгермеди. Бүгинги күнде жақсы билим алыў көбирек әўметти тәмийинлемейди, бирақ, балаларымыздан тысқары, буны хеш ким көрмейтуғындай.

«Апа», - деп мен дауам еттим. «Мен сен хәм әкем сыяқлы мийнет етиўди қәлемеймен. Сизлер көп ақшаға ийесиз, бизлер түрли нәрселери бар үлкен үйде жасаймыз. Егер мен сениң мәсләхәтиңе қулақ салсам, онда сизлер сыяқлы шаршайман, көбирек салық төлеў ушын жұмыс ислеймен. Бүгин қәўипсизликти тәмийинлейтуғын жұмыс жоқ. Мен колледжди питкергенлердиң бүгинги күнде сизлер колледжди питкерип ислеп тапқаныңызға қарағанда аз ақша ислеп табатуғынын билемен. Шыпакерлерге қара. Олар қашанлардур алған айлығына жақын да келмейди. Мен жұмыстан кеткеннен соң социаллық қорғаў хәм жақсы пенсияға сүйене алмайтуғынымды билемен. Маған таза жуўаплар керек».

Ол хәқ еди. Оған таза мәсләхәтлер керек еди. Ата-анамның мәсләхәтлери 1945-жылы туўылған адамлар ушын жұмыс ислей алатуғын еди, бирақ олар усы тез өзгерип атырған дүньяда кейин туўылғанлар ушын апат болыўы мүмкин. Мен өз балаларым менен аңсат сөйлесе алмайтуғын едим: «Мектепке бар, жақсы билим ал, қәўипсизлик беретугын жұмысты изле». Мен балаларымның билимин басқарыў ушын таза жолларды излеўим керек екенин билетугын едим. Ана хәм бухгалтер эксперт сыпатында мен балаларымның қаржылық билиминиң пәс екенине тәшўишлендим. Көплеген заманагөй жаслар орта мектепти питкермей-ақ кредит қарточкаларына ийе, бирақ олардың хәш бири ақша менен қатнасты, оларды жумсаўды үйренбеген. Қаржылық билимлик хәм ақшаның қалай жұмыс истейтуғынын билмей, жас адамлар шығынлар жыйнаған ақшаңнан көп болатуғын, өзлерин күтип турған дүнья менен туўры ушырасыўға таяр емес. Үлкен улым колледждиң биринши курсында оқып жүрип, кредит қарточкасында қарызға батқанда мен оған қарызын төлеўге тек жәрдем берип қоймастан, ал балаларды қаржылық сораўларда еритип жүриўге жәрдем беретугын жолды излеўин басладым.

Хәм мине бир күни өз идарасынан күйеўим қоңыраў қылды хәм: «Ханамда ойлаўымша сен танысыўың керек боғлан адам отырыпты», - деп айтты. «Оның аты Роберт Киосаки. Ол исбилермен хәм қаржы жумсаўшы, оған билимлендириў исине патент керек. Мен буны сениң пүткил өмир излеген нәрсең деп ойлайман. Мен көптен берли излеген нәрсем.

Күйеўим Майк Роберт Киосакидиң таза билимлендириў өними болған CASHFLOW дан (ақша ағысы) тәсирленгени соншелли, ол екеўимиздиң сынаўда қатнасыўымызға келисти. Бул билимлендириў ойыны болғаны себепли мен жергиликли университетте биринши курс болған 19 жаслы қызымнан тест сынаўында қатнасыўды қәлеўин хәм қәлемейин сорадым хәм қызым разы болды. Тест сынаўында үш топарға бөлинген 15 адам қатнасты, Майк хәқ болды. Бул мен излеген сол билимлендириў өними еди. Ойын өзінде нени көрсететуғын еди? Ол реңли Монополияны еслететуғын еди, ортасында балпақ тышқан бар үлкен тахташа бар еди. Ойында еки трәк болды: ишки хәм сыртқы. Ойын қатнасыўшысы «тышқанлар жуўырысы» деп атаған ишки трәктен шығыўы хәм сыртқы трәкке ямаса «тезлик трәгине»

жетіуі керек еді. Роберт көл алдына келтиргендей, «тезлик трэки» бай адамлардың хақықый өмирде қалай ойнайтуғынын көрсететуғын еді. Роберт бизлерге «тышқанлар жууырысында» нени түсинетуғынын түсіндирди.

«Егер сиз орта билимли, көп жумыс ислейтуғын адамлардың өмирине қарасаңыз, онда хәр бир адамның бирдей жолда баратырғанын көресиз. Бала тууылады, мектепке барады. Менмен ата-аналар бахытлы, себеби олардың баласы жақсы оқыйды, жақсы билим алыу мүмкиншилигине ийе хәм оны колледжге оқуға қабыл етеди. Ақырында, бәлким алымлық дәрежени алып, кейин дәстүрлестирілген сыяқлы хәрекет етип, қәуипсиз жумысты ямаса карьераны излейтуғын шығар. Жумыс ислеп, ақшалы болып, басқа адамлар менен қарым-қатнас болып, өзине серик табады, кейин ушырасыу болады, ал айырым уақытлары турмыс қурыу болады. Турмыс құрғанлардың өмири әжайып болады, себеби екеуі де жумыс истейди. Еки табыс бар. Олар өзлерин әуметли адамлардай сезеди, оларды әжайып келешек күтип турыпты хәм олар үй, машина, телеизор сатып алыуды, саяхатқа шығыуды, балалы болыуды шешеди. Бахытлы уақыт келеди. Ақшаға талап көбейеди. Бахытлы ерли-зайып карьерасын әхмийетли деп шешеди, лауазымда көтерилиуди хәм айлықтың көбейуин излеп көп жумыс ислеуди баслайды. Балалар тууылады хәм үлкен жайға талап пайда болады. Адамлар жақсы исши болып көп жумыс истейди. Олар көбирек қәнийгелескен билимди алыу хәм көбирек ақша ислеп табыу ушын (және) оқыйды. Бәлким, екінши жумысқа да киресетуғын шығар. Олардың табысы көбейеди, бирақ оның менен бирге төлейтуғын салықлары да көбейеди, үлкен жай ушын салық, социаллық тәмийинлеу салығы хәм басқа салықлар өседи. Адамлар жақсы айлық аламыз, ал ақша қумға сиңип кететуғындай деп хайран қалады. Олар мәмлекетлик қымбат қағазларды, кредит карточкаға затларды сатып алады. Хәм мине балалар 5-6 жаста хәм колледжге ақша тежеу керек, буған қосымша қартайған уақытқа да ақша қалдыру керек. Хәм, усылай етип, 35 жаста бахытлы шаңарақ енди ис күниниң ақырына шекем «тышқанлар жууырысының» қапқанына түседи. Адамлар компанияның хожалығына, мәмлекетлик салықларға, банктеги төлемлерге жумыс истейди, ал кейин олар өз балаларына мийнет етиуди, жақсы билим алыуды, қәуипсиз жумыс ямаса карьераны излеуге мәсләхәт береди. Адамлар ақшаның не екенин түсинбейди, бирақ буны олардың исениушенлигинде жасайтуғын адамлар жақсы түсинеди, ал адамлар болса өмириниң ақырына шекем мийнет етеди. Бул «тышқанлар жууырысы»ның өзи. «Тышқанлар жууырысынан» шығыудың жалғыз жолы – бул ақша хәм қаржы жумжумсау есабын билиу. Қашанлардур "Big 8" де ислеген тәжирийбели исши сыпатында мен Роберттиң бул еки пәнди оқытууды қызықлы хәм мәжбүрий емес етип ислегенине таң қалдым. Бул барыстың жақсы исленгени соншелли, бизлер «тышқанлар жууырысынан» қалай шығыудың үстинде көп жумыс иследик, ақша ислеп таптық хәм соның менен бир уақытта үйрендик.

Тест сынаулары уақытында қызым екеуіміз алдын хеш сөйлеспеген нәрселер хакқында сөйлесип ярым түнге шекем ойнадық. Бухгалтер-эксперт болған маған табыс хәм теңлик хакқында есабат талап етилетуғын бул ойынды ойнау аңсат болады. Мениң столдың дөгерегиндеги қызым хәм басқа ойыншыларға өзлери түсинетуғын қағыйдалар менен жәрдем бериуге уақытым болды. Мен сол күни «тышқанлар жууырысынан» шыға алған топардағы жалғыз адам болдым. Мен буны ойын дерлик үш саат дауам етсе де 50 минутта иследим. Столымның дөгерегинде банкирлер, исбилермен хәм компьютер дәстүрлеуши отыр еди. Бул адамлардың өмирде сондай әхмийетли болған қаржы жумсау хакқында аз билетуғыны мени таң қалдырды. Хакыйқый өмирде өзлериниң қаржылық ислери менен не ислеитуғыны мени қызықтырды. Мен 19-жаслы қызымның буны түсинбейтуғынын түсине алатуғын едим, бирақ қызымнан жасы еки есе үлкен адамлардың буны түсинбейтуғын еди. Мен «тышқанлар жууырысынан» шыққанымнан соң кейинги еки саатта мен қызым хәм усы билимли, бай ересек адамлардың кишкене текшешени қалай таслап хәм дөңгелекти қозғалтып атырғанын гүзеттим. Хәммесиниң ойында үйренип атырғанына хәм қаржы жумсаудың негизлери хакқында көп нәрсени билмейтуғынына тәшүишлендим. Олар табыс хәм теңлик арасындағы байланысты орнатып атырып қыйыншылықты **сезди**. Олар хәр бир келисимниң өзлериниң хәр айдағы ақша ағысын өзгерте алыуын умытып түрли көшпес мүлки сатып алды хәм сатты. Мен: усы топардың сыртанда хакыйқый дүньяда қанша адам хеш ким хеш қашан бул тууралы үйретпегени ушын қаржылық сауашта гүресип атыр деп ойладым. Столдың этирапындағылар утыуды қатты қәлеп уақтың өткерди. Ойын тамам болғанда Роберт бизлерге ойыншылардың арасында ойынды талқылау ушын 15 минут берди. Исбилермен бахытлы емес еди. Оған ойын унамады. «Буның хәммесин билиу маған керек емес», - деп ол бәлент айтты. «Мен ис пенен таныстырыуы ушын бухгалтерлерди хәм жақлаушыларды жаллайман». Буған Роберт: «Ал сиз қашан болса да бай бухгалтерлердиң онша көп емес екенин көрдиңиз бе? Ал банкирлер, жақлаушылар, биржа брокерлери хәм көшпес мүлк бойынша брокерлерди не? Олар көп нәрсени биледи хәм көбирек зейинли адамлар, бирақ олардың көпшилиги бай емес. Өйткени бизлерде мектеплеримизде адамларға бай адамлардың билетуғынларын үйретпейди, бизлер бул (байлардың) адамлардың мәсләхәтлеринен пайдаланамыз. Бирақ бир күни сиз жолда баратырып, тығылыста қаласыз, бир нәрсе ислеуге хәрекет етесиз, оң тәрепке қарайсыз хәм сол жолда қалып қойған бухгалтериңизди көресиз. Сиз шеп тәрепке қарайсыз хәм сол жерде банкириңизди көресиз. Бул сизге бир нәрсе тууралы айта ма?», - деп айтты. Компьютер дәстүрлеушиси де ойыннан қууанышта емес еди хәм: «Мен буны үйрететуғын бағдарламанатып ала аламан», - деди. Банкир де: «Мен буны үйренгендеймен, бирақ буның хакыйқый өмирде қалай исленетуғынын хеш қашан билмейтуғын едим. Енди билемен. Мен «тышқанлар жууырысынан» шығыуым керек», - деп айтты. Сөзлердиң хәммесинен маған қызымның:

«Мен бул ойын беретугын нәрселерди рәхәтленип үйрендим, мен ақшаның хақыйқаттан қалай ислейтуғынын хәм қалай қаржы жумсаўды билдим», - деген сөзи тәсир етти. Хәм: «Енди мен кәсипти өмирдеги қәўипсизлик, пайда хәм айлықтан таңламайтуғынымды билемен. Егер мен бул ойын үйрететугын нәрселерди үйренсем, онда мен қандай да бизнес талап ететугын исши қәбилетлерине ғәрезли болмай жүрегим қәлеген нәрсени ислеп хәм үйрениўге ерклимен. Егер мен буны үйренсем, онда өмирде қәўипсизлик беретугын жумыс, социаллық тәмийинлениў хәм кепилликлер хаққында тәшўишленбесем де болады», - деп қосты.

Мен ойыннан кейин Роберт пенен қалып сөйлесетугын жағдайда емес еди хәм бизлер оның проектин сөйлесиў ушын кейинирек ушырасыўға келистик. Мен басқа адамларға қаржыда еркин болыўға жәрдем бериў ушын өзиниң ойынын пайдалананыўды қәлегенин билемен хәм мен оның жобалары хаққында көбирек еситиўге үмит еткен еди. Бизлер Робертти хаялы менен аўқатқа шақырдық хәм бул бизлердиң биринши ушырасыўымыз болса да, бизлер өзимизди 100 жылдан берли таныстай сездик. Бизлер көп нәрседе пикиримиз бир екенин көрдим. Бизлер спорт хәм пьессалар, ресторанлар хәм жәмийетлик-экономикалық баспалар туўралы сөйлестик. Бизлер дүньяны қалай өзгертиў туўралы сөйлестик. Бизлердиң көп ўақтымыз көпшилик америкалылардың аз пенсияға ийе екенин сөйлесиўимизге кетти. Бизлерди социаллық тәмийинлеў хәм медициналық хызметтиң аўыр жағдайы тәшўишлендирди, бизлерди адамлардың пенсияға ғәрезли болыўдың тәўекелли екенин түсиниў я түсинбеўи қызықтырды. Робертти Америкада хәм пүткил дүньяда бар хәм жоқлардың арасындағы үлкейип атырған түпсизлик тәшўишлендирди. Өз бетинше үйренип, хәмме нәрседе өзине миннетли, жеке коммерциалық каханаларға ийе, дүнья бойлап саяхат етип, қаржы жумсаў менен шуғылланып Роберт нў жасында жумыстан кетти. Ол дүньяның өзгергенин, бирақ оның менен бирге билимниң өзгермегенин биледи.

«Бүгинги күнде сиз өз балаңызға бериўиңиз мүмкин болған ең қәўипли мәсләхәт – бул мектепке бар, жақсы билим ал, қәўипсиз жумысты тап», - деп ол айтыўды жақсы көретугын еди. «Ескирген мәсләхәт, жаман мәсләхәт. Егер сиз Азияда, Еропада, Кубла Америкада жүз берип атырғанларды көре алғаныңызда, мен сыяқлы қапа болған болар едиңиз». Роберт егер «баңыз қаржыда тәмийинленген келешекке ийе болыўын қәлесениз, онда ески қағыйда бойынша ойнамаң. Бул жүдә тәўекелли» деп есаплайтуғын еди. Мен оннан «ески қағыйдалар» дегенде нени нәзерде тутатуғынын сорадым. «Маған уқсаған адамлар басқаларға қарағанда басқаша қағыйдалар жыйнағы менен ойнайды», - деп ол айтты. «Аўқам қысқартыў хаққында жәриялағанда не болады?»

«Адамларды ылақтырады, шаңарақлар азап шегеди, жумыссызлық жоқарыға көтериледи», - деп мен айттым.

«Ал биржадағы компания менен не болады?» «Қымбат қағазлардың нарқы әдетте қысқартыў жәрияланған ўақытта жоқары көтериледи», - деп

мен айттым. – «Базар компанияның мийнетке төлемди қысқартқанын жақсы көреді».

«Дурыс», - деп Роберт айтты – «Қымбат қағазлардың нарқы көтерілгенде маған уқсаған адамлар байып кетеді. Басқа қағыйданың жыйнағы дегенде мен усыны нәзерде тутаман. Исшилер жеңиледи, ал хожайынлер хәм қаржы жумсаўшылар жеңеди».

Роберт тек ғана исши хәм ис бериўшиниң арасындағы айырмашылықты емес, ал өз тәғдирин қадағалаў хәм қадағалаўды басқа биреўге бериўдин арасындағы айырмашылықты да сүүретледи.

«Бирақ көпшилик адамларға не ушын бундай болып атырғанын түсиниў қыйын», - деп мен айттым. – «Олар буны тек әделетсизлик деп есаплайды». «Мине не ушын балаға тек жақсы билим ал деп айтыў ақмақлық», - деп Роберт айтты.

«Билимлендириў, мектеп тәртиби балаларыңызды өзлери дус болатуғын дүньядағы өмирге таярлықты тәмийинлейди деп ойлаў ақмақлық. Хәр бир бала үлкен билимге, түрли билимге мүтәж. Балалар қағыйдалардың түрли жыйнағын билиўи керек».

«Бай адамлар ойнайтуғын ақша қағыйдасы бар хәм турғынлардың қалған 95%-ы ойнайтуғын қағыйдалар бар», - деп Роберт айтты. «Ал бул 95% турғынлар өзлериниң қағыйдаларын мектебинде хәм үйинде үйренеди. Мине не ушын бүгинги күнде балаға тек көп оқы, жумыс изле деп айтыў қәуипли. Балаға бүгинги күнде аўырлаў билим талап етиледі, ал заманагөй тәртип өзине алынған ўазыйпаларды орынламайды. Классларға неше компьютер қойғаны хәм мектептин қанша ақша сарплайтуғыны маған бәрибир. Билимлендириў тәртиби өзи билмейтуғын пәнди қалай үйрете алады?» «Ата-ана мектепте үйретпейтуғын нәрсени баласына қалай үйрете алады? Сиз балаңызды серикпейтуғындай етип есаплаўды қалай үйретесиз? Сиз өзиниз ата-ана болып турып ислеўди билмесеңиз қаржы жумсаўды балаға қалай үйрете аласыз? Буның орнына балаларды қәуипсизликке ойнаўды үйретиў ушын мен оларды зейинлирек ойнаўды үйретиў пайдалырақ деп шештим».

«Сиз ақшаның не екенин хәм басқа нәрселерди балаңызға қалай үйретиўди басладыңыз?» - деп Роберт сорады. – «Өзлери нениң не екенин түсинбейтуғын бир ўақытта ата-аналарға бул исти қалай аңсат қылыўға болады?» "Мен бул пән бойынша китап жаздым" – деп Роберт айтты.

"Ол қай жерде?" – деп мен сорадым.

«Мениң компьютеримде. Китап сол жерде көп ўақыттан берли бар, бирақ бөлек түрде. Мен оған қосымшалар ислеймен, бирақ хәммесин еле бирлестирмедим. Мен оны басқа китабын бестселлер болғаннан кейин жазыўды басладым, бирақ жуўмақланған вариантлары еле жоқ. Тек бөлеклери бар».

Аўа, бул китап бөлеклер хаққында. Бул бөлек бөлимлерди оқып болғаннан кейин мен китап хұрметке ийе деп шештим, ал өзим оны жазыўда қатнаса алдым, әсиресе усы өзгериўшең дәўирде. Бизлер Роберт пенен бирге ислесийге келистик. Мен оннан балаға қанша қаржылық мағлыўмат керек

екенин сорадым. Ол буның анық балаға байланысly екенин айтты. Роберт жас ұақтынан бай болыўды қәлейтуғынын билди хәм еки әкеси бар болғанына бахытлы еди. «Билим – әўметтиң негизи», - деп Роберт айтатуғын еди. – «Бирақ мектептиң билимлери әхмийетли болғаны сыяқлы қаржылық билим де әхмийетли».

Хәм мине Роберттиң еки бай хәм гедей әкеси хәққинда хәққинда, оның пүткил өмир тереңлестирген билимлери хәққинда айтылатуғын китап пайда болды.

Еки әкениң арасындағы қарама-қарсылық әхмийетли артықмашылықты усынады. Егер бул китапларды оқырманлардың арасында бухгалтерлик ис пенен шуғылланатуғын адамлар бар, академиялық китабий билимлериңизди шетке қойың, санаңызды Роберт усынатуғын теорияларға ашың. Бизлер, ата-ана сыпатында балаларымызға «мектепке барып бар күшиң менен оқы хәм жақсы жумысты ал» деп мәсләхәт еткенимизде, бизлер көбинесе буны әдет бойынша ислеймиз. Усылай бәрха ислеўге туўра келетуғын еди ғо. Мен Робертти биринши мәрте ушыратқан ұақтымда оның пикирлери мени таң қалдырған еди. Еки әкениң тәрбиясын алған ол олардан еки түрли мақсетти алды: бир әке бир нәрсеге, екиншиси басқа нәрсеге үйретти, әкелердиң хәр бири Роберттиң дәл өзиниң мақсетине талпыныўы қәледи. Оның билимли әкеми оған аўқамда жумыс ислеўди мәсләхәт етти. Ал бай әеси оған аўқамды басқарыўды мәсләхәт етти. Еки жол да билимди талап ететуғын еди, бирақ үйрениў керек болған пәнлер улыўма хәр қыйлы еди. Зейинли әкеси оны зейинли болыўға руўхландырды. Бай әкеси Робертти зейинли адамларды қалай жаллаўды билиўге руўхландарды.

Еки әкениң болыўы көп машқаланы келтиретуғын еди. Роберттиң хәқыйқый әкем Гаваяда билимлендириў орынбасары болды. Роберт он алты жасқа толғанда «егер сен жақсы билим алмасаң, онда жақсы жумысты алмайсаң» деген қорқытыўдың тәсири аз болды.

Расын айтқанда, бул китаптағы пикирлер бүгинги күнде көпшилик ата-аналар ушын жүдә шешиўши шығар. Өзгерип атырған дәўирде бизлер, ата-аналар таза пикирлерге ашық болыўымыз керек. Балаларды исши болыўға руўхландырыў оларға өмирде көп салықларды төлеў хәм аз пенсия менен қалыўды мәсләхәт етиўди аңлатады. Таза пикирлер керек хәм бул китап оларды алып келеди.

Роберт бай адамлар балаларын басқаша оқытады деп айтады. Олар балаларын үйинде, дастурхан этирапында үйретеди. Бизлерге жаңа пикирлер хәм жаңа билим керек. Мен анна сыпатында бул китаптың балаларға жәрдем бериўине үмит етемен. Егер бүгин сиз бағбан, жыйнаўшы ямаса жумыссыз болсаңыз, сизде өзиниң үйрениўиңизге мүмкиншилигиңиз бар.

Есиңизде тутың, қаржылық тапқырлық – бул бизлер өзимиздиң қаржылық машқалаларымызды шешетуғын барыс. Бүгинги күнде бизлер алдын болмаған технологиялық өзгерислерди гүзетемиз. Хәш кимде хрусталь шар жоқ, бирақ хәммеге бир нәрсе түсиникли – жүз беретуғын өзгерислер еле де таң қаларлырақ болады. Келешектиң не алып келетуғынын ким биледи?

Бирақ не болғанда да, бизлерде еки негизли таңлау бар: қәуипсизликке ойнау ямаса таярлап, өзиниң хәм балаларыңның қаржылық алымын оятып зейинлиликке ойнау.

Шарон Л. Лечтер

I - БАП:

Бай әке, гедей әке

Роберт Киосаки баян етеди

Мениң еки әкем болды: бай хәм гедей. Биреуи жоқары билим алған хәм ақыллы, философия докторы еди. 2 жылдан ишинде колледжде ң басқышлы оқыуды өтті. Кейин Стэнфор университети, Чикаго университети хәм Арқабатыс университетине билимимди рауажландырыу ушын кетти, бәрха стипендия алатуғын еди. Басқа әкемде оннан кем билим дәрежесинде емес еди.

Еки әкем де өзлериниң карьерасында рауажланған, пүткил өмир көп жумыс ислеген еди. Екеуи де көп айлыққа ийе еди. Бирақ биреуи пүткил өмир қаржылық урыст алып баратуғын еди. Басқасы Гаваяның бай адамларының бири болды. Биреуи шаңарағына онлаған миллион доллар, қамсыздандырыу идараларды хәм өзиниң ибадатханасын қалдырып қайтыс болды. Басқасы төлеу ушын төлемлерин қалдырды.

Еки әкем де күшли, зейинли хәм тәсирли еди. Екеуи де маған мәсләхәтлерди беретуғын еди, бирақ хәр қыйды. Екеуи билимге қатты исенетуғын еди, бирақ оқытыудың түрли курслерин мәсләхәт ететуғын еди. Егер мениң бир әкем болғанда, онда оның мәсләхәтин қабыл етиу я бас тартыуым керек болатуғын еди. Маған мәсләхәт беретуғын еки әкеге ийе болып, мен көз-қарасларды қарама-қарсы қылатуғын таңлаудың алдында турдым: бай әкениң бир көз-қарасы хәм гедей әкениң басқа көз-қарасы. Ана я мына көз-қарасты тек қабыл етиу ямаса оннан бас тартыудың орнына мен бул көз-қарасларды көбирек ойлап, салыстырып хәм кейин таңлау ислейтуғынымды көрдим.

Машқала бай адамның еле бай емеслигинде хәм гедейдиң гедей емеслигинде еди. Екеуи де карьерасын енди баслап атыр, ақша хәм шаңарқлық машқалаларды шешетуғын еди. Бирақ ақша пәнинде олардың көз-қарасы улыма қарама-қарсы болды. Усылай, бир әкем: «Ақшаға деген сүйиспеншилик – барлық жаманлықлардың тамыры», - деп айта алатуғын еди. Ал басқасы: «Ақшаның жетиспеушилиги – барлық жаманлықлардың тамыры», - деп айтатуғын еди. Маған тәсир ететуғын еки күшли әкеге ийе болған жигит сыпатында маған ауыр болды. Мен жақсы, тил алғыш ул болыуды кәледим, бирақ әкелерим маған түрли нәрселерди айтатуғын еди. Олардың көз-қарасының артықмашылықлы паркы ақшаға қатнасты еди хәм оның таң қаларлығы соншелли, мен бәрха еситкенлериме үлкен қызығышылықты көрсететуғын едим. Мен хәр бир әкемниң айтқанларын узақ ойланыуды басладым. Бос уақтымның көбисин мен өзимнен: «Не ушын ол буны айтты?» ямаса «Не ушын басқасы мынаны айтты?», - деген сорауларды берип өткеретуғын едим. Әпиуайы: «Ауа, ол хақ. Мен буған

келісемен», - деп айтыу ямаса қандай да көз-қарастан бас тартыу аңсат болыр еди. Буның орнына, өзим жақсы көрген еки әкемнің бар болыуы мени ойланыуға хәм өзим ушын пикирлеу усылын таңлауға мәжбүр ететуғын еди. Бәрха таңлау барысы, ақыр-ақыбет, маған қандай да к553-қарасты қабыл етиу ямаса бас тартыуға қарағанда көбирек пайдалы нәрсени берди.

Не ушын бай адамлардың байып атырғаны, гедей адамлардың гедейленип атырғаны, ал орта класстың қарызға батып атырғанының себеплеринің бири Ақша пәнин мектептерде емес, ал үй үйретиуінде көпшилик адамлар ақша тууралы өзлеринің ата-анасынан биледи. Ал гедей ата-ана баласына ақша тууралы не айта алады. Ол тек: «Мектепте қал хәм бар күшиң менен оқы», - деп айта алады. Бала мектепте жақсы тамамлауы мүмкин, бирақ қаржы мәселесинде оның ақылы аз.

Ақша тақырыбы мектепте айтылмайды. Мектептер мектеп хәм әмелий билимлерге қаратылған. Бул ақыллы банкирлер, шыпакерлер хәм бухгалтерлердің жоқары мектеп билими менен қалай пүткил өмир қаржы майданында гүресетуғынын түсіндиреди. Бизлердің таң қаларлы мәмлекетлик қарызымыз айтарлықтай дәрежеде қаржылық шешимди қабыл ететуғын жоқары билимли сиясатшылар хәм мәмлекетлик хәкимшиликлердің «мийнети».

Мен жаңа мың жыллық тууралы жийе ойлайман хәм маған миллионлаған адамлардың материаллық хәм медициналық жәрдемге мүтәж болғанында не жүз беретуғыны қызық. олар өзлеринің шаңарағына ямаса мәмлекетке қаржылық қоллауға мүтәж болып қәрезли болады. Медициналық хызмет көрсетиу хәм жәмийетлик тәмийинле өзинің қорларын тауысса не болады? Миллет қалай тири қалады? Егер балаларды ақшаға қатнаслы ата-аналары үйретиуді дауам етип атырған болса, онда олардың көпшилиги гедей болады ямаса әлле-қашан гедей. Мениң өзиме тәсир көрсететуғын еки әкем болғанлықтан мен екеуинен де үйрендим. Маған хәр бир әкемнің мәсәләхәтлерине қулай салыуыма туура келди, ал усылай ислеп мен биреудің пикиринің биреудің өмирине қатты тәсир ететуғынына ишки түсиникти алдым. Мысал ушын, бир әкемнің: «Мен буған өзиме жол қоя алмайман», - деп айтыу әдети бар еди. Ал басқасы бундай сөзлерди қолланыуды қадаған ететуғын еди. Ол мениң: «Мен буған қалай өзиме жол қоя аламан?» - деп айтыуым кереклигин айтатуғын еди. Тастыйықлау хәм сорауға ийемиз. Ол илмекте илинип турыуға жол береді. Тез арада байып кетиу керек болған әкем буны: «Мен буған өзиме жол қоя алмайман», - деген сөзлерди айтып адам өз мийинің жұмысын тоқтататуғынын түсіндиретуғын еди. «Мен буған өзиме қалай жол қоя аламан?» - деген сорауды берип, сиз мийиңизди жұмыс ислеуге сазлайсыз. Бай әке қәлеген нәрселеринің хәммесин алыуды нәзерде тутпады. Ол дүньядағы күшли компьютер болған мийдің шынығыу жобасында фанат болды. «Мениң мийим күннен күнге беккемлениди, себеби мен оны шынықтыраман. Мийим қаншелли күшли болса, мен соншелли көп ақша ислеп таба аламан». Ол:

«Мен буған өзиме жол қоя амайман» деп айтып адам ақылдың ериншеклигин көрсететуғынына исенимлі еди.

Еки әкем де көп жұмыс ислеген болса да, мен биреуінің мийи гәп ақша сорауына келгенде уйқыға берилетуғынын, екиншисинің бул жағдайда күнде шынығатуғынын көрдим. Нәтийжеде бир әкем қаржыда беккемленди, екиншиси хәлсиз болды. Бул биреуі шынығыу ушын шынығыу залына күнде баратуғын, екиншиси диванда телевизор көрип отырыу жағдайын еслетеди. Туура келетуғын физикалық шынығыулар жақсы ден-саулыққа имканиятларды күшейтеди, ал туура келетуғын ақылдың шынығыуы сизлердің байлыққа деген имканиятларыңызды көбейтеди. Ериншеклик хәм ден-саулық, хәм байлық ушын имканиятларды пәсейтеди, еки әкем бир нәрсе тууралы, салық тууралы улыума басқаша ойлайтуғын еди, бир әкем бай адамлар әуметсизлерге ғамхорлық көрсетиу ушын көбирек салық төлеуи керек деп есаплайтуғын еди. Ал басқа әкем: «Салықлар жарататуғынларды жазалайды хәм жаратпайтуғынларды сыйлықлайды», - деп айтатуғын еди. Бир әкем: «Ислеитуғын жақсы компанияны табыуың ушын көбирек оқы», - деп мәсләхәт ететуғын еди. Басқасы: «Жақсы компанияны тауып хәм оны сатып алыу ушын көбирек оқы», - деп мәсләхәт беретуғын еди. Бир әкем: «Менің не ушын бай емеслигимнің себеби менде сизлер-балаларым бар екенінде», - деп айтатуғын еди. Басқасы: «Мен бай болыуым кереклигинің себеби менде сизлердің бар екеніңизде», - деп айтатуғын еди. Биреуі дастурхан басында ақша хәм бизнес хәққинда сәўбетти қоллайды, екиншиси дастурхан басында ақша тақырыбын талқылауды қадаған етти.

Биреуі: «Гәп ақшаға келгенде жаңылыспайтуғын болып хәрекет ет, тәуекел етпе», - деп айтатуғын еди. Ал басқасы: «Тәуекел етиуди үйрен», - деп айтатуғын еди. Биреуі: «Бизиң үйимиз – бул ең үлкен қааржы жумсау хәм бизлердің ең үлкен активимиз», - деп ойлайтуғын еди. Ал басқасы: «Менің үйим – пассив, ал егер үйиңиз ең үлкен қаржы жумсауыңыз болса, онда сиз апаттасыз», - деп ойлайтуғын еди. Еке әкем де төлемлери өз уақтында төлейтуғын еди, бирақ биреуі биринши төлемлерге, екиншиси биринши өзине төлейтуғын еди. Бир әкем компания ямаса мәмлекет адам хәм оның мүтәжликлери хәққинда ғам шегетуғынына исенетуғын еди. Ол төлемлердің көбейиуи, жұмыстан шығыуға жобалар, медициналық қамсызландырыу, кеселлик бойынша дем алыс, әпиуайы дем алыс х.т.басқалар хәққинда ғам шегетуғын еди. Ол армияға барған хәм жигирма жыллық хызметтен кейин пенсия хәәм шегирмелерди алатуғын еки дайысын мақтаныш ететуғын еди. Оған медициналық қамсызландырыу пикири унайтуғын еди, жұмыстан шыққанларға армия беретуғын артықмашылықлар унайтуғын еди. Оған униерситетте узақ мүддетли лауазымды алыу тәртиби унайтуғын еди.

Жұмыстың өмир ушын әхмийетлилигинің пикири, жұмыс орнының пайдасы уақты-уақты менен жұмыстың өзине қарағанда әхмийетлирек болып көринетуғын еди. Ол көбинесе: «Мен мәмлекетке көп жұмысы исследим хәм шегирмелерге хуқықым бар», - деп айтатуғын еди.

Басқа әкем толық қаржылық еркінлікке исенетуғын еді. Ол бул көринистің хәлсиз хәм қаржыға байланыслы адамларды пайда ететуғынын көріп «шегирме» сөзине қарсы шығатуғын еді. Ол қааржыда билимлилердің тәрептары болды. Бир әкем бир неше долларды тежеуі ушын гүрести. Басқасы тек қаржыы жумсауды жаратты. Бир әкем мени жақсы жумысты табыуі ушын қалай тәсирли резюме жазыуды үйретти. Басқасы маған жумыс орынларын жарата алыуым ушын бизнес-жобаларды, қаржылық жобаларды жазыуды үйретти.

Еки күшли әкемнің бар болыуы маған өмириме тәсир етип түрли ойлардан шығатуғын тәсирди гүзетиуіме мүмкиншилик беретуғын еді. Мен адамлардың өз өмирин өзлеринің ойлары арқалы хәқыйқый дүзетуғынын көрдим. Усылай, гедей әкем бәрха: «Мен хеш қашан бай болмайман», - деп айтатуғын еді хәм бул пайғамбаршылық хәқыйқат болды. Басқа тәрептен, бай әкем бәрха өзине бай адамға сыяқлы қатнаста болатуғын еді. Ол: «Мен – бай адамман», - деп айтатуғын еді. Бай адамлар хеш қашан «Мен хеш қашан бай адам болмайман», - деп айтпайды деп айтатуғын еді. Ол улыуа ақшасыз қалғанда да, ол өзине бай адамға сыяқлы қатнаста болыуды дауам етти. Ол: «Гедей хәм бир тыйынсыз қалыуі түсинигинің арасында айырмашылық бар. Бир тыйынсыз қалыуі – уақытша нәрссе, аал гедейлик – турақлы нәрссе», - деп айтып өзін ақлайтуғын еді.

Гедей әкем: «Ақша мени қызықтырмайды» ямаса «Ақша әхмийетли емес», - деп бәрха айтатуғын еді. Бай әкем бәрха: «Ақша – бул бийлик», - деп айтатуғын еді. Ойларымыздың күши – бәрха ылайықлы түрде өлшенбейди хәм бахаланбайды, бирақ мен ушын ойымда абайлы болып, оларды түсинип, өзимди басқарыуым кереклиги анық болды. Мен гедей әкемнің аз ақша ислеп тапқаны ушын емес, ал оның гедейлиги ойлары хәм хәрекетлеринің нәтийжеси себепли гедей болғанын көрдим. Еки әкеси бар жигит болған мен хәрекет етиуі керек болған ойда абайлы болыуі керек екенін қатты сездим. Мен кимди тыңлауым керек еді – бай әкени ме ямаса гедей әкени ме?

Еки әкем де билим хәм алымлыққа үлкен хұрмет пенен қатнаста болды, олар нени үйрениуі сорауы бойында бир пикирде еді. Биреуі мениң бар күшим менен оқып, алымлық дәрежени алып, жақсы жумысқа ийе болып, ақшаға жумыс ислеуімди қәледі. Оқып болып тәжирийбели бухгалтер-эксперт, коммерсант болыуымды қәледі. Басқасы мени қалай бай болыуды үйрениуіге ақшаның қалай ислеитуғынын түсиниуіге, ақшаны өзиме жумыс ислеуіге қалай мәжбүр етиуді үйрениуіге рууқландыратуғын еді. Ол: «Мен ақшаға жумыс ислемаймен! Ақша маған жумыс ислейди», - деп көп қайталады. Мен тоғыз жасымнан ақшаға қатнасла айтқан бай әкемнің сөзлерин тыңлауды хәм онда үйрениуді шештим. Усылай ислеп, онда алымлық дәрежеси бар болса да мен гедей әкемди тыңламауды шештим.

Роберта Фросттың сабагы

Роберт Фрост – мениң сүйикли шайырым (XIX әсирдин ақыры - XX әсирдин орталары). Маған оның көплеген қосықлары унайды, бірақ ең жақсы көретуғыным «Жүрилмеген жол». Бул қосықтың сабақларын мен күнде пайдаланаман.

Жүрилмеген жол

Гүзги тоғайда еки жол адасып жүр,
Тилекке қарсы, бир ўақытта екеўинде де жүриў мүмкин емес,
Хәм мен жалғыз жолаўшы узақ турдым,
Олардың бирине қаншелли узақ, қаншелли жүре алатуғыныма,
Тоғайда жоғалып қалай тутасқанына қарап турдым,
Бирақ ол мени мақсетиме жеткереди деп ойлап,
Мен басқа дерлик жүрилмеген жолды таңладым,
Жол шөпке қапланған, дерлик басылмаған,
Бирақ сол жолдан бир-еки мәрте жүргенимде,
Усы жолдан басқа адамлар да жүрген болар еди.
Сол таңда еки жол алдымда турды
Биреўинде де адамның жақында басылған изи жоқ.
Биринши жолдан кейинги сапары жүриўди шештим!
Оның қай жерге алып баратуғынын көрсем де,
Мен қайтыўыма туўра келмейме деп гүманландым.
Мен бул туўралы гүрсинип айтаман, өтип атырған әсирдин ишинде
айтып атырман.
Еки жол тоғайға алып барады,
Мен дерлик ҳеш ким жүрмеген жолды таңладым.
Хәм барлық парк усыда еди.

Роберт Фрост
(1916)

Мине айырмашылық неде еди. Көп жыллар мен Роберт Фросттың усы қосық қатарларына мұражат етемен. Мениң жоқары билимли әкемнің ақшаға қатнаслы мәсләхәтлерин тыңламаўды таңлағаным аўырыўлы шешим болды, бірақ бул кейинги өмиримде из қалдырған шешим болды. Кимге кулақ асыўды таңлағанымнан мениң қаржылық билимим басланды. Бай әкем мен отыз жыл үйретти, яғный мен отыз тоғыз жасқа шығаман дегенше. Ол өзиниң айтқанларын толық түсингенимди көрген ўақытта ғана тоқтады. Ақша бийлик хәм күштиң бир түри. Бирақ оннан да уллырағы – бул қаржылық билим. Ақша келеди-кетеди, бірақ егер сиз ақшаның қалай ислейтуғынын билсеңиз, онда олардың үстинен бийликти аласыз хәм байлықты қурыўды баслай аласыз. Жақсы пикирлеўдин өз-өзинен не ушын жүзеге аспайтуғынының себеби көпшилик адамлардың мектепке барып, сол жерде ақшаның қалай жұмыс ислеўин түсиниўди ҳеш қашан үйренбеўинде хәм өмирин ақшаға жұмыс ислеп өткергенинде.

Тоғыз жасымда мен ақша ислейтуғын нызамларды үйрениўди, бай әкениң үйреткенлерин түсиниўди басладым, оның сабақлары әпиўайы еди. Хәммеси айтылып хәм исленип болғанда, 30 жылдан көп қайталанған алты сабақ қалды. Мениң китабым бай әкемнің өзиме бергениндей етип әпиўайы баянлаған сол алты сабақлар ҳаққында. Бул сабақлар – барлық сораўларға жуўаптар емес, ал ссизлерге хәм балаларыңызға көбейип атырған нәрселерге карамай бай болыўға жәрдем беретуғын көрсеткишли жоллар.

II - БАП

1 – САБАҚ:

Бай адамлар ақша ушын ислемейди

"Әке, сен маған қалай бай адам бола алатуғынымды айта аласаң ба?" Әкеси кешки газетаны қойды. "Балам, сен не ушын бай болыўды қәлеп атырсаң?" "Себеби Джимиң анасы бүгин өзиниң таза Каддилагынде келди хәм олар дем алысқа өзлериниң жағалаўдағы үйине кетти. Джими үш достын бирге алып кетти, ал Майк екеўимизди мирәт етпеди. Бизлерге "бийшара балалар" болғанымыз ушын мирәт етпегенин айтты.

"Усылай айтты ма?" – деп әкеси исенбей сорады.

"Аўа, усылай айтты" – деп мен қайғылы даўыста айттым.

Әкем үндемей басын шайқады, көз әйнегин түсирди хәм газета оқыўға қайтты. Ал мен жуўапты күтип турдым.

1956 – жыл еди. Мен 9 жаста едим. Тәғдирдиң тамашасы менен мен бай адамлар өзлериниң балаларын жиберген сол мәмлекетлик мектепке бардым. Бизлер қант шығаратуғын жер хожалығы бар қаладан едик. Жер хожалығын басқарыўшылар хәм қаланың бвасқа бай адамлары – яғный шыпакерлер, исбилерменлер, банк хызметкерлери – балаларын усы мектепке жиберетуғын еди, бул жерде олар 6 класс оқытуғын еди. 6-класстан кейин бай адамлардың балаларын жақсы мектеплерге жиберетуғын еди. Шаңарағым көшениң бай адамлар жасайтуғын тәрәпинде жасайтуғын еди, сонлықтан мен сол мектепке бардым. Мен көшениң басқа тәрәпинде жасағанымда мениң шаңарағымға уқсаған шаңарақлардың балалары оқытуғын басқа мектепке барған болар едим. Усындай мен сыяқлы балалар ушын жеке меншик мектептер жоқ еди.

Ақыр-ақыбет, әкем газетасын қойды. Ол терең ойланыўда деп айтыўға болатуғын еди. "Қәне, балам" – деп ол әсте баслады. "Егер сен бай болыўды қәлесен, онда ақша ислеўди үйрениўиң керек". "Мен ақшаны қалай ислеймен?" - деп мен сорадым. "Енди, балам, басыңнан пайдалан" – деп ол күлимсиреп айтты. Бул хәқыйқатында "булл мениң саған айтпақшы болғанымның хәммеси" ямаса "мен сениң сораўыңа жуўапты билмеймен, соның ушын мениң мазамды алма" дегенди билдиретуғындай еди.

Серикликтин пайда болыўы

Ертеңине азанда мен ең жақын достым Майкке әкемнің не айтқанларын айтып бердим. Майк екеўимиз бул мектептиң жалғыз гедейлери едик. Майк

те сол мектепке мен сыяқлы тәғдир тамашасы менен барды. Бизлер хақықатында гедей емес едик, бірақ өзимизди солай сезетуғын едик, себеби қалған балаларда таза бейсбол қолқаптар, таза велосипедлер бар еді, олардың хәмме нәрсеси таза еді. Ата-аналарымыз бизлерди зәрүр болған барлық нәрсе: аўқат, баспана, кийим менен тәмийинлейтуғын еді. Хәм болғаны. Әкем әдетте: "Егер сен бир нәрсени қалесең, онда сол нәрсе ушын жұмыс исле", - деп айтатуғын еді. Бизлер көп нәрсени қалейтуғын едик, бірақ 9 жасар балалар ушын жұмыс көп емес еді.

"Ақша ислеп табыўымыз ушын не ислеўимиз керек?" – деп бир күни Майк сорады. Мен: "Билмеймен, сен мениң серигим болыўды қалейсең бе?" – деп айттым. Ол разы болды хәм шемби күни азанда Майк бизнес бойынша мениң биринши серигим болды. Түске шекем бизлер қалай ақша ислеп табыўды ойландық. Бизлер Джиммидиң жағалаўдағы үйинде бирге ўақыт өткерип атырған сол балалар хақында анда-санда сөйлестик. Бул азмаз қапашылық келтиретуғын еді, бірақ бул қапашылықта пайда бар, өйткени қапашылық бизлерди қалай ақша табыў туўралы ойлаўға мәжбүр етти. Хәм мине тал түсте бизлердиң есимизге түсе баслады. Бул қашанлардур Майк бир китапта оқыған пикири еді. Куўанып бизлер бир-биримиздиң қолымызды қыстық хәм сериклик енди улыўмалық бизнес болды.

Келеси бир неше хәптеде бизлер Майк екеўимиз қапыларды қағып хәм тис пастасының қутысын бизлер ушын сақлап қойыўын сорап қоңысыларымызға жуўардық. Жасы үлкенлердиң көпшилиги нәзеринде түсинбеўшилиқ хәм күлки менен келисти. Айырымлары бизлердиң не ислеп атырғанымызды сорады. Буған бизлер: "Бизлер сизлерге айта алмаймыз. Бул жұмыстың сыры", - деп жуўап беретуғын едик.

Бизлер затларымызды жыйнаўға болатуғын анамның кир жуўатуғын машинасының қасындағы жерди таңлап алдық. Бир ўақытлары тек кетчуптың шийшелери турған қоңыр картон қутыда ислетилген тис пастасының қутылары көбейиўди баслады хәм сол ўақытта анам араласты. Қоңысылардың патас, жыйырылған тис пастасының қутыларының көриниси оның ашыўландырды "Балалар, булл жерде не ислеп атырсызлар?" - деп ол сорады. "Мен сизлердиң истеги сырыңыз туўралы басқа еситиўди қалемеймен. Мына шығынды менен бир нәрсе ислең, ямаса мен хәммесин таслап жиберемен".

Майк екеўимиз жақында қутылар жетерлише жыйналып хәм буларды иске қосатуғынымызды айтып түсиндирдик, өтиндик, сорадық. Қутыларды жыйнап болыўға және бир неше қоңысы қалғанын айттық. Олар тис пастасын пайдаланып болғаннан кейин бизлер қутыларды алып кетемиз хәм болғаны. Анам бизлерге бир хәпте ўақыт берди.

Бизнестиң басланыў сәнеси жақынлады. Бизлерге деген басым күшейди. Мениң биринши сериклигим қәўип астында еді. Анам идарамызды қуўып, ал үйиндимизди шығындыға жиберийи мүмкин еді. Майк тис шыпакери тисти жийе тазалаў керек екенин мәсләхәт беретуғынын айтып, тис пастасын тезирек пайдаланыўы ушын қоңысылардың шығынды қутысын урыўды

баслады. Мен өнімди шығарыу бойынша сызықты жыйнауды басладым. Бір күни әкем жорасы менен еки тоғыз жаслы исбилерменлердің қалай отты қозғастырып қойып атырғанын, олардың өнімди толық шығарыу бойынша сызығының қандай ислеп атырғанын көриу үшін барды. Хәмме жерде аппақ унтақ қатламы жатыр еди. Узын столда мектептің сүт қутылары үйилип тур, ал шаңарағымыздың ошағы қызарып тур еди. Бизлер подъезд жолында орналастық хәм сонлықтан әкем машинасын бизлерден узаққа қойды. Ол машина қоятуғын майданшаға бәрибир өте алмайтуғын еди, өйткени бизлер өзимиздің өнімдарлық сызығымыз бенен жолда турған едик. Әкем жорасы менен бизлерге жақынлағанда, олар тис пастасының қутысын еритип атырған темир ыдысты көрди. Сол ўақытларда тис пастасы пластмасса ыдысында емес еди. Ыдыслар қорғасыннан исленетуғын еди. Бизлер ыдыстағы бояўларды күйдирип, кейин оларды суйылтатуғын темир ыдысқа таслайтуғын едик. Кейин бизлер оларға жоқарыда турған сүттің қутысының кишкене тесиги арқалы қорғасынды қуятуғын едик. Сүт қутылары алебастрге толы еди. Суў менен араластырмағанша ақ унтақ хәмме жерде гипс еди. Асығыслықта мен гипс салынған қалтаны аўдардым, хәм сонлықтан дөгеремиз қар бораны өткен жерди еслетти. Сүт ыдыслары алебастр қәлип үшін сыртқы контейнер болды. Ериген қорғасынды абайлап қуйып атырғанымызды әкем жорасы менен гүзетти.

"Абайлаң" – деп әкем айтты. Мен басымды көтермей ийзедим. Ақыр-ақыбет қуйыуды жуўмақладық, мен темир ыдысты жерге қойдым хәм әкеме күлимсиредим. "Балалар не ислеп атырсызлар?" – деп ол күлимсиреп сорады. "Сен ислеуди айтқан нәрсеңди ислеп атырмыз. Бизлер байып кетиуди қәлеймиз" – деп мен жуўап бердим. "Аўа" – деп Майк айтты. "Бизлер - сериклермиз". "Мына алебастр қәлипте не бар?" – деп әкем сорады. "Қара" – деп мен айттым. "Хәзир бир нәрсе көресең". Кишкене шөккиш пенен мен картон қағазды екиге бөлип турған жерди урдым. Алебастр қәлиптің жоқарғы бөлегин әсте шығардым хәм қорғасын-никель еритпеси болған никельди сыртқа шығардым.

"Қудайым!" – деп әкем бақырды. "Сизлер қорғасынна никель алып атырсыз ғо". "Дурыс" – деп Майк айтты. "Бизлер сиз мәсләхәт еткен исти ислеп атырмыз. Бизлер ақша ислеп атырмыз". Әкемнің жорасы бурылды хәм күлди. Әкем күлимсиреди хәм басын шайқады. Тис пастасының қутылары салынған ыдысты услап қызарған, бастан-аяқ ақ унтаққа былғанып күлип турған еки бала олардың алдында турды. Әкем бизлерден қутыны жерге қойып хәм шетке отырыуымызды сорады. Күлимсиреп ол "қолдан жасаў" деген сөздің нени аңлататуғынын әсте түсирдирди. Эрманларымыз ақырына келди. "Сиз буны нызамсыз деп ойлайсыз ба" – деп Майк даўысы қалтырап сорады. "Оларды жибер" – деп әкемнің жорасы айтты. "Бәлким, олардың хақыйқый таланты шыққан шығар". Әкем оған тигилип қарады. "Аўа, бул нызамсыз" – деп әкем әсте айтты. "Бирақ сизлер, балалар, үлкен жаратыушылық хәм айрықша пикирди көрсеттиңиз. Усылай болсын. Мен хақыйқаттан сизлер менен мақтаныш етемен".

Үйиндини гүреп жайыўдан алдын Майк екеўимиз 20 минут үндемей отырдық. Бизнесимиз басланған күнинде өлди. Унтақты сыпырып атырып, мен Майкке қарадым хәм былай дедим:

"Джимми дослары менен хак деп ойлайман. Бизлер бийшаралармыз". Буны айтқанымда әкем бизлерден узақласқан еди. Ол: "Балалар, сизлер тек жеңилген ўақтыңызда ғана бийшараларсыз. Ең баслысы сизлер бир нәрсе иследиңиз. Көпшилик адамлар бай болыўды тек айтады хәм әрман етеди, ал сизлер бир нәрсе иследиңиз. Мен екеўиңиз бенен де мақтанаман хәм сизлерге және қайталайман. Усылай болсын. Жеңилмең", - деп айтты.

Майк екеўимиз үндемей турдық. Сөзлер жақсы еди, бирақ не ислеўди бизлер еле билмейтуғын едик.

"Әке, сен не ушын бай емессең?" – деп мен сорадым.

"Себеби мен мектеп муғаллими кәсибин таңладым. Мектеп муғаллимлери бай болыў хакқында ойламайды. Бизлер оқытыўды жақсы көремиз. Сизлерге жәрдем бере алмайтуғыным ашынарлы, бирақ мен қалай ақша ислеп табыўды хакыйқаттан билмеймен". Майк екеўимиз жыйнаўды даўам еттик. "Билесиз бе" – деп әкем айтты. "Егер сизлер балалар, қалай бай болыўды үйрениўди қалесеңиз, онда меннен сорамаң. Майк әкең менен сөйлес". "Әкем менен бе?" – деп Майк түрин жыйырып қайтадан сорады. "Аўа, әкең менен", - деп әкем күлимсиреп жуўап берди. "Әкең екеўимиздиң банк хызметкеримиз бир, ол әкеңе таң қалады. Ол гәп ақша ислеп табыўға келгенде сениң әкеңниң әжайып екенин маған көп айтты". "Әкем бең?" – деп Майк исенбей қайтадан сорады. "Онда неге бизлерде мектептеги бай балаларда сыяқлы жақсы машина, жақсы үйимиз жоқ?" "Жақсы машина хәм жақсы үй сениң бай ямаса ақшаны қалай табыўды билетуғыныңызды бәрха аңлатпайды" – деп әкем жуўап берди. "Джиммидиң әкеси қант шығаратуғын жер хожалығында ислейди. Оның менен айырмашылығым аз. Ол карханада ислейди, ал мен мәмлекетке ислеймен. Кархана ол ушын машина сатып алады. Қант шығарыў карханасында хәзир қаржылық кеўилсизлик бар хәм Джиммидиң әкеси тез арада хәммесин жоғалтыўы мүмкин. Ал сениң әкең, Майк, улыўма басқаша. Бәлким ол империяны дүзип атырған шығар хәм мен бир неше жылдан кейин ол жүдә бай адам болады деп ойлайман".

Әкемниң сөзлери Майк екеўимизге жаңа күш берди. Жаңа күш пенен бизлер биринши әўметсизликке ушыраған исимиздиң нәтийжесинде пайда болған патаслықты тазалаўды басладық. Жыйнап атырып, бизлер Майктың әкеси менен қалай сөлесиўдиң жобасын дүздик. Машқала оның жумыс ислеп, үйине жүдә кеш қайтыўында еди. Майктың әкеси зат сақланатуғын жерлер, қурылыс кәрханасы, бир неше дүканлар хәм үш ресторанды басқаратуғын еди. Ол ресторандардың себебинен кеш қайтатуғын еди.

Жыйнап болғаннан кейин Майк үйине атобуста кетти. Ол әкеси кеште қайтқанында сөйлесип хәм оннан қалай бай болыўды үйретиўин сорамақшы еди. Майк әкеси менен сөйлесип болып Кеш болса да дәрриў қоңыраў қылыўға ўәде берди.

Телефон саат 20:30 да шыңғырлады. "Не болды?" – деп мен сорадым.

"Келеси шемби күни" – деп ол трубканы қойды. Майктың әкеси ушырасыуға келисти. Шемби күни саат 9:30 да мен қаланың гедей жерине алып баратуғын автобусқа отырдым.

Сабақлар басланады: "Мен саған саатына 10 цент төлеймен".

1956 – жылдың қаржылық дәрежесі бойынша саатына 10 цент аз еді. Майк екеуіміз әкеси менен азанда ушырастық. 8^{оо} де ол әлле-қашан бәнт еді, бір сааттан көп жұмыс исседи, яғный жетиге жақын баслады. Мен әпиуайы кишкене үйге жақын барғанымда Майктың әкесинің қурылыстағы басқарыушысы машинасында кетип баратыр еді. Майк мени қапының алдында күтип алды. "Әкем телефонда сөйлесип атыр хәм күтип турыуды айтты" – деп Майк қапыны ашып атырып айтты.

Ески үйдің босағасында аяғымның асты сытырлады. Қапының алдында ағарып кеткен полды жасырып арзан төсек жатыр еді. Пол таза, бірақ оны қайтадан салыу керек еді. Көбирек қандай да бір қыйлы затты жыйнайтуғын адамның затларына уқсас түрлі нәрселер тығылып тұрған ески мебель тұрған тар ханаға киргенде өзимди жаман сездим. Кәттің үстинде анамнан азмаз жасы үлкен екі хаял отыр еді. Олардың туурысында ис кийимінде бір ер да отыр еді. Ол әкемнен 10 жастай үлкен еді. Ол не жаста еді. Ишки хәулиге алып баратуғын асханаға қарап олардың қасынан Майк екеуіміз өтип баратырғанымызда олар күлди.

"Бул адамлар кимлер?" – деп мен сорадым. "Олар әкемде жұмыс ислеиди. Ер адам зат сақлайтуғын жайлар менен шуғылланады, ал хаяллар ресторанлардың басқарыушылары. Сен және усы жерден 50 шақырым жердеги жол қурылысында ислеп атырған қурылыс басшыларын көриң. сен келместен алдын және бір үй-жай қурылысы баслығы кетти".

"Демек, барлық уақыт усылай бола ма?" – деп мен сорадым. "Бәрха емес, бірақ дерлик жийе" – деп алып келген орынлығында отырып атырып Майк айтты. "Мен әкемнен ақша ислеп табыуды үйретесең бе деп сорадым" – деп Майк айтты. "Жақсы, ол не айтты?" – деп мен қызығыушылық пенен сорадым. "Енди, алдын оның жүзінде қууанышлы көририс пайдабод, кейин ол бизлер ушын бір нәрсесі бар екенін айтты". "Солай ма." – деп мен орынлықта қозғалып айтты. "Бизлер ушын онда қандай усыныс бар екенін билесең бе?" – деп мен сорадым. "Яқ, бірақ тез арада билемиз".

Күтилмегенде Майктың әкеси шыбын кирмеуи ушын тор тартып қойылған артқы есиктен бастырып кирди. Бизлер ушып турдық, хұрмет көрсеткенімізден емес, ал қорыққанымыз себепли. "Балалар таярсыз ба?" – деп қасымызға отырмақшы болып орынлықты тартып Майктың әкеси сорады. Бизлер басымызды ийзедик хәм оның туурысында отыратуғындай етип орынлықтарымызды қойдық. Майктың әкеси ири, бойы бір метр сексен сантиметр, ауырлығы тоқсан кило еді. Мениң әкемнің бойы узынырақ, ауырлығы сондай, бірақ Майктың әкесинен бес жас үлкен еді. Олар бір нәрседе бір-бирине уқсайтуғын еді, бірақ этникалық* (белгили бір халыққа

оның мәдениятына тән болған) айырмашылығыбар еди. Бәлким, олардың күши уксас шығар.

"Майк айтқанындай, сизлер ақша табыўды үйрениўди қәлейсиз. Солай ма Роберт?" Мен басымды тез ийзедим, бирақ азмаз қорықтым. Майктың әкесиниң сөзлеринде хәм күлкисинде қандай да күш бар еди. «Яқшы, мен мынаны усынбақшыман. Мен сизлерге үйретемен, бирақ мектепте оқытатуғындай емес. Сизлер маған жумыс ислейсиз, мен сизлерге үйретемен. Маған жумыс ислемесеңиз, сизлерге үйретпеймен. Егер жумыс ислесеңиз, онда сизлерге тезирек үйремен, ал егер тек тыңлап отырсаңыз онда ўақытты босқа жиберемең, солай екен мектепте сыяқлы болмайды. Мениң усынысым усындай. Сизлер оны я қабыл етесиз, я қабыл етпейсиз». «Ал... мен бастан сорасам бола ма?» - деп мен басладым. «Яқ». Усынысымды қабыл етесиз бе я етпейсиз бе? Мениң жумысым көп, ўақтымды босқа жибермекши емеспен. Егер сизлер шешим қабыл ете алмасаңыз, демек сизлер ақша ислеп табыўды хеш қашан үйрене алмайсыз. Мүмкиншиликлер келеди, кетеди, тез шешим қабыл етиўиңиз керек, бул жүдә әҳмийетли. Сизлерге излеп атырған мүмкиншилигиңиз усынылып атыр. Ойланыўға 10 минут беремен», - деп Майктың әкеси күлип айтты. «Разыман», - деп мен айттым. «Разыман», - деп Майк айтты. «Яқшы», - деп Майктың әкеси айтты. «10 минуттан кейин Мартин ханым келеди. Оның менен сөйлесип болғанымнан соң оның менен бирге дүканыма барың хәм иске кирисиң. Мен сизлерге саатына 10 цент төлеймен, ал сизлер хәр шемби күни қ сааттан ислейсиз».

«Бүгин бейсболым бар», - деп мен айттым. Майктың әкеси пәс даўыста: «Аўа ма, яқ па», - деп айтты. «Яқшы», - деп мен бейсболдың орнына жумыс хәм оқыўды макул көрип айттым.

30 цент

Шемби күни саат тоғызда Майк екеўимиз Мартин ханымда иследик. Ол мийримли хәм сабырлы хаял еди. Ол Майк екеўимиздиң ер жетип хәм өзин таслап кеткен еки баласын еслететуғынымызды бәрха айтатуғын еди. Ол мийримли еди, бирақ көп жумыс ислеў керек деп есаплайтуғын еди, бизлер усылай иследик. Ол бизлерге жумыс берди. Бизлер қатарлардан консерваларды алып, жумсақ ләтте менен шаңды сыпырып хәм кейин және консераларды қатарларға жақсылап қойып үш саатты өткердик. Бул зериктиретуғын жумыс еди. Мен бай әкем деп айтатуғын Майктың әкесиалдында кишкене машина туратуғын майданы бар усындай кишкене тоғыз дүканды басқаратуғын еди. Олар саат жетиден он бирге шекем ислейтуғын хәзирги қолайлы дүканлардың ертедеги түри еди. Бир-бирине жақын жайласқан кишкене дүканлардан адамлар сүт, нан, май, темеки сатып алатуғын еди. Машқала бул музлатқышлар хәм дәўиринен алдыңғы Гавайя болғанында. Дүканның еки тәрәпинен де қапылар жол хәм машина туратуғын майданға қарап кең ашық турыўы керек еди. Хәр сапары машина усындай дүканлардың қасынан өтип хәм майданға айдап баратырғанда

дүканға кирген шаң қатламы көтерилетуғын еди. Мине усындай шараятларда, музлатқышларсыз жұмыс ислеўимизге туўра келетуғын еди. Үш хәпте даўамында бизлер ислеген жұмысымыз туўралы Мартин ханымға есабат бердик хәм үш саатлық жұмысымызды иследик. Түски ўақытта жұмысымыз тамам болатуғын хәм хәр биримиздиң қолымызға 10 цент түсетуғын еди. 50-жыллардың ортасында 30 цент тоғыз жаслы бала ушын да айрықша қуўаныш емес еди. Күлкили шығарма 10 цент туратуғын еди, үйге қайтып баратырғанымда мен ақшаны соған жумсайтуғын едим. Төртинши хәптениң сәршемби күнинде жұмыстан шығыўға таяр еди. Өйткени мен тек Майктың әкесинен ақшаны қалай ислеп табыўды үйрениўди қәлегеним ушын жұмыс ислеўге келискен едим ғо, ал енди саатына 10 центлик қул едим. Усыған қосымша мен Майктың әкесин биринши шемби күнинен кейин көрмедим.

«Мен кетемен», - деп Майк аўқаттың ўақтында айтты. Мектептің аўқаты жеткиликсиз еди. Мектеп маған зерикерли еди, ал енди алдынғыдай асығып күтпейтуғын мына шемби күнлери де қосылды. Хәм хәммеси қандай да отыз цент ушын. Майк күлип жиберди. «Нениң үстинен бундай күлип атырсаң?» - деп мен ашыўланып сорадым. «Әкем усылай болатуғынын айқан еди. Ол жұмыста таслаўға таяр болғанында ушырасыўынды айтқан еди». «Не?» - деп мен ашыўлы айттым. «Ол буның хәммеси әбден бийзар етиўин күтти». «Усыған уқсас», - деп Майк айтты. «Әкем өзинше мийримли. Ол сениң әкеңе қарағанда басқаша үйретеди. Сениң ата-анаң көп сөйлейди. Мениң әкем кем гәпли Адам. Сен тек шемби күнин күт. Ал мен оған кетпекши екенинди айтаман». «Сен буның хәммеси мен ушын уйымластырылды деп айтпақшысаң ба?» «Яқ. Ондай емес, бирақ хәммеси болыўы мүмкин. Әкем шемби күни хәммесин түсиндиреди».

Шемби күниндеги ушырасыў

Мен оның менен ушырасыўға таяр едим, усыған таярландым. Хақыйқый әкем оған қапа. Мен гедей әке деп атайтуғын хақыйқый әкем бай әкемди балалар мийнети хаққында нызамды қатаң бузды хәм тергеў өткерий керек деп есаплайтуғын еди. Билимли әкем маған ылайықлы нәрсемди талап етиўим керек екенин айтатуғын еди. Ең болмағанда саатына 25 цент. Гедей әкем, егер ис хақыма қосымша алмаған болсам, тез жұмыстан шығыўым керек екенин айтты. «Саған бул жұмыс керек емес», - деп ашыўланып әкем айтты. Шемби күни азанғы саат сегизде мен Майктың үйиниң «артқы» есигине жақынладым. Мен киргенимде Майктың әкеси: «Күтип отыр», - деп айтты. Ал өзи бурылды хәм жатақ жайға жақын жердеги кишкене идарасына кирип кетти. Мен жан-жағыма қарадым хәм Майкты хеш жерде көрмедим. Өзимди-өзим қолайсыз сезип, мен усы жерде төрт хәпте алдын көрген со леки хаялдың қасына әсте отырдым. Олар күлимсиреди хәм қолайлы отырыўым ушын жылысты. нө минут өтти, ал мен бул жерде күтип отырдым. Майктың әкеси менен ушырасып болып еки хаял ярым саат алдын кетти.

Жасы үлкен ер адам бар еді, ол да 20 минут алдын кетті. Үй босап қалды, ал мен ески мебел тұрған ханада отырдым, ал көшеде қуяшыл әжайып күн еді. Мен бұл жерде балалардан пайдаланатуғын адам менен сөйлесіуді күтип отырдым. Мен оның ханасында мениң ашыұымды келтиріп телефонда сөйлесіп атырғанын еситтім. Мен бұл жерден кетіп қалыуға таяр едим, бірақ бір нәрсе мени тоқтатып тұрды. Және 15 минут өтті хәм мине саат тоғызда бай әке өзиниң идарасынан шықты. Ол хеш нәрсе айтпады, ал ханасына мирәт етип қолын былғады.

«Мениң түсиниұимше, сен ис хәқыңның қәлейсең, көбеймесе жұмыстан шықпақшысаң», - деп бай әке айтты хәм орынлығында айналды.

«Енди сиз өз тәрәпиңизден келисимимизди устанбай атырсыз ғо», - деп мен жылауыма сәл қалып айттым. Ересек адам менен сөйлесіу тоғыз жаслы бала ушын қорқынышлы еді.

«Сиз жұмыс ислесем үйретіуді айтқан едиңиз. Мен сизде жұмыс ислеіп атырман, көп жұмыс иследим. Мен усы ушын бейсболды тасладым. Ал сиз өз сөзиңизде турмай атырсыз. Сиз маған хеш нәрсе үйретпедиңиз. Сиз өтирикшисиз. Қалада хәмме усылай ойлайды. Сиз сықмарсыз. Сиз ақшалардың хәммесин басып атырсыз хәм исшилериңиз бенен isiңиз жоқ. сиз маған азмаз болса да хұрмет көрсетпей кетіуге мәжбүр еттиңиз. Мен тек ғана кишкене баламан хәм мен мениң менен жақсы қатнаста болыуына ылайықлыман».

Бай әке өзиниң айналатуғын орынлығында кейин шегинди. Ийегине қолын тийгизіп, негедур маған тигилип қарады. Ол мени үйреніп атырғандай еді. «Жаман емес», - деп ол айтты. «Бир айдан аз ўақытта сен көпшилиқ исшилериң сыяқлы сөйлеуді басладың». «Не?» - деп мен сорадым. Оның нени нәзерде тутып атырғанын билмей, мен қапашылық пенен дауам еттим: «Мен сизди өз тәрәпиңизден келисимимизди устанасыз хәм маған үйретесиз деп ойлаған едим. Ал буның орнына сиз мени азаплауды қәлейсиз бе? Бұл жауызлық. Бұл қатты жауызлық».

«Мен саған үйретіп атырман», - деп бай әке әсте айтты.

«Маған нени үйретіп атырсыз? Нени үйреттиңиз? Хеш нәрсе!» - деп мен ашыұланып айттым. Азғантай ақшаға жұмыс ислеуге келискенимен берли мениң менен бир мәрте де сөйлеспедиңиз. Саатына 10 цент. Ыа-ха-ха! Мен тийили жерге сиз тууралы хабарлауым керек. Бизлерде балалар мийнети хәқыңда нызамлар бар. Әкем хұкіметке ислеиди, ол керекли адамға хәммесин айтып береди».

«Әне саған» - деп бай әке әсте айтты. «Енди сен мендеислеіп атырған көпшилиқ адамлар сыяқлы сөйлеіп атырсаң. Мен жұмыстан шығарған ямаса өзлери кеткен адамлар».

«Енди сиз не айтасыз?» - деп мен талап етип айттым. «Сиз маған өтирик сөйледіңиз. Мен сизде жұмыс иследим, ал сиз сөзиңизде турмадыңыз. Сиз маған хеш нәрсе үйретпедиңиз».

«Саған хеш нәрсе үйретпегенимди қаяқтан билесең?» - деп бай әке айтты.

«Енди, сиз мениң менен бир мәрте де сөйлеспедиңиз. Мен үш хәпте жумыс исследим, ал сиз маған хеш нәрсе үйретпедиңиз» - деп мен айттым.

«Ал үйретиў не сөйлесиў хәм лекцияны аңлата ма?» - деп бай әке сорады. «Аўа», - деп мен жуўап бердим.

«Мектепте усылай үйретеди» - деп ол күлди. Бирақ бул өмир үйрететуғын нәрсе емес, мен өмир ең жақсы усттаз деп айтар едим. Уақыттың көп бөлегинде өмир сениң менен сөйлеспейди, өмирдиң мектеби – бул сен хәр тәрәптен сезетуғын силкиниске уқсаған нәрсе. Хәр бир силкинис – бул өмирдиң: «Оян. Мен сени бир нәрсеге үйретиўди қәлеймен», - деген сөзи.

«Ол не туўралы айтып атыр?» - деп мен үндемей сорадым. «Мени хәр тәрәптен ийтерип атырған силкинис – мениң менен усылай сөйлесип атырма? Енди мен кетиўим керек екенин анық билдим. Мен орны жиллиханада болған адам менен сөйлесип атыр едим.

«Егер сен өмирдиң сабақларын өзлестирсең, онда сен тек утасаң. Егер өзлестирмесең, онда өмир сени ийтериўди даўам етеди. Адамлар еки нәрсени ислейди. Айырымлары өзлерин өмирдиң тебиўине жол береді. Басқалары ашыўланады хәм силкиниске силкинис пенен жуўап береді. Бирақ олар баслығына, жумысына, күйеўине ямаса хаялына силкиниске силкинис пенен жуўап береді. Олар өзлерин өмир ийтерип атырғанын билмейди».

Мен оның не туўралы айтып атырғанын улыўма түсинбедим. «Өмир бизлерди хәмме тәрәптен ийтереди. Айырымлары қолларын жоқарыға көтереди. Басқалары урыс алып барады. Сабақты өзлестирип хәм алға жүргенлер аз. Бир нәрсени түсиниўди баслаған адамлар өзлерин хәмме тәрәптен ийтерип атырған өмирди қарсы алады. Усы аз адамлар ушын бул оларға бир нәрсе керек екенин хәм олардың бир нәрсени үйрениўди қәлейтуғынын аңлатады. Олар үйренеди хәм алға жүреди. Ал көпшилик адамлар жеңиледи хәм сен сыяқлы аз гүреседи». Бай әке турды хәм сықырлап турған ески айнана жапты. «Егер сен бул сабақты өзлестирсең, онда сен дана, бай хәм бахытлы адам болып өесең. Керисинше болса, онда өз қайғыларыңда жумысыңды, аз айлықты ямаса баслығыңды айыплап өмириңди өткересең. сен барлық қаржылық машқаланды шешетуғын қараматқа үмит пенен өмириңди өткересең».

Бай әке мениң тыңлап отырғаныма исенимли болыў ушын маған қарады. Нәзерлеримиз ушырасты. Бизлер бир-биримизге тигилип қарадық. ортамызда көзлеримиз арқалы өтип турған байланыс сызығы созылды. Оның не айтқанларын түсиндим. Оның хәқ екенин мен билдим. Мен оны айыпладым хәм оннан бир нәрсе үйретиўин сорадым. Мен усылай гүретим.

Бай әке даўам етти. «Егер сен хәлсизлер деп аталатуғын адамлардан болсаң, онда сен өмир хәр сапары ийтергенде жеңилесең. Егер сен пүткіл өмириңде жаңылыспай хәрекет ететуғын, өзін кеўилсизликтен қорғап хәм хеш қашан болмайтуғын қараматты күтип хәммесин дурыс ислейтуғын адамлардан болсаң, демек сен хәлсизсең. Онда сен бийзар қылатуғын ғарры болып өлесең. Жақсы жумыс ислейтуғын адам болғаның ушын шын

жүректен сени жақсы көретуғын көп досларың болады. Пүткіл өмір сен жаңылыспай хәрекет етип хәм хәммесин дурыс ислейтуғын боласаң. бирақ хақыйқатында сен өмірдің өзінди бойсыныу дузағына алып барыуына жол қоясаң. Сен тәуекел тууралы ойлаудың өзінде қорқасаң. Сен жеңиуді қәлейсең, бирақ жеңиске қууаныудан жеңилиуден қорқыныш көбірек. Жүрегіңнің түбінде сен жеңиске хеш қашан талпынбағаныңды билесең. Сен жаңылыспай хәрекет етиуді таңладың».

Көзлеримиз және ушырасты. Он секунд бизлер сөзсиз сәўбет өткерип, бир-биримизге қарадық. «Демек сиз мени усылай ийтердиңиз бе?» - деп мен сорадым. «Солай деп айтыуға да болады», - деп бай әке күлди. «Мен саған өмірдің дәмин сезиуге жол бердим демекшимен». «Өмірдің қандай дәми?» - деп мен еле ашыұланып, бирақ қызығыушылық хәм үйрениуге таяр болып сорады. «Сизлер, балалар – ақша ислеп табыуды үйретиуді сораған биринши адамларсыз. Мениң бир жүз елиуден көп ишилерим бар хәм олардың биреуи де меннен ақша тууралы не билетуғынымды сорамады. Олар меннен жұмыс тууралы, төлим тууралы сораитуғын еди, бирақ ақша тууралы, оны қалай исле табыу тууралы сорамады. Олардың көпшилиги неге жұмыс ислеп атырғанын онша түсинбей, жұмыс ислеп өмиринің жақсы жылларын өткереди».

Мен дыққат пенен тыңлап отырдым. «Майк маған ақшаны қалай ислеп табыуды үйрениуді қәлеуиңиз тууралы айтқанында, мен сизлерге хақыйқы өмірге жақын шараятты жаратыуды шештим. Мен сизлерге хәммесин айтып бериуим мүмкин еди. Бирақ сизлер улыума хеш нәрсе түсинбеген болар едиңиз. Хәм мен жақсырақ түсиниуиңиз ушын өмірге сизди азмаз ийтериуине жол бериуді шештим. Мине не ушын мен сизлерге бары-жоғы 10 цент төледим». «Саатына 10 цент уын ислеп мен қайсы сабақтан өгтим?» - деп мен сорадым. «Сизиң жаман хәм ишилериңизден пайдаланатуғыныңызды ма?»

Бай әке шын жүректен бәнт күлди, күлип болып: «Көз-қарасыңды өзгертсең жақсы болар еди. Хәммесин меннен деп ойлап, мени айыплауды тоқтат. Егер сен хәммеси ушын мени айыпласаң, онда сен мени өзгертиуиң керек. Егер сен гәп өзінде екенин түсинсең, онда өзінди өзгертип, бир нәрсени үйренип, данарақ бола аласаң. Дүньядағы көпшилик адамлар қәлеген нәрсени өзгертиуді қәлейди, тек өзін емес. Басқа адамға қарағанда өзінди өзгертиу аңсатырақ екенин айтыуыма рухсат бер», - деп айтты. «Мен түсинбедим», - деп мен айттым.

«Мени өзиңнің машқалаларыңда айыплама», - деп бай әке сабырсызлық пенен айтты. «Бирақ сиз маған бары-жоғы тек 10 цент төлейсиз ғо». «Сениң жуумағың қандай?» - деп бай әке күлимсиреп сорады. «Сиз – жамансыз», - деп мен айттым. «Көрип турсаң ба, сен гәп менде деп ойлап атырсаң», - деп ол айтты. «Солай». «Солай ойлауды дауам ете Бер хәм сен хеш нәрсени үйренбейсең. Машқаланы менде көрип сен не ислемекшисең?» «Енди маған көбірек төлемесеңиз хәм маған көбірек хұрмет көрсетпесеңиз, маған үйретпесеңиз, онда мен жұмыстан шығаман».

«Қатты айттың», - деп бай әке айтты. «Бұл көпшилик адамлардың истейтуғын нәрсеси. Олар жұмыстан шығады хәм жақсырақ мүмкиншиликлери бар, айлығы көп басқа жұмысты излейди хәм таза жұмыс хәм жағдайда бундай болмайды».

«Ал машқаланы не шешеди?», - деп мен сорадым. «Саатына 10 центк шүкирлик етиў хәм күлимсиреў ме?» Бай әке күлимсиреп: «Бирақ адамлар усылай истейди ғо. Шаңарағы ақшадан қыйналып атырғанын билсе де, адамлар аз ис хәқына шүкирлик етеди. Адамлар истейтуғын нәрсениң хәммеси усының өзи, бирақ олар ақша көп болса машқаланы шешеди деп есаплап ис хәқысының көбейиўин күтеди. Көпшилик усындай жағдайды қабыл етеди, кимдур айлығы аз екінши жұмысқа кириседи», - деди. Мен бай әке үйреткен сабақты түсиниўди баслап, жерге тигилип отырдым. Өмирдин дәми қандай экенин түсиниўди басладым.

Ақыр-ақыбет оған қарадым хәм сораўымды қайталадым: «Машқаланы не шешди?»

«Мынаў» - деп ол басыма әсте қағып айтты. Қулақларыңның ортасында турған нәрсе». Усыны айтып, бай әке өз ишилеринен хәм мениң әкемнен узақластырып турған басқа көз-қарасты көрсетти хәм бұл оған ақыр-ақыбет Гавайяның ең бай адамларының бири болыўына жол берди. Ал мениң әкем болса жоқары билимли, бирақ гедей әкем пүткил өмир мүтәжликті сизди. Бай әкениң бұл көз-қарасында машқаланың шешими бар еди. Бұл көз-қарасты ол мың мәрте қайталады хәм бұл мен ушын №1 – сабақ болды.

"Гедей хәм орта класс ақша ушын истейди".

"Бай адамлар ақшаны өзи ушын ислеўине мәжбүр етеди".

Сол қуяшлы шемби күнде мен әкем үйреткенлерине қарама-қарсы улыўма басқа көз-қарасты билдим. Тоғыз жасымдамен еки әкем де маған үйретиўди, бирақ түрли нәрсени үйретиўди қәлегенин түсиндим. Билимли әкем өзи ислеген нәрсени ислеўимди мәсләхәт ететуғын еди. «Балам, мен сениң көп оқып, үлкен қарханада исенимли, қәўипсиз жұмысты табыўыңа жәрдем беретуғын жақсы билим алыўыңды қәлеймен. Сен буның қатты пайдалы экенин көресең». Бай әкем өзиме ислеўге мәжбүр ете алыўым ушын ақшаның қалай истейтуғынын билиўимди қәледі. Мектептеги билимлер емес, ал дәл усылар мени пүткил өмиримде бағытлады. Бай әкем 1-сабағымды даўам етти: мен саатына 10 центке ислеп ашыўланғаныма қуўанышлыман. Егер сен өзінде бар нәрсеге ашыўланбай хәм қанаатланғанымда мен сени үйрете алмайман деп айтыўым керек еди. Түсинесең бе, хәқыйқый оқытыў күш, қумарлық, қәлеўди талап етеди. Ғәзеп – бұл дүзилистің үлкен бөлеги, ғәзеп хәм сүйиспеншилик қумарлықта бирлеседи. Ақшаға келгенде көпшилик адамлар қәтесиз хәрекет етип, қәўипсиз болыўды қәлейди. Қумарлық оларды бағытламайды. Буны қорқыныш истейди.

«Соның ушын олар аз ис хәқына қанаат ете ме?» - деп мен сорадым. «Аўа», - деп бай әке жуўап берди. Айырым адамлар мени ишилерин пайдаланады деп ойлайды, себеби қант ислеп шығаратуғын хожалықта ямаса

хүкіметте сыяқлы оларға төлемеймен. Мен адамлар өзлерін өзлери пайдаланады, қорқынышлары үстінде тұрыпты деп айтаман».

«Бирақ оларға көбірек төлеуіңіз керек екенін түсінбейсіз бе?» «Мен қарыздар емеспен. Хәм, буннан тысқары, ақшаның көп муғдары машқаланы шешпейди. Әкеңе қара. Ол көп ақша ислеп табады, бирақ қарызларын бәрибир төлей алмай атыр. Көпшилик адамлар, егер оларға көбірек ақша берсеңіз, олар соншелли қарызға киреди.

«Мине сатаны 10 центтің себеби», - деп мен күлімсиреп айттым. «Бул сабағымның бөлеги».

«Дурыс», - деп бай әке күлімсиреди. «Билесең бе, әкең оқыды хәм жақсы билим алды, сонлықтан айлығы көп жумысты таба алды. Солай ма? Ал қаржылық машқала сақланып қалады, себеби ол ақша туұралы мектепте хеш нәрсени билмеди. Жуұмақлап айтқанда, ол ақша ушын ислеу керек екенине исенеди». «Ал сиз исенбейсіз бе?» - деп мен сорадым. «Онша емес», - деп бай әке айтты. «Егер сен ақшаға ислеуді үйрениуді қалесең, онда мектепте қал. Бул буны ислеуге үйрениу ушын әжайып орын. Бирақ, егер сен ақшаны өзиңе ислеуге мәжбүр етиуді үйрениуді қалесең, онда егер сен үйрениуді қалесең, мен саған буны үйретемен».

«Басқалар буны үйрениуді қалемеди ме?» - деп мен сорадым. «Яқ», - деп бай әке айтты. Ақшаға ислеуді үйрениу аңсат болғаны себепли ме, әсиресе егер гәп ақша туұралы болса сендеги қорқыныш басым келсе». «Мен түсінбеймен», - деп мен айттым. «Бул туұралы хәзир тәшүишленбе. Тек қорыныштың адамларды жумысқа байлайтуғынын бил. Қарызларын төлей алмауынан қорқыныш, жумыстан шығарыуынан қорқыныш. Жетерлише ақша болмаудан қорқыныш. Бастан баслау керек болыудан қорқыу. Қорқыныш оларды кәсипти жақсы ислеп, кейин ақша ушын ислеп, ақшаға талпыныуға мәжбүр етеди. Көпшилик адамлар ақшаның қулы болады, кейин баслығына ашыуланады».

«Ақшаны өзиңе ислеуге мәжбүр етиуді үйрениу оқытыудың улыума басқа басқышы ма?» - деп мен сорадым. «Сөзсиз», - деп бай әке жууап берди. «Сөзсиз».

Бизлер сол әжайып гавайдың шемби күнинде тынышлықта отырдық. Досларым тез арада бейсбол ойнауды баслауы керек еди. Бирақ қандай да себеп пенен мен Майктың әкесине миннетдаршылық сездим, мен саатына 10 центке ислеуге қанаатлы едим. Мен досларым мектепте хеш қашан үйренбейтуғын нәрсени тез арада түсиниуді баслайтуғынымды сездим.

«Үйрениуге таярсаң ба?» - деп бай әке сорады.

«Сөзсиз», - деп мен айттым.

«Мен үәдемде тураман. Мен сени узақтан оқытыуды басладым. Тоғыз жаста сен ақша ушын ислеудің нени аңлататуғынын билдің. Соңғы айынды

50 жылға көбейт хәм сен көпшилик адамлардың өмир бойы не менен шуғылланатуғынын түсинесең».

«Мен түсинбедим», - деп мен айттым.

«Сен мен шығаман дегенше күтип отырғаныңда өзинди қалай сездің? Қосымша ақша сораў қандай екен?»

«Жаман», - деп мен айттым.

«Егер сен ақшаға жұмыс ислеўди, ақшаға талпынысты таңласаң, булл дегени, сен көп адамлардың жасап атырған өмирин таңлап атырғаның», - деп бай әке айтты. «Мартин ханым үш саатлық жұмысқа отыз цент бергенинде сен нени сездің?» «Мен буның жетерли емес екенин сездим. Текинге ислеп атырғандай едим. Мениң кеўлим қалған еди», - деп мен айттым.

«Сондай сезимлерди ақшаға қарап көпшилик исшилер сезеди. Әсиресе барлық салықларды төлегеннен, түрли қарызларды төлегеннен кейин. Сен хеш болмағанда жүз пайыз алдың».

«Сиз көпшилик исшилер толық алмайды дегенди нәзерде тутып атырсыз ба?» - деп мен таң қалып сорадым.

«Сиз көпшилик исшилер толық алмайды дегенди нәзерде тутып атырсыз ба?» - деп мен таң қалып сорадым.

«Әлбетте», - деп бай әке айтты. «Хүкімет өзиниң үлесин бәрха (биринши) алдыннан алады».

«Олар буны қалай ислейди?» - деп мен сорадым.

«Салықлар», - деп бай әке айтты. «Сен ақша алсаң, салық салады. Ақша сарплағаныңда саған салық салады. Ақшаны банкте сақласаң, саған салық салады. Хәм салықсыз өлиўиңе жол қоймайды».

«Ал адамлар өзлерине хүкіметтиң усылай ислеўине неге жол қояды?»

«Байлар жол қоймайды», - деп бай әке айтты. «Гедей хәм орта класстағылар жол қояды. Бәсекилесемен, әкеңнен көбирек айлық аламан, бирақ әкең меннен көбирек салық төлейди».

«Қалай бундай болыўы мүмкин?» - деп мен сорадым. Тоғыз жасар бала ушын булл исенимсиз еситиледи. «Не ушын адамлар хүкіметке өзлерине усылай ислеўине жол қояды?»

Бай әке үндемеді. Бәлким, ол мениң тыңлап хәм көп сөйлеўимди кәлеген шығар. Ақыр-ақыбет ол тынышланды. Еситкенлерим өзиме унамаған еди. Мен әкемнің көп салыққа бәрха наразы болғанын, бирақ буның менен хеш нәрсе ислей алмайтуғынын билетуғын едим. Бәлким өмир оны хәр жаққа усылай ийтермелеген шығар.

Бай әке маған қарап орынлығында әсте қозғалды. «Үйрениўге таярсаң ба?» - деп ол сорады.

Мен әсте басымды ийзедим.

«Алдын айтқанымдай, сен көп нәрсени үйрениуің керек. Ақшаны өзіңе ислеуіге қалай мәжбүр етиуді үйрениуің керек, ал буған өмір бойы үйренесең. Көпшилик адамлар төрт жыллық колледжге барады хәм билим усының менен тамам болады. Ақшаға қатнаслы оқыуымның өмір бойы дауам ететуғынын мен билемен, өйткени қанша көп билсем, сонша көп билиуім талап етиледі. Көпшилик адамлар ақша сабағын хеш қашан үйренбейді. Олар жұмысқа барады, ақша алады, чек қағазлары менен барабарласады хәм болғаны. Соңында олар қаржылық машқаласының қай жерден келгенине таң қалады. Олар көп ақша машқаламды шешеді деп ойлайды. Машқаласының қаржылық билимде хәлсизлигинде екенин адамлар онша түсинбейді.

«Яғный, әкем ақшаның не екенин түсинбеги ушын салықта машқаласы бар ма?» - деп мен сорадым.

«Тыңла», - деп бай әке айтты. «Салықлар – бул ақшаны өзіңе ислеуіге мәжбүр етиуді үйрениуді билиудің тек кишкене бөлеги. Бүгін мен ақшаға қатнаслы хәммесин билиуіге күшли қәлеуіңнің жоқ болмағанын тек анықлауды қәледим. Көпшилик адамларға булл керек емес. Олар мектепке барыуды, кәсипке үйрениуді, жұмыстан қандай да рәхәтти алыуды, көбирек ақша табыуды қәлейді. Бир күни олар үлкен қаржылық машқала менен оянады, енди олар жұмыс ислеуді тоқтата алмайды. Ақшаны өзине ислеуіге мәжбүр етиуді үйрениудің орнына тек ақшаға ислеуді ғана билиудің қуны усы. Оқыуға қәлеуің пәсеймеди ме?» - деп бай әке сорады.

Мен пәсеймегенине түсиник берип басымды ийзедим. «Яқшы», - деп бай әке айтты. «Енди иске кирис. Бул сапары саған хеш нәрсе төлемеймен».

«Не?» - деп мен таң қалып сорадым.

«Сен мени еситтиң. Зыяны жоқ. Сен хәр шемби күни сол үш саатта ислейсең, бирақ бул сапары саған саатына 10 цент төлемейді. Сен ақша ушын жұмыс ислемеуді үйрениуді қәлейтуғыныңды айттың хәм мине мен саған хеш нәрсе төлемеймен». Мен қулақларыма исенбедим.

«Мен Майк пенен усындай сәўбетте болдым. Ол әлле-қашан ислеп атыр. Консерваларды текинге сыпырып, орнына қойып атыр. Сениң асығып қайтқаның жақсы болар еди».

«Бул әделетсизлик», - деп мен бақырдым. «Сиз ақша төлеуіңіз керек».

«Сен үйрениуді қәлейтуғыныңды айттың. Еген сен буны хәзир үйренбесең, онда сен ақшаға ислеп хәм жұмыстан шығармауыма үмит ететуғын сол сен көрген ер адам хәм хаяллардай боласаң. Ямаса ер жетип әкең сыяқлы боласаң, ақшаның көп муғдары машқалаңды шешуіне үмит етип тек қарызға батыу ушын көп ақша ислеп табасаң. Егер сен усыны қәлесек, онда саатына 10 цент төленетуғын алдыңғы келисимимизге

қайтайық. Ақша аз төлегеніне наразы бол, жұмыстан шық хәм басқа жұмыс изле.

«Мен не ислеўим керек?» - деп мен сорадым.

Бай әке басыма әсте қақты. «Мынаны пайдалан», - деп ол айтты. «Егер буны жақсы ислесең, онда тез арада усынылған мүмкиншилик ушын маған миннетдаршылық билдересең хәм бай адам боласаң».

Усындай нахақ келисимнің усынылып атырғанына исенбей қатып қалдым. Мен булл жерге айлығымның көбейіўин сорап келдим, енди болса маған улыўма пулсыз ислеўди усынып атыр. Бай әке және басыма әсте қақты хәм: «Мынаны пайдалан. Ал енди бул жерден кет хәм иске кирис», - деп айтты.

1 – САБАҚ: Бай адамлар ақша ушын ислемейди

Гедей әкеме айлық төлемейтуғынын айтпадым. Ол буны түсинбеген болар еди. Мен еле өзим түсинбеген нәрсени түсиндириўге хәрекет етиўди қәлемедим. Үш хәпте Майк екеўимиз хәр шемби күни үш саат бийпул иследик. Жұмыс жаныма тиймеди, кери тартыўшылықты жеңиў аңсатырақ болды. Қалдырылған бейсбол ойынлары хәм күлкили шығармаларды сатып алыў мүмкиншилигинің жоқ болыўы – мениң жоғалтқан нәрсемнің хәммеси усы.

Үшинши хәптеде түски ўақытта дүканның алдында бай әке жүк машинада келип тоқтады. Бизлер оның машина қоятуғын майданшаға қалай киргенин хәм двигательдің қалай өшкенин еситтик. Бай әке дүканға кирди хәм Мартин ханым менен қушақласып сәлемлести. Дүканның жұмыслары қалай кетип атырғанын билип, ол музлатқыштан еки музқаймақ алды, ақшасын төледи хәм Майк екеўимизди қасына шақырды. «Балалар, жүриң айланып қайтамыз».

Бизлер бир неше машинадан бурылып жолдан өттик, бир неше ересек адамлар софтбол ойнап атырған үлкен шөпли майданға бағытландық. Майданның шетинде қойылған столға отырып, Майк екеўимиз бир музқаймақтан алдық.

«Балалар ислериңиз қалай?» - деп ол сорады.

«Болады», - деп Майк жуўап берди. Мен оны мақуллап басымды ийзедим. «Және бир нәрсе үйренемиз бе?» - деп бай әке сорады. Майк екеўимиз бир-биримизге қарадық, ийнимизди қыстық хәм басымызды ийзедик.

Өмирдеги ең үлкен қапқанлардың биринен қалай қашыўға болады.

«Балалар, жақсысы сизлер ойланыўдан баслаң. Алдыңызда ең үлкен өмирлик сабақлардың бири турыпты. Егер сизлер сабақты өзлестирсеңиз,

онда сизде өмирде азатлық хәм кәўипсизлик күтип тур. Егер сабақты өзлестирмесеңиз, онда Мартин ханым хәм паркте софтбол ойнайтуғын көпшилик адамлар сыяқлы жуўмақлайсыз. Олар жумыс беретугын сыяқлы кәўипсизлик елесине жабысып аз айлық ушын қатты берилип жумыс ислейди, хәр жылы үш хәптелик дем алысты асығыслық пенен күтеди хәм нө жыллық жумыстан кейин аз пенцияға қарап жүзеди. Егер бул сизди ашыўландырса, онда мен айлығыңызды саатына 25 центке көтеремен».

«Бирақ олар жақсы жумыс ислеп атырған адамлар ғо. Сиз олардың үстинен күлип атырсыз ба?» - деп мен сорадым.

Бай әкениң жүзинде күлки пайда болды. «Мартин ханым мениң анам сыяқлы. Мен оған хеш қашан қатаң болмаған болар едим. Мениң сөзлерим қатаң еситилип атырған шығар, себеби мен сизлерге бир нәрсе түсиндириў ушын хәмме нәрсе ислеп атырман. Мен сизлер бир нәрсени көре алыўыңыз ушын сизлердиң көз-қарасыңызды кеңейтиўди қәлеймен. Көпшилик адамлардың бир нәрсени көре алмаўының себеби олардың дүньяға деген көз-қарасының жүдә тар екенинде. Көпшилик адамлар өзлери турған қапқанды көрмейди».

Майк екеўимиз оны түсингенимизге исенимсиз болып отырдық. Ол қатаң сөйледі, бирақ бизлер оның бизлердиң бир нәрсе билиўимизди қатты қәлейтуғынын сездик. Күлимсиреп бай әке: «Саатына 25 цент жаман ба? Бул жүрегиңизди тезирек урыўға мәжбүр етип атырған жоқ па?» - деп айтты. Мен «яқ» деп басымды шайқадым, бирақ ол хәқ еді. Саатына 25 цент мен ушын үлкен ақша еді.

«Яқшы, мен сизлерге саатына бир доллар төлеймен», - деп бай әке айтты.

Мине енди жүрегим көкирегимнен шығып кетейин деди. Санам: «Ал! Ал!»- деп бақырып атыр еді. Мен еситкенлериме исенбедим, солай болса да мен үндемедим.

«Яқшы, саатына 2 доллар». Мениң кишкене тоғыз жаслы санам хәм жүрегимниң атылып кетиўине сәл қалды. Бул 1956-жыл еді, ал саатына 2 доллар төленсе мени дүньядағы ең бай балаға айналдыратуғын еді. Мен усындай көп ақша ислеўге болатуғыныны көз алдыма келтире алмадым. Мен: «Аўа», - деп айтыўды қәледим. Мен қол урысыўға таяр едим. Маған таза велосипед, таза бейсбол қолқаптар, қолымда көп ақша көргенде маған ийилетуғын дослар усынылып атыр еді. Өзиниң бай дослары менен Джимми де мени бийшара деп және айта алмайтуғын еді. Бирақ бәрибир аўзым жабық қалды.

Бәлким, санам қызып кеткен шығар. Мен үндемедим, бирақ жүрегимниң төринде саатына 2 доллар алыўды қатты қәледим.

Муз қаймақ ерип кетти хәм қолыма ақты. Муз қаймақтың таяқшасы босап қалды, ал алдымда қумырсқаларды қуғандырған суйық муз қаймақ төгилип тур еди. Бай әке көзлери аларған хәм өзине тигилип отырған еки балаға қарады. Ол бизлерди сынап, азғырып атырғанын, тәбиятымыздың бир бөлегиниң келисим дүзиўге асығып атырғанын билетуғын еди. Ол хәр бир адамзаттың хәлсизлиги бар экенин хәм усы арқалы адамды сатып алыўға болатуғынын билетуғын еди. Хәм ол хәр бир адамзаттың күшли тәрeпиниң бар экенин хәм хеш қандай ақшаға сатып алыўға болмайтуғын ер жүреклиги жасырын турған бөлеги бар экенин билетуғын еди. Гәп қайсысының: «Хәлсизлик ямаса күштиң» бәлент келиўинде. Мыңлаған жанлар усы сораў арқалы өтти. Бул сораў гәп жумыс туўралы болғанда жанлардың беккемлигин тексеретуғын еди.

«Яқшы, саатына 5 доллар», - деп бай әке айтты.

Күтилмегенде мен ишимде үлкен бослықты сездим, бир нәрсе өзгерди. Усыныс қатты сақыйлық еди хәм ақмақлық болып еситилди. 1956-жылы ересек адамлардың хәммеси де саатына 5 доллар алмайтуғын еди. Азғырыў жоқ болды хәм тынышлық орнады. Әсте мен Майкке қараў ушын шепке бурылдым. Ол өз гезегинде маған қарады. Хәлсизлигим жасырынған бөлегим үндемеді. Жанымның күшли тәрeпи үстин келди, сатылмайтуғын бөлегим үстин келди. Енди мен өзимди тыныш хәм исенимли сездим. Мен Майктың де усындай сезимде экенин билетуғын едим.

«Яқшы», - деп бай әке әсте айтты. «Көпшилик адамлардың өз баҳасы бар. Бар, себеби оларда қорқыныш хәм сықмарлық бар. Алдын ақшасыз қалыўдан қорқыў бизлерди берилип жумыс ислеўге қаратады, бирақ бир күни ақшаны алып бизлер ақшаға сатып алыўға болатуғын сол әжайып нәрселер хәққинда ойланыўға мәжбүр ететуғын сықмарлық хәм қәлеўдиң торына түсемиз. Өмирлик қәлип пайда болады».

«Қандай қәлип?» - деп мен сорадым.

«Қәлип – бул турып жумысқа барыў, қарызларды төлеў. Усындай қәлиптеги адамлардың өмирин өмириниң ақырына шекем қорқыныш хәм сықмарлық басқарады. Оларға көбирек ақша бер хәм олар шығынларын тек көбейтип өмирин даўам етеди. Булл мен тышқанлардың жуўырыўы деп атайтуғын нәрсе».

«Ал басқа жол бар ма?» - деп Майк сорады.

«Бар», - деп бай әке айтты. «Бирақ жүдә аз адам оны табады».

«Бул қандай жол?» - деп Майк сорады.

«Егер менде жумыс ислеп хәм үйренсеңиз, онда билесиз деп үмит етемен. Мине не ушын мен түрли төлемди тасладым».

«Бәлкім, азмаз айтарсаң?» - деп Майк сорады. «Бизлер бийпул ислеуге азмаз шаршадық».

«Енди, биринши кәдем – булл ҳақыйқатты айтыў», - деп бай әке айтты. «Бизлер өтирик сөйлеп атырған жоқпыз», - деп айттым. «Сизлер өтирик сөйлеп атырсыз деп айтқан жоқпан. Мен ҳақыйқатты айтқаныңызды айттым».

«Не туўралы ҳақыйқат?» - деп мен сорадым. «Сизлердин не сезип атырғаныңыз туўралы», - деп ол айтты. «Сиз бул туўралы басқа биреуге айтпаўыңыз керек. Тек өзиңизге». «Сиз усы парктеги адамлар, сизде ислеп атырған адамлар ҳәм Мартин ханым – бундай ислемай атыр деп айтпақшысыз ба?» - деп мен сорадым. «Ислеп атырғанына исенимли емеспен», - деп бай әке айтты. «Буның орнына олар өзлеринде ақша болмай қалыўан қорқынышлы сезеди. Қорқыныш пенен гүресийудин орнына олар оған бериледи, сезимлери ойларынан жоқары, сезимлер олардың басынан пайдаланыўының орнын басады», - деп бай әке басымызды қағып айтты. «Адамлар қолларына азғантай ақша алады ҳәм қуўаныш, қәлеў ҳәм сықмарлық сезимлери саналы пикирлеуден үстин турады».

«Яғный, олардың сезимлери олардың ақылсыз пикирлеўин дүзе ме?» - деп Майк сорады.

«Дурыс», - деп бай әке айтты. «Ҳақыйқатында не сезип атырғанын өзине ҳақыйқатты айтыўдың орнына олар сезимлерге ҳәм ойлаў қәбилетине жол береди. Олар қорқыныш сезеди, қорқынышты ақша басыўына үмит етип олар жумысқа барады, бирақ ондай болмайды. Бул ески қорқыныш оларды гүзетеди ҳәм олар ақшаның қорқынышты қуўынына үмит етип жумысқа барады ҳәм және ҳеш нәрсе жүз бермейди. Қорқыныш адамларды жумыстың, ақша табыўдың усы қапқанында ушлап турады. Қорқыныш өтип кетиўине үмит етип адамлар жумыс ислеп, ақша табыўға және барады. Бирақ олар күнде турады ҳәм олар менен бирге ески қорқыныш та оянады. Көплеген адамларды бул ески қорқыныш көбинесе түни бойы басым жағдайында ушлап турады ҳәм түн ойында толқынланыў ҳәм астан-кестенликке айналады. Ҳәм жүректи қыйнайтуғын усы қорқынышты ақшаның жоқ қылыўына үмит етип жумысқа барады. Ақша олардың өмирин басқарады, ал адамлар буны тән алыўдан бас тартады. Ақша олардың сезимлерин, қәлеўлерин гүзетеди, демек олардың жанларын да гүзетеди екен.

Бай әке сөзлерин түсиниўимиз ушын үндемей отырды. Майк екеўимиз оның сөзлерин тыңладық, бирақ оның сөзлерин толық түсинбедик. Мен ересек адамлардың жумысқа не ушын асығып баратуғынына қызыққаным ушын ғана билетуғын едим. Бул күлкили емес еди, олар усының менен ҳеш қашан бахытлы көринбейтуғын еди, бирақ бир нәрсе оларды жумысқа асығыўға мәжбүр ететуғын еди.

Айтқан сөзлерин мүмкін болғанынша түсінгенімізде бай әке: «Мен сизлердің бұл қапқаннан қашыуыңызды қәлеймен. Мине тек бай болыуды үйрениу емес, ал усы нәрсеге мен сизлерди үйретиуди қәлеймен, өйткени бай болыу машқаланы шешпейди».

«Шешпейди ме?» - деп мен таң қалып сорадым.

«Яқ, шешпейди. Келиң қәлеудің не екенін түсінейік. Айырым адамлар қәлеуді сықмарлық пенен ақша табыу деп атайды, мен бундай деп ойламайман. Жақсырақ, сулыуырақ, шадлырақ ямаса қууандыратуғын нәрсени қәлеу жақсы. Усылай адамлар қәлеулерін қанаатландыруу үшін ақша ислеп табыуға барады. Олар сатып алыуға болатуғын үлкен қууаныш үшін ақшасы болыуын қәлейди. Бірақ ақша алып келетуғын қууаныш көбинесе аз хәм адамларға көбирек қууаныш, көбирек қанаатланыу, көбирек қолайлық, көбирек қәуіпсизлік үшін және көбирек ақша керек. Хәм адамлар қорқыныш хәм қәлеулер қыйнап атырған жанымды ақша тынышландырады деп ойлап көп жұмыс ислейди. Бірақ ақша буну бере алмайды».

«Бай адамларда сондай ма?» - деп Майк сорады. «Бай адамларды қосқанда да», - деп бай әке айтты. «Хәқыйқаттан, байлардың не үшін қәлеуде емес, ал қорқынышта бай екені усында. Бай адамлар хәқыйқаттан ақша ақшасыз қалыудан, гедей болыудан қорқынышты өшире алады деп ойлайды, олар көп ақша жыйнайды, бірақ тек қорқыныштың күшейіп атырғанын көреді. Бай адамлар хәммесін жоғалтыудан қорқады. Мениң ақшасы көп болса да жұмыс ислеуді дауам етип атырған досларым көп. мен миллион ақшасы бар хәм хәзир гедей болған уақтына қарағанда көбирек қорқатуғын адамларды билемен. Олар ақшасының хәммесін жоғалтыудан қорқады. Оларды байлыққа алып барған қорқынышлар тек күшейди. Олардың хәлсиз, мүтәж бөлеги енди оларға қаттырақ бақырып атыр. Олар өзлеринің үлкен үйлерін, машиналарын, дәулетли өмирін хәм өзлеринеақша алып келген нәрсени жоғалтыуды қәлемейди. Олар барлық ақшаларын жоғалтса досларының не айтыуынан тәшүишленеди. Бай адамлардың көпшилиги үмитсизлің сезими хәм ашыудың шегінде болады, бірақ сыртқы көринисинен оларда хәммеси жақсы хәм ақша жетип турған сыяқлы».

«Онда не, гедей адам бахытлырақ па?» - деп мен сорадым.

«Яқ, мен ондай деп ойламайман», - деп бай әке жууап берди. «Ақшаның жетиспеушилиги ақша көп уақытта сыяқлы ашыуландырады».

Усы уақытта жергиликли үйи жоқ адам қасымыздан өтті, шығынды қутының қасында тоқтады хәм оны ақтарыуды баслады. Бизлер, үшеуіміз оны үлкен қызығыушылық пенен гүзеттик, алдын болғанда бизлер оның

ашыуан тийген болар едик. Бай әке хамиянынан бир доллар шығарды хәм үйи жоқ адамды шақырды. Ақшаны көрип ол тез келди, ақшаны алды, бай әкеге рахмет айтты хәм әўметине қанаатланып кетти.

«Оның көпшилик ишилеримен парқы аз», - деп бай әке айтты. Мен: «Ақша мени қызықтырмайды», - деп айтатуғын көп адамды ушыраттым. Бәрибир олар күнине сегиз саат жұмыс ислеп, усының менен ақшаға бийпарұа емеслигин көрсетеди. Егер ақша оларға бийпарұа болса, онда не ушын олар жұмыс ислейди?

Сол жерде бай әкени тыңлап отырғанымда әкемнің: «Ақша мени қызықтырмайды», - деп айтқаны есиме түсти. Ол буны жийе айтатуғын еди. «Мен жұмысымды жақсы көргенім ушын ислеп атырман», - деп ол айтатуғын еди.

«Олар не ислеуи керек», - деп мен сорадым. «Қорқыныш хәм сықмарлықтың барлық излери жоқ боламан дегенше бийпул жұмыс ислеуи керек пе?» «Яқ, бул ўақытты босқа жиберіу болар еди», - деп бай әке айтты. «Сезимлер адамды адам қылады. Бизлерди ким болсақ, сондай қылады. Сезим сөзи күшти пайда ететуғын хәрекеттеги күшти аңлатады». «Сезимлерің менен хәк бол, ақылыңды хәм сезимлеріңди өзиңе қарсы емес, ал өз пайдаңа ислет, солай ма?» - деп Майк айтты.

«Хәзир айтқанларыма тәшўшиленбең. Жыллар өтип хәммеси өз орнына түседи: Гүзетің, бирақ сезимлерге қарсы хәрекет ислемең. Көпшилик адамлар сезимлерінің пикирлеуи дүзетуғынын билмейди. Сизиң сезимлерінің – бул сизиң сезимлеріңиз. Бирақ сиз өз пикирлеуиңизди дүзиуи үйрениуиңиз керек.

«Сиз маған мысал келтире аласыз ба?» - деп мен сорадым.

«Әлбетте», - деп бай әке жууап берди. «Адам мен жұмыс табыуым керек дегенде оның пикирлеуин сезимлери басқарып атырғаны анық. Ақша болмаудан қорқыу усы ойды пайда етеди».

«Бирақ адамлар салықларды төлиуи керек болса, онда оларға ақша хәқыйқатында керек ғо», - деп мен айттым.

«Әлбетте керек», - деп бай әке күлимсиреди. «Мениң айтпақшы болғанымның хәммеси бул – қорқыныш көбинесе адамның пикирлеуин дүзиуи».

«Мен түсинбедим?» - деп Майк айтты.

«Мысал ушын», - деп бай әке айтты. «Егер жұмыс ислеп хәм бир неше ақша ислеудің орнына жетерли дәрежеде ақша болмауынан қорқыу пайда болғанда адамлар өзинен: «Ақыр-ақыбет қорқынышты жеңиу ушын жұмыс ең жақсы мүмкиншилик бола ма?» - деп сорауи керек. Мен булл жерде жууап «Яқ» деп ойлайман. Әсиресе, егер адамның пүткил өмирин қайта

айналдырса усындай болады. Жумыс көбинесе узақ ўақытлы машқаланың қысқа ўақытлы шешими». «Бирақ мениң әкем бәрха: «Мектепте оқы, жақсы билим ал хәм сонда исенимли, қәўипсиз жумыс табасаң», - деп айтады ғо, - деп мен айттым.

«Аўа, мен оның не ушын бундай айтып атырғанын түсинемен», - деп бай әке айтты. «Көпшилик адамлар буны мәсләхәт етеди, усындай пикир оларды қанаатландырады. Бирақ бундай мәсләхәтти адамлар тек қорқыныш себепли береди».

«Сиз әкемнің усындай айтыўы қорқатуғыны себепли деп айтпақшысыз ба?»

«Аўа», - деп бай әке айтты. «Ол сениң ақша ислеп таба алмаўыңнан хәм жәмийеттен артта қалыўыңнан қорқады. Мени натуўры түсинбе. Ол сени жақсы көреді хәм саған жақсы нәрсени тилейди. Мен оның қорқынышын түсинемен. Билим хәм жумыс әхмийетли. Бирақ олар қорқынышты жеңбейди. Түсинесең бе, оны азмаз ақша табыў ушын азанда турыўға мәжбүр етеуғын сол қорқыныш сениң оқыўыңды қәлейтуғын сол жанкүйерликти келтиреді».

«Сиз нени мәсләхәт етесиз?» - деп сорадым.

«Мен саған ақшаның күшин қалай алыўды үйретиўди қәлеймен. Буннан қорқыпаў керек. Бирақ буны мектепте үйретпейди. Егер сен буны үйренбесең, онда ақшаның қулы боласаң».

Бай әкениң айтқанларында мәнис бар еди. Ол Мартин ханым оның исшилери ямаса мениң әкем көрмеген нәрсени бизлер көриўимиз ушын бизлердиң көз-қарасымыздың кеңейиўин хәқыйқаттан қәлейди. Ол келтирген мысаллар қатаң еситилди, бирақ мен оларды хеш қашан умытпайман. Сол күни мениң көз-қарасым кеңейди хәм мен көпшилик адамлардың алдында жатырған қапқанды көре алдым.

«Есиңизде тутың, не болғанда да хәммемиз исшилермиз. Бизлер тек түрли дәрежелерде ислеймиз», - деп бай әке айтты. «Мен сизлердиң қапқанға түспеўиңизди қәлеймен. Ал бул қапқанды еки сезим келтиреді: бул қорқыныш хәм қәлеў. Бул сезимлерди өзиңизге қарсы емес, ал өз пайдаңызға ислетиң. Мине усыны сизлерге үйретиўди қәлеймен. Мен сизлердиң көп ақша табыўыңызға ғана қызықпайман. Буның менен қорқыныш хәм қәлеўди жеңбейсең. Егер сиз қорқыныш хәм байыўды қәлеўди алдын жеңбесеңиз, онда сиз бары-жоғы көп ақша төленетуғын қулға айналасыз».

«Бизлер қалай қапқанға түспеўимиз мүмкин?» - деп мен сорадым.

Гедейликтің хәм қаржылық гүрестің баслы себеби қорқыныш хәм наданлықта; экономика, хәкимият ямаса бай адамлар баслы ролди ойнайды. Адамлар қорқыныш хәм наданлықты өзине жармастырады, бул оларды

қапқанда ушлап турады. Сизлер балалар мектепте оқыйсыз, билим алыу үшін колледжге барасыз. Мен сизлерди қапқанға қалай түспеуді үйретемен».

Мине усылай бас қатырмалардың бөлеклери пайда болды. Мениң жоқары билимли әкем жақсы билимге хәм әжайып карьераға ийе. Бирақ ақша ямаса өзиниң қорқынышы менен не ислеуді мектеп оған хеш қашан айтпады. Өзимнен еки әкемнен түрли хәм әхмийетли нәрселерди үйрене алатуғыным түсиникли болды.

«Сен ақша болмаудан қорқыныш хәкқинда айттың. Ал ақшаны қәлеуге пикирлеуимиз қалай тәсир етеди?»- деп Майк сорады.

«Айлығыңызды көбейтип сизлерди азғырғанымда өзинизди қалай сездиңиз?»- деп бай әке сорады. «Қәлеулериниздиң қалай өскенин сездиңиз бе?»

Бизлер басымызды ийзедик.

«Бирақ сезимлеринизге берилмей, сизлер пикирлеуиңизди устана алдыңыз. Бул жүдә әхмийетли. Бизлерде қорқыныш хәм сықмарлық сыяқлы сезимлер бәрха болады. Сезимлеринизге пикирлеуиңизди гүзетип, сизди басқарыуына жол берместен, ал бул сезимлерди узақ мүддетке пайдаланыу жүдә әхмийетли. Көпшилик адамлар қорқыныш хәм сықмарлықты өзине қарсы пайдаланады. Усыннан наданлық басланады. Көпшилик адамлар ақшаның айлықтың көбейуиниң хәм исенимли жұмыс ислеудиң изинен қуып өз өмирин өткереди, бирақ сезимлер (қорқыныш хәм қәлеу) басқаратуғын усы ойлардың өзлерин қай жерге алып баратырғанын айрықша сорамайды. Бул жағдай көз алдында жипте илинип турған геширдиң арба тартып қиятырған ешекти азғырып атырған уақтындағы көринисти еслетеди. Ешектиң ийеси қәлеген жерине бағытлауы мүмкин, бирақ ешек елестиң изинен қуады. Ал ертең ешек ушын және бир гешир болады».

«Сиз мен ойымда таза бейсбол қолқаптар, конфеттер хәм ойыншықтарды соғыуды баслағанымда, бул мен ушын ешекке гешир сыяқлы болатуғынын айтпақшысыз ба?» - деп мен сорадым.

«Ауа», - деп бай әке айтты. «Өскениңде сениң ойыншықтарың қымбатырақ болады. Досларыңда тәсир қалдыруу ушын таза машина, кеме, үлкен жай алыуды қәлейсең. Қорқыныш сени қуады, қәлеу сени басқарады. Олар сени жар тасларға алып барады. Мине бул қапқан».

«Наданлық қорқыныш хәм қәлеуді тойдырады. Мине не ушын бай адамлар қанша бай болған сайын, сонша қорқынышқа дуушар болады. Ақша – бул гешир хәм елес. Егер ешек пүткил көринисти көргенинде, ол геширдиң изинен қуыу-қуумауды қайта ойлап көрген болар еди».

Бай әке адамның өмири – бул ақыл-еси орнына келиуде наданлық хәм билимликтиң арасындағы гүрес екенин түсиндириуді дауам етти. Ол адам

өзи ушын мағлыұмат хәм билимди излеұди тоқтатыұдан, наданлықтың торына түсетуғынын түсіндирди. Бул гүресте адамлар әхмийетли шешимди қабыл етеди: өзиниң санасын ашып ямаса жабыұды үйрениұ. «Тыңлаң, оқыұ жүдә әхмийетли. Сизлер билим, кәсип үлгилерин алыұ ушын мектепке барасыз, өйткени жәмийеттиң пайдалы ағзасы болыұды қәлейсиз. Хәр бир жәмийет муғаллим, шыпакер, механик, сүұретши, аспаз, исбилермен, өрт өшириұши, әскерлерге мүтәж. арнаұлы шөлкемлер оларды тәрбиялайды, сол арқалы мәдениятымыз раўажланыұы мүмкин», - деп бай әке айтты. Тилекке қарсы, көпшилик адамлар ушын оқыұ – бул баслама емес, ал ақыры».

Узақ тынышлық орнады. Бай әке күлимсиреди. Мен усы күнги оның айтқанларының хәммесин түсинбедим.

Бирақ сөзлери жыллар даўамында муғаллимлер жоқ болса да үйрететуғын барлық муғаллимлер сыяқлы бай әкем, оның сөзлери менде жасап атыр, мени хәзирге шекем үйретип атыр.

«Мен бүгин азмаз қатаң болдым», - деп бай әке айтты. «Буның себеби бар. Мен усы сәўбетти сизлердиң өмирликке еслеп қалыұыңызды қәлеймен. Мен Мартин ханымның мысалы бәрха көз алдыңызда турыұын қәлеймен. Мен сизлердиң ешек туұралы бәрха есте тутыұыңызды қәлеймен. Булл туұралы хеш қашан умытпаң, өйткени сизлердиң қорқыныш хәм қәлеұ сыяқлы еки сезимиңиз сизди, егер пикирлеұиңизди гүзетиұине жол берсеңиз ең үлкен өмирлик қапқанға тартыұы мүмкин. Өз әрманыңызды таппай, қорқынышта жасап өмир сүриұ жүдә азаплы. Ақша бахытлы қылатуғын нәрселерди береди деп ойлап ақша ушын тынбай мийнет етиұ – сондай азаплы. Салықты төлиұ керек екенинен қорқып түн ортасында ояныұ – қорқынышлы, жеркенишли. Ақшаның көлеми басқаратуғын өмирди сүриұ улыұма жасамаұ дегени. Жумыс қәўипсизлик сезимин береди деп ойлаұ – өзинди өзиң алдаұ дегени. Буның хәммеси қатты азаплы хәм мен егер бул мүмкин болса сизлердиң усы қапқаннан қашыұыңызды қәлеймен. Мен ақшаның өмирди басқарып адамлардың өмири менен не ислейтуғынын көрдим. Өзиниз бенен бундай жүз бериұине жол қоймаң. Илтимас, ақшаның өмириңизди басқарыұына жол бермең». Софтбол тобы столдың астына домалап түсти. Бай әке оны көтерди хәм қайтарып ылақтырды.

«Наданлық өмирдеги сықмарлық хәм қорқыныш пенен қалай байланысқан?» - деп мен сорадым.

«Ақшаға деген наданлық қатнас сықмарлық хәм үлкен қорқынышты оятады», - деп бай әке айтты. «Сизлерге бир неше мысал келтириұиме рухсат бериң. Өз шаңарағын жақсы тәмийинлеұ ушын көп ақша болыұын қәлейтуғын шыпакер өз бахасын көтереди. Ал бул ден-саўлығына ғамхорлықты хәр бир адам ушын қымбатырақ қылады. Хәзир усының

себебинен көбинесе жарлы адамлар қыйналып атыр, демек жарлы адамлар ақшасы бар адамларға қарағанда төмен ден-саулыққа ийе. Шыпакерлер хызмет ушын төлемди көтерген екен, онда жақлаушылар да усылай ислейди. Жақлаушылар өз сыйлығын көтерген екен, онда муғаллимлер де айлығының көбейиуин қәлейди. Түйдек көбейип атыр, оның менен бирге салықларымыз да көбейеди. Хәм бай хәм гедейлердин арасындағы астан-кестенликти келтиретуғын усындай қорқынышлы түпсизлик болса және бир үлкен мәденият кулауы мүмкин. Америка тарийхтың қайталанып атырғанын дәлиллеп сол бағатта баратыр, себеби бизлер тарийхтан хеш нәрсе үйренбеймиз. Бизлер сабақты емес, ал тарийхый сәнелер, атларды тек ядлап аламыз».

«Нарқ өседи деп айтылып атырған жоқ па?» - деп мен сорадым.

«Тек усындай искер мәмлекети бар билимли жәмийетте емес. Нарқлар хақыйқаттан түсиуи керек. Әлбетте, көбинесе булл теория болып қалады. Наданлықтан келип шыққан сықмарлық хәм қорқыныштан нарқлар жоқарыға кетеди. Егер мектептерде адамларды ақшаны түсиниуе үйреткенінде онда хәммеде көп ақша болып, нарқлар төмен болатуғын ед, бирақ мектептер адамларды ақшаның күшин қалай басқарыуға емес, ал ақша ушын ислеуе үйретиуде ғана орайласады».

«Бизлерде бизнес-мектептер жоқ па?» - деп Майк сорады. «Билим алыу ушын сол жерге барыуды маған өзиң айтпадың ба?»

«Ауа», - деп бай әке айтты. «Бирақ бизнес-мектептер көбинесе қыйынластырылған собықлы есаплағышларды еслететуғын исшилерди тәрбиялайды. Олар бизнес пенен шуғыллана алама? Бундай қәнийгелердин ислеитуғын нәрсеси – бул рақамларға қарап адамларды жұмыстан шығарып хәм бизнести өлтириу. Мен не айтып атырғанымды билемен, себеби усындай адамларды жұмысқа аламан. Олардың ойлайтуғын нәрсеси – бул өзиниң нарқын қалай қысқартыу хәм нарқты көтериу, буннан көбинесе машқала болады. Есаплау нениң не екенин билиу әхмийетли. Адамлар есаплауды билиуи керек, бирақ бул аз», - деп бай әке айтты.

«Барлық негиз усында ма?» - деп Майк сорады.

«Ауа», - деп бай әке жууап берди. Сезимлер менен ойланыуды емес, ал ойланыу ушын сезимлериңизди пайдаланыуды үйрениң. Балалар сизлер бийпул жұмыс ислеуе келисип, сезимлериңизди байлағаныңызда мен үмит пайда болғанын билдим. Сизлерди көп айлық пенен азғырған уақтымда сезимлериңизге қарсы болғаныңызды сизлер сезимлериңизди сыртқа шығыуына жол бермей, ойланыуды және үйрендиңиз. Бул – биринши кәдем».

«Не ушын бул биринши кәдем сондай әхмийетли?» - деп мен сорадым.

«Сизлер усыны билиүиңиз керек. Егер үйрениўди кәлесениз, онда мен сизлерди тикенли жолдан алып бараман. Хәр бир адам қашатуғын жолдан. Көпшилик адамлар жүриўден қорқатуғын жолдан. Егер сизлер мениң изимнен ерсеңиз, онда сиз ақшаға ислеў пикири менен хошласасыз хәм ақшаны өзинизге ислеўге қалай мәжбүр етиўди үйренесиз».

«Егер сиз бенен барсақ бизлер не аламыз?» Егер бизлер сизде үйрениўге келисек, онда буннан не утамыз?» - деп мен сорадым.

«Түлки тикенли путаға ылақтырып жиберген сол қоян нени утқан болса, сонны утасыз» - деп бай әке айтты. «Сизлер қара май жағылған жеңсизден азатлықты утасыз».

«Тикенли жол усы ма?» - деп мен сорадым.

«Аўа», - деп бай әке айтты. «Тикенли жол ямаса жолымыздағы тикенли путалар – бул қорқыныш хәм сықмарлығымыз. Сықмарлық, хәлсизлик хәм шарасызлығымыз бенен гүресип, қорқыныштың тикенли путалары арқалы өтиў – бул шешим. Бул жерде ақыл хәм ойымызды таңлаўсыз болмаса еплей алмайсыз».

«Ойлаўымызды таңлаў?» - деп Майк сорады.

«Аўа. Сезимлерге берилмей, ақыл менен пикирлеў керек. Өзине сораў бериў ушын ойланыў ўақытты талап етеди. «Тынбай жумыс ислеў машқаламның жақсырақ шешими болып табыла ма?» - деген сораўға ақсас сораўды бериў. Көпшилик адамлар өзине ҳақыйқатты айтыўдан қорқады, қорқыныш олардың үстинде турады, олар ойлаўды билмейди, буның орнына олар жумысқа жуўырады. Ойларын гүзетип қара май жағылған жеңсиз оларда асылып тур. Сонлықтан мен тәсири ҳақыйқый болатуғын сол ойларымызды таңлаў туўралы айтып атырман».

«Буған бизлер қалай ересе аламыз?» - деп Майк сорады.

«Мен сизлерге усыны үйретемен. Мен сизлерге биринши гезекте қандай пикирлерди қойыўды үйретемен. Мен сизлерге таңғы кофени ишип хәм қапыдан шығып кетиўге уқсағандай дизеге шөккиш пенен урыўға үйретпеймен. Алдын айтқанымды есиңизде тутың: жумыс – узақ ўақытлы машқаланың тек қысқа ўақытлы шешими. Көпшилик адамлардың басында қысқа ўақытлы бир машқала бар. Бул айдың ақырындағы есаплар, қара май жағылған жеңсиз. Бундай жағдайда ақша олардың өмирин басқарады ямаса мен былай: қорқыныш хәм наданлық қаржылық сораўда деп айта алатуғын едим. Адамлар ата-анасы ислегениндей ислейди, үнде уйқыдан турады хәм ақшаға ислеўге кетеди. «Басқа жол болса не?» - деп өзинен сораўға ўақты блмайды. Бундай жағдайда сезимлер олардың пикирлеўин гүзетеди, ал баслары өшеди». «Сен сезимлик пикирлеў хәм басы менен пикирлеўдин арасындағы айырмашылық ҳаққында айтып бере аласаң ба?» - деп Майк сорады.

«Ауа. Мен бул айырмашылықты бәрха еситемен», - деп бай әке айтты. Мен: «Хәммә жумыс ислеуи керек» ямаса «Бай адамлардың хәммеси – жалатайлар», ямаса «Мен лауазымымның көтерилюине баратырман. Мен буған ылайықлыман», ямаса «Маған бул жумыс унайды, себеби ол исенимли», - деген сөзлерди еситемен. Як: «Бәлким, мен бул жерде бир нәрсе жоғалтып атырған шығарман?» - деп айтыу керек, яғнай хәммә нәрсе тууралы ойланыу ушын уақыт беретугын, сезимликти сындыратугын пикирди айтыу керек.

Мен бай әкемнің бул сабағын түсиниу керек экенин мойынлауым керек. Адамның қашан сезимнің тәсири астында сөйлеп атырғанын хәм қашан ақыл менен сөйлеп атырғанын айырып билиуди үйрениу керек. Бул сабақ маған пүткил өмир исеним хәм хақықат болып хызмет етти. Әсиресе, өзим ақыл менен емес, ал сезимнің тәсири астында сөйлеген уақытда. Дүканға қайтып баратырғанымызда бай әке бай адамлардың тууры мәнисте ақша ислеитугынын түсиндирди. Олар ақшаға жумыс ислейди. Бай әке Майк екеуимиз ақша илеп атырмыз деп ойлап, тис пастасының қутысын еритиу менен шуғылланғанымызда хақықаттан бай адамлардың пикирлеуине жақын болғанымызды айтты. Машқала бизлердің хәммә нәрсени нызамсыз ислегенимизде болды. Бул балалар ушын емес, ал мәмлекет хәм банк ушын нызамлы еди. Ол ақшаны ислеудің нызамлы хәм нызамсыз жоллары бар экенин түсиндирди. Бай әке бай адамлардың ақша – бул ешек ушын гешир сыяқлы елес экенин билетуғынын түсиндирди. Қорқыныш хәм сықмарлықтан ақшаның елеси хақықый денеге ийе болады, миллионлаған адамлар ақшаны елесли емес, ал хақықый деп ойлауының себебинен ериседи. Ақша хақықаттан исленеди. Тек исеним хәм наданлықтың елеси арқалы картадан исленген үй еле турыпты. «Хақықатында, көп жағдайларда ешектің гешири ақшаға қарағанда қымбатырақ еди», - деп бай әке айтты.

Ол Американың бир үлгиси хәр бир доллар қағаздың хақықатында сертификат* (мәмлекеттің қаржылық қарыз миннетлемеси) экени тууралы айтты. Бизлердің қашанлардур усы алтын үлгиден кетип хәм долларларымыздың гүмис сертификат болмай қалыуы оны тәшүишлендирди. «Балалар, бул жүз бергенде шайтанлардың хәммеси сыртқа шығады. Гедейлер, орта класслар, наданлыққа берилген барлық адамлар ақшаның хақықат экенине хәм өзлери жумыс илеп атырған кәрхананың ямаса мәмлекеттің өзлери ғамхорлық ететуғынына исениуди дауам еткени себепли өмири қулайтуғын жағдайда болады». Бизлер бай әкениң сол күни айтқанларының хәммесин түсинбедик, бирақ жыллар өтип оның айтқанлары бизлер ушын түсиникли болып барды.

Басқалар көрмейтуғын нәрсени көриу.

Бай әке дүканның қасында турған машинасына минип атырып: «Балалар жумыс ислеуди ауым етиң, бирақ ақшаға мүтәжлигиниз тууралы қаншелли тез умытсаңыз, сизиң ересеклик өмириңиз соншелли жеңил болады. Мийинизди пайдаланың, бийпул жумыс ислең хәм тез арада сизлерге

төлегенимнен де көбирек ақша табыу жолын санаңыз көрсетеді. Сизлер басқа адамлар көрмейтуғын нәрсени көресіз, өйткени мүмкіншиликлер олардың мурнының астында. Көпшилик адамлар бул мүмкіншиликлерди ақша хәм қәуипсизликти излегени себепли хеш қашан көрмейди хәм бул олардың алатуғын нәрсесиниң болғаны. Сизлер бир мүтәжликти көргениңизде басқаларын да өмириңиздиң ақырына шекем көресіз. Бул жүз бергенинде мен сизлерди басқа нәрселерге үйретемен. Нениң не екенин түсиниң хәм сизлер өмирдеги ең үлкен қапқанлардың биреуинен қаша аласыз. Сизлер өмириңизде қара май жағылған жеңсизге қолыңызды хеш қашан тийгизбең».

Майк екеуимиз дүканнан затларымызды алдық, Мартин ханым менен хошластық хәм отырған жеримизге қайтып және бир неше сағат сөйлестик хәм ойландық.

Келеси хәпте мектеп сөйлесиу хәм ойланыу менен өтті. Және еки хәпте бизлер сөйлесиуді, ойланыуды хәм бийпул жұмыс ислеуді дауам еттик.

Екинши шембиниң ақырында мен Мартин ханым менен хошласып күлкили шығармалар турған дүканға бардым хәм оларды узақ уақыт көрип турдым. Маған ауыр еди, себеби шемби күни 30 цент алмағаным себепли күлкили шығармаларды сатып ала алмайтуғын едим. Күтилмегенде мен Мартин ханымның алдын ислегенин хеш қашан көрмеген нәрсени ислеп атырғанын көрдим. Бәлким мен буны алдын көрген, бирақ оның ислерине итибар бермеген шығарман. Мартин ханым күлкили шығарманың биринши бетин ортасынан қыйды. Жыртылған китап қутыға тасланды. Оннан не ислеп атырғанын сорағанымда, ол: «Мен оларды таслап атырман. Таза күлкили шығармаларды алып келгенде оның биринши бетиниң жоқарыдағы ярымын тарқатыушы адамға кредит сыпатында беремен. Ол бир сааттан соң келеди», - деп айтты.

Майк екеуимиз бир саат күттик. Тез арада тарқатыушы адам келди, мен оннан Мартин ханым таслап жиберген күлкили шығармаларды алсам бола ма деп сорадым. Буған ол: «Егер усы дүканда ислеитүғын болсаңыз хәм оларды сатпайтуғын болсаңыз, онда оларды алыуыңызға болады», - деп жууап берди. Майк екеуимиздиң сериклигимиз қайта тикленди. Майктың анасында хеш ким пайдаланбайтуғын бос ханасы бар еди. Бизлер сол жерди тәртипке келтирдик хәм жүзлеген күлкили шығармаларды дизиуді басладық. тез арада күлкили шығармалар китапханамыз келиушилер ушын ашылды. Бизлер оқыуды жақсы көретүғын хәм бас китапханашы болыуды қөлеген Майктың қарындасын жұмысқа алдық. Ол мектептен кейин күнде саат 14:00 – ден 16:00 ге шекем ашық туратуғын китапханаға кириуге хәр бир балаға 10 центлик кириуге рухсатнама жазып беретүғын еди.

Қоңысы балалар еки сааттың ишинде қанша оқый алса, сонша күлкили шығармаларды оқыитүғын еди. Олар ушын бул пайдалы еди, себеби күлкили шығарма 10 цент туратуғын еди, ал олар еки сааттың ишинде 5-6 шығарма оқый алатүғын еди. Майктың қарындасы хеш Ким китапты өзи менен алып кетпеуи ушын кетип баратырған балаларды тексеретүғын еди. Ол

кітаптардың жағдайын күзетіп, күнде келетуғын балалардың санын жазып хәм балаларға тілеклер жазатуғын еді. Үш айдың ишінде бизлер хәптесине орташа 9,50 доллар іслеіп табатуғын едік. Бизлер Майктың қарындасына хәптесине бір доллар төлеіп хәм оған кітаптарды бийпул оқыуына рухсат беретуғын едік.

Майк екеуіміз дүканда хәр шемби күні іслеіп хәм түрлі дүканлардан кітаптарды жыйнап, істеіі келісімімізді устанатуғын едік. Бизлер тарқатыушыға үәде еткеніміздей кітаптарды сатпайтуғын едік. Бизлер жыртылғанша оқылған кітаптарды өртеіп жиберетуғын едік. Бизлер шақапша ашыуға урындық, бірақ Майктың қарындасына уқсаған ісенімлі адамды таба алмадық.

Ерте жаста бизлер жақсы ісшілерді табыудың қыйын екенін билдік. Кітапхана ашылғанынан үш ай өткеннен кейін онда төбелес жүз берді. Бизлерге қоңысы жасамайтуғын бір неше балалар кітапханаға бастырып кірді хәм төбелесті келтірді. Майктың әкесі бизлерге бизнесімізді жабыуды ұсынды. Күлкілі шығармалар ісіміз жабылды хәм бизлер шемби күнлері дүканда жұмыс іслеуді тоқтаттық. не болса да бай әкенің кеулі толды, себебі бизлерге үйретіуді қәлейтуғын жаңа пікірлерге ійе болды. Ол бахытлы еді, өйткені бизлер бірінші сабақты жүдә жақсы өзлестірдік. Бизлер ақшаны өзімізге іслеуге мәжбүр етіуді үйрендік. Дүканда айлық алмай, бизлер ақша іслеудің мүмкіншіліклерін табыу үшін өз көрініслерімізді қолланыуға мәжбүр болдық. Өз бизнесімізді баслап, күлкілі шығармалар кітапханасын ашып, бизлер жұмыс беріушіге ғәрезлі болмай, қаржымызды күзете алдық. Ең жақсысы, бул бизнес кітапханада өзіміз болмасақ та бизлерге ақша келгені. Ақшаларымыз бизлерге жұмыс ісселеді.

Бизлерге ақша төлеудің орнына бай әке бизлерге көбірек нәрсе берді.

ІІІ - БАП

2 – САБАҚ:

Қаржылық билимді үйреніудің не керегі бар?

1990 – жылы достым Майк әкесінің ісінің басында турды хәм оның іслері және де жақсырақ жүрісті. Бизлер жылына бір ямаса екі мәрте гольфта ұшырасамыз. Ол хаялы менен бірге көз алдыңызға келітіргеніңізден де бай. Бай әкенің ісі ісенімлі қолларда, ал Майк болса қашанлардур әкесі өзі менен іслегеніндей тез арада орнын баласы ійелеуі үшін оны әлле-қашан ізіне ертіп атыр.

1994-жылы 48 жасымда мен жұмысымнан шетледім. Хаялым 37 жаста еді: оның аты Кім. Жұмыстан кетіуім іссіз отыруу дегенді аңлатпайтуғын еді. Мен хәм кім үшін бизлердің жұмыс іслеуіміз ямаса жұмыс іслеімізге қарамастан көрінген таң қаларлы хәм үлкен өзгеріслер менен белгіленді, ал байлығымыз інфляцияғаХ ғәрезсіз болып

өз-өзинен көбейетуғын еди. Бул еркинлик еди. Активлердин үлкен болғаны соншелли, бизлер араласпасақ та өсти. Бул барысты мен теректи егий менен салыстырған болар едим. Сиз жыллар бойы оны суўғарасыз хәм әжайып күнлердин биринде суўғарылыўға мүтәжлик кемийди. Теректиң тамырлары жерге жетерлише терең кетти. Енди Терек сизлерге дем алып хәм тынышлықтан рәхәтленетуғын Саяны береди.

Майк жумысты басқарыўды таңлады. Мен истен шетлеўди таңладым.

Адамлар менен қатнаста болған ўақытларымда меннен көбинесе өзлерине не ислеўди мәсләхәт ететуғынымды сораитуғын еди. Оларды көбинесе мыналар қызықтырады: «Қалай баслаў?», «Қандай жақсы китапты мәсләхәт ете алатуғыным?», «Балаларын неге хәм қалай таярлаў?», «Әўметтиң сыры қандай?», «Миллионларымды қалай табаман». Хәм бир күни өзиме берилген статьяны бәрха есима түсиремен. Бул туўралы төменде айтылады.

Ең бай исбилерменлер.

1923 – жылы уллы жетекшилеримиз хәм бай исбилерменлеримиздин топары Чикагодағы «Еджуотер Бич» атлы мийманханада ушырасыў өткизди. Қатнасыўшылардың арасында полат қуятуғын үлкен ғәрезсиз кәрхананың баслығы Чарльз Шаб, дүньядағы ең үлкен коммунал хызмет көрсетиў кәрханасың президенти Семюэль Инсел, бензин ислеп шығаратуғын үлкен кәрхананың баслығы Говард Хопсон, шырпы ислеп шығарыў бойынша дүньядағы үлкен кәрханалардың бириниң президенти Айер Крюгер, халық аралық есаплаў биржасының президенти Ричард Уитни, еки үлкен биржа саўдагерлери Артур Кот хәм Джес Лиерморлар хәм президент Хардингтиң хәкимшилик ўәкили Альберт Фоллар бар еди. Жигирма бес жыл өткеннен соң жоқарыда санап өтилген адамлар былай жуўмақлады: Шваб қарызға алынған ақшаға соңғы бес жылын жасап гедей болып қайтыс болды, Инсел шет елде гедей болып қайтыс болды, Крюгер хәм Котн де гедей болып қайтыс болды. Хопсон естен айырылды. Уитни хәм Альберт Фол түрмеде отырды. Фрейзер хәм Ливермор өзин-өзи өлтирди. Бул адамлар менен хақыйқатында не болғанын кммниндур айтып бергенине исенбеймен. Егер сизлер 1923 – жыл сәнесине қарасаңыз, онда бул Уллы Депрессиядан*** алдында 1929 – жылдағы базардың кулаўының алды екенин билесиз, яғный ойлаўымша бул ўақыялар жоқарыда санап өтилген адамлардың өмирине қатты тәсир еткен. Буны неге айтып атырман. Бүгинги күнде бизлер сол тоғыз адам жасаған ўақытларға қарағанда үлкен хәм тез өзгерислер дәўиринде жасап атырмыз. Мен бизлердин дәўиримизде келеси жигирма бес жылда жоқарыда санап өтилген адамлар

---

*инфляция – қағаз ақшаның көп муғдарда шығарылыўы нәтийжесинде пулдың баҳасының кемип қалыўы.

** актив – жетискенлик.

*** депрессия – капиталистлик елдерде хожалық турмысының бир жерде турып қалыуы ямаса төменлеуи.

дус болған кеуилсизликлерди еслететуғын көп белгили гедейликлер болыуынан қорқаман. Мени жүдә көпшилик адамлардың ең баслы байлығы болған билимге емес, ал ақшаға қарағаны қәуөтерлендиреди. Егер адамлар майысқақлықты көрсетиуге, болып атырған нәрселерди ақыл менен баҳалауға хәм үйрениуге таяр болса, онда олар өзлериндеги өзгерислер арқалы байырақ болады. Бирақ егер олар ақша машқалаларымызды шешеди деп ойласа, онда оларды сынақлар күтип тур. Даналық машқаланы шешеди хәм ақша алып келеди. Қаржылық даналықсыз ақша – бул тез арада жоқ болатуғын ақшалар.

Көпшилик адамлар буны өмир бойы түсинбейди, тәғдириниң ислеп табылған ақшасының муғдарына байланыслы емеслигин түсинбейди. Алдын гедей болып, кейин күтилмегенде бай болып, оннан кейин және гедей болған лотерея ойыншылары тууралы ўақыяларды хәмме биледи. Бул адамлар миллионлар утып алды, бирақ солай болса да өзлериниң сынған ләгенине қайтты. Жигирма төрт жасында жылына миллион доллар ислеп тауып, ал отыз төрт жасына келгенде көпирдиң астында қалған тәжирийбели спортшылардың ўақыялары белгили емес пе. Мен буны жазып атырғанымда алдымда газета жатыр еди, онда бир хаял алдын миллионы бар болған жас баскетбол ойыншысының ўақыясы бар. Бүгин ол ақшасын урлаған досларын, жақлаушысын хәм бухгалтерин ғарғайды хәм машина жууатуғын жерде тыйынға жумыс ислеп атыр. Ол бары-жоғы 29 жаста. Машиналарды жууып атырған ўақтында чемпионлық медалын шешиўден бас тартқаны ушын машина жууатуғын жерден оны жумыстан шығарды. Усы ўақыяны газета жазды. Өтмиштеги спортшы өзиниң мүтәжлигин ғарғайды, ол жоқ болыўды қәлемейди, ол медал – бул өзинде қалған нәрсениң болғаны екенин айтады. Хәм егер оннан медалды жулып алса, ол набыт болады.

Мен 1997 – жылы 20-жыллары болғаны сыяқлы көп миллионерлер пайда болғанын билемен.

Байырақ болып атырғанлар ушын қуўанған бир ўақтымда мен қанша ақша ислеп табылғаны, банкте жатырғаны хәм ислеп табылған ақша менен қанша әўладты тәмийинлеуге болатуғынын түсинемен. Меннен: «Неден баслауға болады?», «Қалай тез ақша табыуға болады?» - деп сорағанда, көбинесе жууабымнан сораў берген адамлардың кеули қалады. Мен оларға кишкене бала ўақтымда бай әкемниң: «Егер бай болыўды қәлесеніз, онда сизлер қаржыда билимли болыуыңыз керек», - деп айтқан сөзлерин айтаман. Бирге боғланымызда хәр сапары бул пикир мийиме қуйылатуғын еди. Билимли әкем китаптарды оқыўдың әхмийетли екенин айтқан бир ўақытта бай әкем қаржылық билимге ийе болыўдың зәрүрлигин айтатуғын еди.

Егер сизлер «Эмпайр Стейт Билдинг»ти (102 қабатлы бийик имарат) курмақшы болсаңыз, онда сизлер ислеуиңиз керек болған биринши нәрсе бул терең шуқырды қазып хәм беккем фундамент қуйыуыңыз керек. Егер сиз

шетте жай құрмақшы болсаңыз, онда сизге керек нәрсе – бул 15 сантиметрлик бетон қуйыў.

Аграрлық дәўирде пайда болған мектеп дүзилисимиз елеге шекем фундаментсиз үйлерге исенеди. Патас поллар өзиниң сулыўлығын еле жоғалтпады. Балалар мектепти питкерип болып онда қаржылық билимди алмайды. Хәм бир күни, уйқысын жоғалтқан, басынан аяғына шекем қарызға батқан, ылашықларда жасайтуғын, бирақ Америка Эрманы менен хошласпаған олар өзлериниң қаржылық машқаласының жуўабын тез байып кетиў мүмкиншилигин табыўда деп шешеди. Хәм олар бийик имаратларды көтериўди баслайды. Қурылыс тез кетеди, бирақ тез арада «Эмпайр Стейт Билдинг»тиң орнына қулап қалайын деп турған минара пайда болады. Уйқысыз түнлер қайтып келеди.

Майк екеўимиз ушын ересек жылларымызда ислеген еки таңлаўымыз да мүмкин болатуғын еди, себеби бизлерге бала ўақтымызда беккем қаржылық фундаментти жаратыўды үйретти.

Бүгинги күнде қаржылық есабатты өткериў аз адамды өзине қаратады. Бул сораўда тәртипсизлик те көп. Бирақ егер сиз узақ ўақыт бай болыўды қалесениз, онда буған жүдә әхмийетли қатнаста болыўыңыз керек. Гәп сизлердиң қаржылық есабатты өткериўдиң әхмийетин балаларыңызға қалай түсиндириўиңизде. Буның бир жуўабы бар, буны мүмкин болғанынша аңсатырақ етип ислең, сүүретлерден пайдаланың. бай әкем Майк екеўимиз ушын беккем қаржылық фундаментти куйды. Бала ўақтымызда ол бизлерди үйретиў ушын әпиўайы усылды жаратты. Жыллар өтип ол тек сүүретлерди соқты хәм сөзлерди пайдаланды. Майк екеўимиз әпиўайы сүүретлерди түсинип, ақшаның қозғалысындағы бир неше түсиниксиз тилди уғып алдық, ал кейин бай әке рақамларды қосықды баслады. Бүгин Майк есаплаўды алып барыўдың қйынырақ дәрежесине шықты, оған буны ислеўине туўра келди. Ол миллиардлық исти басқарыўы керек. Менде хәммеси бундай қыйын емес, себеби мениң исим орташа, бирақ Майк екеўимиздиң фундаментимиз бир. Кейинги бетлерде мен сизлерге Майктың әкеси бизлер ушын жаратқан хәм соққан сол әпиўайы сүүретлери усынаман. Бирақ әпиўайы болса да бул сүүретлер қуламайтуғын терең фундаментке сүйенип, байлық таңлаўда еки балаға жәрдем берди.

№1- Қағыйда. Сизлер актив хәм пассивтиң арасындағы парқты билиўиңиз хәм активке ийе болыўыңыз керек. Егер сиз бай болыўды қалесениз, онда сизлер билиўиңиз керек нәрсениң хәммеси усы. Бул №1 – қағыйда. Бул – жалғыз қағыйда. Бул жүдә әпиўайы еситилиўи мүмкин, бирақ көпшилик адамлар қаржылық гүрести алып барады, себеби олар актив хәм пассивтиң арасындағы парқты билмейди. «Бай адамлар активке ериседи. Гедейлер хәм орта класстағы адамлар актив деп есаплайтуғын пассивке ериседи».

Бай әке буны Майк екеўимизге түсиндирген ўақытта бизлер ол хәзиллесип атыр деп ойладық. Бизлер қалай бай болыўдың сырын күтип тыңлап отырдық, бирақ жуўабы мине усындай болды. Жуўаптың әпиўайы

боғланы соншелли, бизлерге ол туўралы узақ ўақыт ойлаўымызға туўра келди.

«Актив дегенимиз не?» - деп Майк сорады.

«Хәзир буған қатты тәшўиленбе», - деп бай әке айтты. «Пикир мийиңизге сиңсин. Егер сизлер бул әпиўайылылықты түсине алсаңыз, онда өмириңизде жоба болады хәм өмириңиз қаржыда жеңил болады. Бул әпиўайы болды; мине не ушын бул пикирдиң негизи умытылып кетеди». «Сиз хәммемиз тек активтиң не экенин билип, оған ийе болсақ бай болатуғынымызды айтпақшысыз ба?» - деп мен сорадым.

Бай әке басын ийзеп: «Дәл солай», – деп айтты.

«Егер бул усындай әпиўайы болса, онда не ушын хәмме бай емес?» - деп мен сорадым. Бай әке күлди хәм: «Себеби адамлар актив хәм пасситиң арасындағы парқты билмейди», - деп айтты. Есимде, мен сол ўақытта: «Үлкен адамлар қалайынша усындай ақмақ бола алады? Не ушын сондай әпиўайы болса, егер бул сондай әхмийетли болса, не ушын олар нениң не экенин анықлаўды қәлемейди?» - деп сорадым. Нениң актив хәм нениң пассив экенин бизлерге түсиндириў ушын бай әкемизге тек бир неше минут талап етилди.

Ересек адам сыпатында басқа ересек адамларға буны түсиндириў маған қыйын. Не ушын? Себеби ересек адамлар – ақыллы. Көпшилик жағдайларда пикирдиң әпиўайылығын көпшилик ересек адамлар түсинбейди, себеби олар түрли билимлендириў таярлығын алған. Оларды түрли билимли тәжирийбелилер оқытты: банкирлер, бухгалтерлер, мал-мүлк сатыў бойынша ўәкиллер, қаржыны жобаластырыў бойынша қәнийгелер х.т.б. Қыйын нәрсе мынада, ересек адамлардан өз даналығын шетке қойып, және бала болғанын көз алдына келтириўин илтимас етиў керек, бирақ бул илтимас көбинесе олардың намысына тийеди.

Бай әке усындай қағыйдаға исенетуғын еди: сондай етип түсиндир, ақмақ адамға да түсиникли болсын. Хәм ол Майк екеўимизге хәммесин әпиўайы етип түсиндирди, бирақ әпиўайы түсиндириўлер бизлерге күшли қаржылық фундаментти берди.

Акти хәм пассив түсиниклеринде не нәрсе усындай шатасыўды келтиретуғын еди хәм келтирип атыр? Әпиўайы нәрсе қалайынша усындай таўланды? Қақыйқатында пассив болған активти кимниңдур алғаны қалайынша жүз берди. Жуўабы негизги билимде жатыр. Мектептиң билими «қаржылық саўатлылық» сөзинде емес, ал «саўатлылық» сөзинде орайласады. Әпиўайы сөзлер нениң актив, нениң пассив экенин белгилемейди. Шатасыўды қәлейсиз бе – сөзлииктеги «акти» хәм «пассив» сөзлерине қараң. Сөзлик билими орташа есап алып баратуғын пухараны емес, ал тәжирийбели бухгалтерлерди жолға салады.

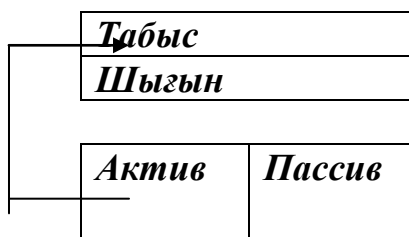
Бай әке бизлерге: «Актив сөзлерде анықланбайды, ол рақамларда анықланады. Егер сизлер рақамларды оқый алмасаңыз, онда актив дегенимиз не деген сораўға жуўапты жердиң астынан шығарып ала алмайсыз», - деп айтатуғын еди.

«Қаржылық есабат тек рақамлар емес, ал бул рақамлар сизлерге сөйлейди. Рақамлар бул жерде сөзлер сыяқлы. Әпиұайы сөзлер емес, ал сизлерге рақам-сөзлерден берілген баянлама», - деп бай әке айтты.

Көпшилик адамлар оқыйды, бірақ оқығанларының хәммесин түсинбейди. Бул оқыудағы өзлестириу деп аталады. Бизлердиң хәммемизде гәп усыған жеткенде қәбилетлеримиз хәр түрли. Мысал ушын, жақында мен таза видеомагнитофон сатып алдым. Оның қасында қалай дәстүрлеу қолланбасы бар еди. Мениң ислеуди қәлегеним – бул жақсы көретуғын теледәстүрди жума күни кеште жазып алыу еди. Мен пайдаланыу бойынша көрсетпелерди оқыуға хәрекет етип есим ауыуына сәл қалдым. Менимше, бул дүньядағы ең қыйын нәрсе – бул видеомагнитофонды дәстүрлеуди үйрениу. мен сөзлерди оқый алдым. Бірақ улыума хеш нәрсени түсинбедим. Яғный, оқыу бир гәп, өзлестириу басқа гәп. Усындай жағдай көпшилик адамлар ушын қаржылық сорауларда болады. «Егер бай болыуды қәлесен, онда сен рақамларды оқыу хәм түсиниуиң керек». Мен буны бай әкемнен мың мәрте еситтим. Хәм және мен: «Бай адамлар активке, ал гедей хәм орта класстағы адамлар пассивке ийе болады», - деген гәпти еситтим. Төменде пассив хәм активтиң арасындағы парк хәкқында гәп болады. Көпшилик бухгалтерлер мен беретуғын сүүретли анықлаулар менен келиспейди. Бірақ бул әпиұайы сүүретлер еки бала ушын қаржылық келешектиң басламасы болды.

Тоғыз жаслы бизлерди үйретип бай әке хәммесин әпиұайы етип ислеиди: көп сүүрет, аз сөз хәм хәзирше хеш қандай рақамлар жоқ. Узақ жыллар.

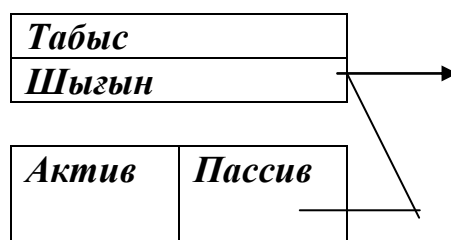
«Активтиң ақша ағысының үлгиси»

Жоқарыдағы сүүрет табыстың жағдайын көрсетеди, яғный пайда хәм шығынның жағдайының қандай екени. Гәп табыс хәм шығын, кирис хәм ақшаның ағысы хәкқында болады. Төменде пассивке қатнасы бойынша активтиң салыстырмасын шамалайтуғын теңлесиу диаграммасы берілген. Көпшилик қаржыға таза келгенлер табыс хәм теңлесиудиң жағдайының арасындағы байланысты билмейди. Ал бул байланысты билиу керек. Қаржылық гүрестиң әуел бастағы себеби актив хәм пассивтиң арасындағы парқты әпиұайы билмеуи. Шатасыудың себеби усы еки сөздиң анықламасында көринеди. Шатасыу сабағын қәлесеніз сөзликтеги «актив» хәм «пассив» сөзлерине қараң. Тәжирийбели есабатшы түсинеди, бірақ

эпиұайы адам бул сөзлерге қытай жазыуларына сыяқлы қарайды. Яғный онша түсинбестен бул сөзлердің анықламасын оқыуға болады.

«Пассивтің ақша ағысының үлгиси»

Алдын айтып өткенімдей, бай әке Майк екеуімізге «актив қалталарыңызға ақша салады» деп айтатуғын еди. Жақсы, эпиұайы, қолайлы.

Усылай актив хәм пассив сүүретлерде көринеди. Бул түсиниклердің анықламалары сөзлерде аңсатырақ көринеди деп ойлайман.

Актив – бул қалтаңызға ақша салатуғын нәрсе.

Пассив – бул қалтаңыздан ақша шығаратуғын нәрсе.

Бул сизлер хақыйқаттан билиуиңиз керек болған нәрсе. Егер сиз бай болыуды қәлесеніз, онда өмириңизди сарплаң. Гедей ямаса орта класстағы адамлар болыуды қәлесеніз, онда пассивке ийе болып өмириңизди сарплаң. актив хәм пассивтің арасындағы паркты билмеу хақыйқый дүньяда қаржылық гүрести келтиреді.

Сөзлерде хәм рақамларда сауатсызлық қаржылық гүрестің нәтийжесине ийе. Егер адамларда қаржылық машқала бар болса, демек олар я рақамларды, я сөзлерди оқый алмады. Бир нәрсени түсинбейди. Бай адамлар қаржылық гүрести алып барып атырғанларға қарағанда түрли сорауларда сауатлырақ болғаны себепли де бай. Егер бай болып хәм байлығыңызды көбейтиуді қәлесеніз, онда қаржыда сауатлы болып хәм сөзлер менен рақамларды түсиниуиңиз әхмийетли. Диаграммадағы көрсеткишлер ақшаның ағысын көрсетеди. Рақамлардың өз-өзинен хақыйқатында әхмийети аз. Сөзлер де өз-өзинен аз әхмийетли. Мақсетли көринис керек. Қаржылық есабатта рақамларды оқыу эпиұайы ис. Ақшаның қалай айланып атырғаны дәрриу түсиникли болады. Көпшилик шаңарақларда қаржы тарийхы – бул сыйқырланған орайдан шығыуды қәлеп тынбай жұмыс ислеу тарийхы. Адамлар ақшаны ислеп табады, бирақ өмир бойы активтің орнына пассивке ийе болады.

Мысал ушын, мине сизлерге гедей адамның ақша ағысының үлгиси:

Жұмыс

Табыс

ШЫҒЫН	Салық хәм Азық-ауқат Кийим-
	кеншек Тамаша Сапарлар
Актив	Пассив

Мине орта класс ўәкиллериниң ақша ағысының үлгиси:

Жумыс

<i>Табыс</i>	
<i>Шығын</i>	
<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>

Жумыс

<i>Табыс</i>
<i>Салық хәм Гиреў</i>
<i>Шығын Турақлы шығын Азық- ауқат Кийим Тамаша</i>

<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
	<i>Гиреў Қарыз Кредит карточ ка</i>

Ал *мынаў* бай адамның ақша ағысының үлгиси:

<i>Табыс</i>
<i>Шығын</i>

<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
--------------	---------------

<i>Табыс</i> <i>Дивидентлер</i> <i>Пайызлар</i> <i>Ижара табысы</i> <i>Авторлық</i> <i>гонорар</i>
<i>Шығын</i>

<i>Актив</i> <i>Қымбат</i> <i>қағазлар</i> <i>Облигацияла</i> <i>р</i> <i>Қымбат</i> <i>жазбалар</i> <i>Көшпес мүлк</i> <i>Ақыл мүлки</i>	<i>Пасси</i> <i>в</i>
---	--------------------------

Берілген диаграммалардың хәммеси азмаз аңсатластырылған. Хәр бири тиришилик шығынлары, азық-аўқатқа, турақ жайға, кийим-көншекке талапқа ийе.

Диаграмма гедей, орта класс, байлардың өмири арқалы ақшаның ағысын көрсетеди. Хәр бир ақша ағысы – бул адамның өз ақшаларын қалай басқаратуғыны, ақша басқа адамның қолына түскеннен кейин ақша менен не болатуғыны туўралы гүрриң. Мен бапты 20-жыллардағы Американың ең бай адамлары ҳаққында гүрриңнен баслағанымның себеби мен көпшилик адамлардың пикирлеўинде жетиспеўшиликти көрсетиўди қәлеген еди. Жетиспеўшилик адамлардың ақша барлық машқаланы шешеди деп ойлаўынан ибарат. Хәм соның ушын адамлардан тез байыў ушын неден баслаў керек деген сораўды еситкенимде қорқынышлы болады. Мен көбинесе: «Мениң қарызларым бар, сонлықтан мен көп ақша ислеп табыўым керек», - деген сөзди еситемен.

Бирақ ақшаның көп муғдары көбинесе машқаланы шешпейди. Хәқыйқатында бул машқаланы тезлестиретуғын нәрсе болыўы мүмкин.

Ақша көбинесе бизлердің жоғалтқан нәрселеримізді көрсетеді. Ақша бизлердің наданлығымызға жарытқышты бағытлайды. Миен не үшін көбинесе күтилмегенде бахытқа – айтайық, мийрасқа, лотереядан утысқа дус болған адам тез арада ақша алмастан алдыңғы жағдайына қайтады ямаса оннан да төменге түседі. Адам ақшасын бәрха ақыл менен басқара алмайды. Егер ол хәммесин сарплауды қалесе, онда ақша аспанға ушып кетеді. Егер бул жүз берсе, онда адам: «Ақмақ хәм оның ақшасы бир атыздың жемиси», - деген нақылды тастыйықлайды.

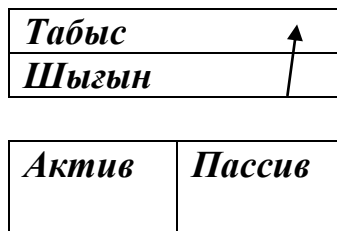
Мен бизлер мектеп хәм тәжирийбели билимди алыу үшін оқыуға баратырғанымызда көп мәрте айттым. Билимсиз мүмкин емес. Бизлер өзиміздің тәжирийбели билимиміздің жәрдемінде ақша ислеп табыуды үйренеміз. 60-жыллары, мен орта мектепте оқып атырған уақтымда, егер кимдур мектептің тәртибин жақсы өзлестирсе, адамлар бундай әжайып оқыушының шыпакерликти таңлайтуғынын шамалайтуғын еді. Бул өз-өзинен болатуғындай. Бул ең көп табысты уәде ететуғын кәсип еді. Бүгин шыпакерлер қаржы машқаласына дус келеді, мен буны ең жаман душпанымда да тилемеген болар едим: қамсызландыруу кәрханалары бизнестің үстинен қадағалауды алып, ден-саулықты сақлауды басқарады, хәкимият ден-саулықты сақлаудың сорауына араласады, ден-саулықты сақлаудың нязамының бузылуында орынға ийе х.т.б. Бүгинги күнде балалар баскетбол жулдызлары, Тайгер Вудз түриндеги гольф ойыншылары, компьютер алымлары, кино жулдыз (рок жулдыз)лары болууды қалейді. Хәммеси бул жерде даңқ, ақша, абройдың бар екенінде. Усының себебинен балаларды мектепте бир нәрсеге қызықтыруу қыйын. Олар кәсиплик әуметтің алдыңғыдай билимнің дәрежесине байланыссы емеслигин биледи. Өйткени оқыушылар мектептен қаржылық билимсиз кетеді, миллионлаған билимли адамлар өзлеринің кәсибинде бир нәрсеге ериссе де, ерте ме, кеш пе қаржылық сауаштың орайында болады. Олар және де көбирек жұмыс ислейді, бирақ қаржылық мәселеде бир қәдем де алға қозғала алмайды. Олардың билиминен тек ғана ақшаны ислеп табыу емес, ал ақшаны қалай сарплау, ислеп табылғаннан кейин ақша менен не ислеу дегенге дус келеді. Ислеп табылған ақшаны қалай басқарууды, биреудің өзинди тонауына жол қоймауды, ақшаны қалай ақыл менен хәм әсте сарплауды, ақша өзин ислеуи үшін не ислеуді үйрениу керек. Көпшилик адамлар не үшін қаржылық машқаласы бар екенін айта алмайды, себеби ақшаның ағысын түсинбейді. Адам жоқары билимли, кәсибинде әуметли хәм қаржыда сауатсыз болууы мүмкин. Бундай адамлар көбинесе ғайрат салып жұмыс ислейді, себеби олар тер төгиуге үйренген, бирақ ақшаны өзине ислеуге мәжбүр етиуге үйренбеген.

Қаржылық әрманның изинен кууыудың қалай қаржылық қорқынышқа айналғаны хаққында гүрриң.

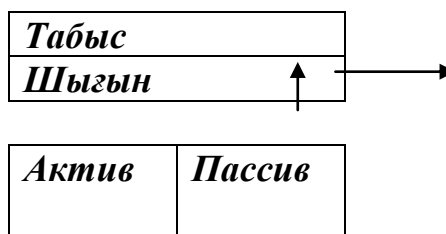
Ғайрат салып жұмыс ислейтуғын адамлардың уақыясы белгили қәлипке ийе. Жақында турмыс қурған, бахытлы, жоқары билимли жас ерли-зайып

ижараға алынған тар қартираға орналасады. Олар ақшаны үнемлеуді дәрриу түсинди, өйткени бул квартирада сол ақшаға екеуи бир турғындай жасай алатуғын еди. Бир машқала – олар балалы бола алатуғын әрманындағы жайды алыу үшін ақшаны үнемлеуді шешеди. Олардың еки табысы бар хәм олар карьераларына қарауды баслайды. Олардың табыслары өсиуді баслайды.

Олардың табыслары жоқарыға кеткенликтен:

Олардың шығынлары да усындай жоқарыға кетеди.

3. 1 – шығын – бул көпшилик адамлар үшін салықлар. Көпшилик кирис салықты өзлериниң негизги шығыны деп есаплайды. Бирақ көпшилик америкалықлар үшін олардың ең үлкен салығы жәмийетлик тәмийинлеуге байланысқан. Әсиресе көрсетилген салық жәмийетлик тәмийинлеу салығының исшиниң айлығынан 15%-ды қыйып медициналық хызмет салығы менен бирлескен уақытта исшини шығындар етеди. Негизинен, бул жұмыс бериуши исшиге төлей алмайтуғын сол ақшалар. Усының менен бирге исши айлығынан жәмийетлик тәмийинлеу салығы сыпатында, яғный исши хеш қашан алмайтуғын табыстан усланған ақшаны кирис салыққа төлеуи керек, себеби ол ушлап қалынуу арқалы жәмийетлик тәмийинлеу тарауына тууры барады.

Усылай пассив жоқарыға кетеди.

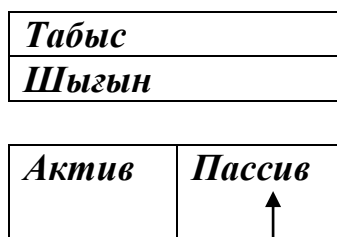

Диаграмма жас ерли-зайыпқа қайтыуды жақсырақ көрсетиледи, яғный олардың табыслары жоқарыға баратыр, олар әрман еткен үйин сатып алыуды

шешеди. Үй менен бирге таза салық шығады – бул мал-мүлк салығы. кейин жаслар таза машина, үйин жайғастырыу ушын таза үй жихазы, түрли үскенелерди сатып алады. Бир күни олар уйқыдан турады, ал пассив катарында – гиреу қарызы хәм кредит карточкалар турыпты.

Енди олар тышқанлардың жарысы қапқанына түсти. Бала пайда болады. Олар және де тырысып мийнет етеди. Барыс айланба бойынша жүреді. Көп ақша – көп салық. Кредит карточка почтадан келеді. Ерли-зайыпшылар оннан пайдаланады. Ол әсте таусылады. Қарыз бериуши кәрхана қоңырау қылады хәм олардың ең үлкен мүлки, олардың үйи ендигиден былай қымбатырақ болатуғынын айтады. Кәрхана оларға үй ушын төлеуине аңсат болуы ушын қарызды усынады хәм оларға абройы бәлент екенін айтып хәм жас ерли-зайыпқа ақыллы жолды – яғный өзлериниң кредит карточкасынан есапласып, тутыныушылар қарызының үлкен пайызынан қутылыуды усынады, салықтағы шегирмелер хаққында айтады. Ерли-зайып усыны ислеп, жеңилленеди. Кредит карточкалары үй ушын қарызды жабатуғын сыяқлы жағдай болады. Тутыныушылық қарыз үй ушын гиреу қарызына өтеди. Ерли-зайыптың төлеми азаяды, өйткени қарызды төлеу 30-жылға созылады. Жүдә ақыллы.

Қоңысы қоңырау қылып, оларды Пухаралық урыста (1861-1865 – жыллар) қатнасанларды Еслеу Күнине бағышланған сауда-сатыққа мирәт етеди. Ақшаны үнемлеуге имканият. Ерли-зайып өзлерине: «Бизлер хеш нәрсе сатып алмаймыз, тек барып көремиз», - деп айтады.

Мен айтып берген жас ерли-зайып хақыйқаттан бар. Мен олар менен бәрха қатнасаман. Бизлер ушырасқан уақтымызда олар меннен: «Көп ақшаны қалай ислеп табуға болатуғынын бизлерге айтып бере аласыз ба?» - деп сорайды. Сарплау әдети оларды үлкен табысты излеуге мәжбүр етеди.

Олар хақыйқый машқаласының өзлеринде бар ақшаны қалай ислетиуінде екенін билмейди, олардың қаржылық гүресиниң себеби усы. Олардың машқаласы олар қаржыда сауатсыз хәм актив пенен пассивтиң арасындағы парқты түсинбейди. Ақшаның көп муғдары кимниңдур ақша машқаласын гейде шешеди. Даналық машқаланы шешеди. Бир достым қарызы бар адамлардың хәммесине бир нәрсени, яғный: «Егер сизлер өзлеринизди қарызға көмгениңизди көрсеңиз, онда басқа қазбаң», - деп бәрха айтады.

Кишкене уақтымда әкем японлардың үш күшке: «Қылыш, байлық хәм айнаның күшине» исенетуғынын жийе айтып беретуғын еди. Қылыш куралдың күшин көрсетеди. Америка куралға триллион доллар сарплады хәм дүнья жүзинде өзиниң кураллы күши менен биринши орында турады. Байлық ақшаның муғдарын көрсетеди. «Алтын қағыйданы есиңизде тутың. Алтынға ийе болған адам – қағыйдаларды орнатады», - деген нақылда белгили хақыйқат бар. Айна өзін билиу күшин көрсетеди. Өзин билиу, японлылардың аңызы бойынша атап өтилген үш күштен ең бахалысы.

Гедей хәм орта класс адамлары өзін ақшаның күшиниң басқаруына көбинесе жол береді. Азанда турып, тырысып мийнет етип хәм ислеп

атырған исимде мәнис бар ма деген сорауды өзине бериўди ойламай, адамлар өзине қарсы жұмыс ислейди. Ақшаның не екенин анық түсинбей көп адам ақшаның қалтырататуғын күшине өмирин басқарыўына жол береди. Ақшаның күши адамларға қарсы пайдаланылады.

Егер олар айнаның күшинен пайдаланғанда, олар өзлеринен: «Буның мәниси бар ма?» - деп сораған болар еди. Бирақ көбинесе ишки даналығына, ишиндеги усы алымға исениўдиң орнына, көпшилик адамлар аламан менен араласады. Олар буны барлық адамлар ислеп атырғаны себепли бир нәрсени ислейди. Сораў қойыўдың орнына улыўмалық қағыйдаларға бағыныў оларға аңсатырақ. Көбинесе адамлар басқалар ислеген нәрсени ойланбастан қайталайды. Бундай адамлар қандай пикирди таңлайды: бир нәрсеге ақша тигиў ме ямаса «Мениң үйим – мениң активим» бе? Олар «мениң үйим – мениң активим», «мениң үйим – мениң ең көп сарплағаным»ды таңлайды. Олар қарызға тереңирек батыў ушын салық аўырманлығынан азмаз жеңилленеди. «Қәуипсиз жұмысты изле», «Қәтеге жол қойма», «Тәўекел қылма». «Адамлар не айтады?» дегеннен қорқыў көпшилик ушын өлимнен қорқыўдан да қорқынышлырақ. Психологлар бул қорқыныштың адамлардың арасынан көринип қалыўдан қорқыў, сүргиннен қорқыў, қаралаўдан, үстинен күлиўден қорқыў, қуўғын болыўдан қорқыўдан келетуғынын айтады. Хәмме сыяқлы болмаўдан қорқыў көпшиликке өз машқаласының шешиминиң таза жолларын излеўине тосқынлық етеди.

Мине не ушын мениң билимли әкем маған японлардың көбирек айнаның күшин бахалағанын айтты, өйткени адамлар тек айнаға қараған ўақтында (яғный өзлерин билгенде) ҳақыйқатты табады. Көпшилик адамлардың: «Жаңылыспайтуғын болып ҳәрекет ет» - деп айтыўының себеби – қорқыныш. Ал қорқыныш спорта, өз-ара қарым-қатнаста, карьерада, ақшада болсын жақсы нәрсеге алып бармайды.

Сүргиннен қорқыў адамларды «сениң үйиң – сениң активиң», «қарыз ал хәм қарыздан қутыласаң», «Көбирек мийнет ет», «Бул – көтерилюй», «Қашанлардур мен вице-президент боламан», «Ақшаны үнемле», «Айлығымды көбейтсе мен үлкенирек үй сатып аламан», «Мәмлекетлик пайыз қарызлары – исенимлирек», - деген улыўмалық пикирге бойсыныўға ийтермелейди.

Үлкен қаржылық машқалалардың көбиси адамлардың хәмме ислеген нәрсесин ислеўге талпыныўынан келип шығады. Бирақ гейде хәммемиз қорқынышқа қарамай ишки даналығымызға әдил қатнаста болыўымыз ушын айнаға қараўымыз керек.

Майк екеўимиз он алты жасқа толған ўақтымызда мектепте машқала пайда болды. Бизлер аламаннан узақласыўды басладық. Бизлер мектептен кейин хәм дем алыс күнлери Майктың әкесиниң қолында иследик. Көбинесе Майк екеўимиз оның әкеси банкирлери, жақлаўшылары, бухгалтерлери, инвесторлары*, менеджерлери хәм ишилери менен ушырасыў өткерген ўақытларында оның менен бир столда отырып жұмыстан кейин узақ ўақытты өткеретуғын едик. Он үш жасында мектепти таслап кеткен адам хәзир

басқарып, көрсетпе беріп, бұйырып, сораулар беріп атыр. Буның хәммеси билимли адамлар менен исленип атыр еди. Олар Майктың әкеси хәрекетлерин мақулламағанда қорыққанынан шақырыудан келди.

Бул адам аламанның пикирине ермеди. Ол: «Бизлер буну усылай ислеуимиз керек, себеби хәмме усылай ислеп атыр», - деген сөзлерди шетке ысырып өзиниң пикирин дүзди. Сондай-ақ, ол: «ислей алмайман» деген сөзди жек көретуғын еди. Егер сиз оның бир нәрсени ислеуин қәлесез, онда оған: «Мен буну сиз ислей аласыз деп ойламайман», - деп айтыу керек.

Мектеп хәм колледжде өткерген жылларымызға қарағанда Майк екеуимиз оның ушырасуларында отырып көбирек үйрендик. Майктың әкеси мектептің терең билимине ийе емес еди, солай болса да ол қаржыда билимли, буның нәтийжеси – ол әўметли исбилермен. Ол бизлерге: «Ақыллы адам өзинен де ақыллырақ адамларды түсинеди, - деп көп айтты. Мине бизлер Майк екеуимиз ақыллы адамларды тыңлап хәм оалрдан үйренип узак ўақытты пайдасы менен қолландық.

Усының себебинен Майк екеуимиз муғаллимлеримиз оқытқан билимди жызбайтуғын едик. Бул машқала алып келди. Муғаллим: «Егер сизлер жақсы билим алмасаңыз, онда келешектеги өмириңизде қыйналасыз», - деп айтыудан Майк екеуимиздің қасларымыз жоқарыға қарайтуғын еди. Бизлерге орнатылған қағыйданы устаныуымызды айтқанында бизлер оқыу барысының дәретиушилик пикирлеуди шегиндиретуғынын гүзете алдық. Бизлер бай әкениң мектептер жумыс беріушини емес, ал жақсы исшилерди шығарыуға арналған деп не ушын айтқанын түсиниуди басладық.

Гейде Майк екеуимиз муғаллимлеримизден мектепте үйренгенимизди өмирде қалай пайдаланыуға болатуғынын ямаса не ушын бизлер ақшаны хәм оның қалай ислеитиуғынын үйренбедик деп сораитиуғын едик. Соңғы сорауға бизлерге көбинесе ақша онша әхмийетли емес, егер жақсы оқысақ ақшаның өзи бизлерге келеди деп жууап беретиуғын еди.

Ақшаның күши хәққында қанша көп билсек, муғаллим хәм классласларымыз бенен арамыздағы аралық узакласа берди. Жоқары билимли әкем хеш қашан меннен хайран қаларлық билимди талап етпеди. Көбинесе мен не ушын екенине қызығатуғын едим. Бирақ оның менен ақша тууралы сөйлескенимизде тез тартыс басланатуғын еди. Он алты жасымда мен ата-анама қарағанда ақшаны жақсырақ түсинетуғын едим. Мен есаплауды билетуғын едим, мен бухгалтерлерди, банкирлерди, инвесторларды х.т. басқаларды тыңладым. Әкем босла тек муғаллимлер менен қатнаста болатуғын еди.

Бир күни әкем маған үйимиздің не ушын көп ақша сарплау болғанын айтып берди. Мен болсам оған үйимизди көп ақша сарплау деп есапламайтуғынымның жағымсыз дәлилин усиндым.

---

*инвесторлар – бир кәрхананың қаржы жумсаушысы.

Келеси диаграмма үйи тууралы пикирлеуде бай хэм гедей әкемнің арасындағы парқты көрсетеди. Бир әкем өз үйин актив деп, ал екіншиси – пассив деп есаплайтуғын еди.

<i>Бай әке</i>	<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
		<i>Үй</i>
<i>Гедей әке</i>	<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
	<i>Үй</i>	

Мен ақшаның ағысының бағытын көрсететуғын төмендеги келеси диаграмманы әкеме сызып бергенимди еслеймен. Сондай-ақ, мен әкеме үйди ийелеуден шығатуғын шығынларды да көрсеттим. Үлкен үй үлкен шығынды аңлатады хэм ақшаның ағысы «шығынлар» қатары арқалы сыртқа қозғалады.

<i>Пассив</i>	<i>Табыс</i>	
	<i>Шығын</i>	
	<i>Гиреу</i>	
	<i>Көшпес мүлк</i>	
	<i>Салықлар</i>	
	<i>Қамсыздандырыу</i>	
	<i>Социаллық хызметктер</i>	
	<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
		<i>Гиреу</i>

Мен хәзир де үй актив емес еп ойлайман. Хәм мен көпшилик адамлар ушын бул олардың әрманы хәм олардың ең үлкен ақша сарплауы екенин билемен. Хеш нәрсеге қарағанда өщ үйинди басқаруы жақсырақ. Мен хәмме ойлайтуғын усы пикирге жантасыудың альтернативалық* жолын усынаман. Егер хаялым екеуимизге үлкен, таза үйди сатып алыуымызға туура келгенинде, бизлер үйимиз актив емес, ал пассив болатуғынын түсинген болар едик, өйткени үй қалтамыздан ақшаны шығаратуғын еди. Атап-айтқанда, бул китапта мен усыны алып шығаман. Мен көпшилик адамлардың оның менен келисетуғынын хәқыйқаттан күтпеймен, себеби жақсы үй – жағымлы, сезимли нәрсе. Гәп ақшаға келгенде кууанышлы сезимлер қаржылық даналықты көтереди. Жеке тәжирийбемнен мен ақшаның адамның түрли шешимлерине сезимлик тәсир көрсетиу бағдарына ийе екенин билемен.

*альтернатива – еки ямаса бир неше мүмкиншиликтен биреуін таңлап алыу зөрүрлиги.

1. Гәп үйлерге келгенде көпшилик адамлар хеш қашан өзиники болмаған үй ушын төлип пүткил өмир жұмыс ислейди. Басқа сөз бенен айтқанда, көпшилик адамлар таза жайды сатып алып атырып, хәр сапары алдынғы үйине төлейтуғын таза отыз жыллық қарызды узақ жылға өзлерине жүклейди.

2. Адамлар қарыз төлеминиң арзанлауын алса да, гиреу қарызын төлеу бойынша пайызлардың ақыбетинде олар өзлериниң қалған шығынларының хәммесин қарыздан кейинги долларларда төлейди. Гиреу бойынша төлегеннен кейин де.

3. Мал-мүлк салығы. Хаялымның ата-анасы үйиниң мал-мүлк салығының айына 1000 \$ - ға жеткенинде хайран болды. Бул олар пенсияға шыққаннан кейин болды хәм қарыздың көтерилиуи олардың пенсиялық қаржысына қатты соққы берди. Олар турақ жайын өзгертиуге мәжбүр.

4. Жайлардың нарқы бәрха көбеймейди. 1999 – жылы хәзирги күнде тек 700 000 \$-ға ғана сатыуға болатуғын жайларға миллион доллар төлеуи керек болған досларым бар еди.

5. Жай ушын төлеудиң ақыбетиндеги үлкен жоғалтыуларды қолдан Берген мүмкиншиликлерге теңлестириуге болады. Егер барлық ақшаңыз үйиңизге байланған болса, онда бәлким сиз көбирек ислеуге мәжбүр болатуғын шығарсыз, өйткени ақшаларыңыз «актив» қатарына ағыудың орнына «шығынлар» қатарын толтырады, усылай орта класс адамлары менен бәрха болады. Егер жас ерли-зайып «актив» қатарына көп ақша салғанда ма еди, - буны алдын ислегенде ме еди, кейинирек балаларын колледжге оқыуға жиберийге таярланған уақтында оларға жеңил болатуғын еди. Олардың активи керекли мүддетте колледждиң барлық төлемлерин төлей алатуғындай көбейген болар еди. Көбинесе жай көбейип атырған шығынларды жабатуғын ауыр қарызды өзине жүклеу ушын тек тирек болып хызмет етеди. Нәтийжеси сыпатында, егер бақалы қағазларды мүмкин болғанынша тезирек қаржы жумсауды баслаудың орнына үйге ийелик етиу шешимин қабыл етсе, онда бизлер үш жағдайға ийе боламыз:

1. Басқа активлер нарқында өсетуғын бир дәуирде уақытты жоғалтыу.

2. Жайға байланысly үлкен шығынларға кетпей, ал қаржыы жумсауы мүмкин болған қосымша ақшаны жоғалтыу.

3. Билимди жоғалтыу. Көбинесе адамлар өзиниң жайын, жыйнаған ақшасын, пенсиясын «актив» қатарының қурамасы деп есаплайды. Өйткени адамлардың қаржы жумсау ушын ақшасы жоқ, олар қаржы жумсамайды да. Олар қаржы жумсау тәжирийбесине ийе болыуы керек. Көпшилик усылай хеш қашан «азғырылған қаржы жумсаушы» болмайды. Мен жай сатып алмаң деп айтып атырған жоқпан! Мен актив хәм пассивтиң арасындағы парқты түсиниң деп айтып атырман. Мен үлкен жайды қәлесем, алдын жайға төлеу ушын ақшаның ағысы болатуғын активти аламан. Әкемниң билиминиң

қаржылық жағдайы тышқанлардың жууырысында қатнасатуғынлардың өмирин көрсетеди. Ақшаны қаржыландырыуға жол бермей оның шығынлары бәрха пайда менен теңлесип жүретуғын еди. Нәтийжеси сыпатында гиреу хәм кредит карточка бойынша қарызды қамтыйтуғын оның пассиви активтен жоқары. Төменге қараң:

<i>Билимли әкениң қаржылық</i>	<i>Табыс</i>	<i>билими</i>
	<i>Шығын</i>	

<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
--------------	---------------

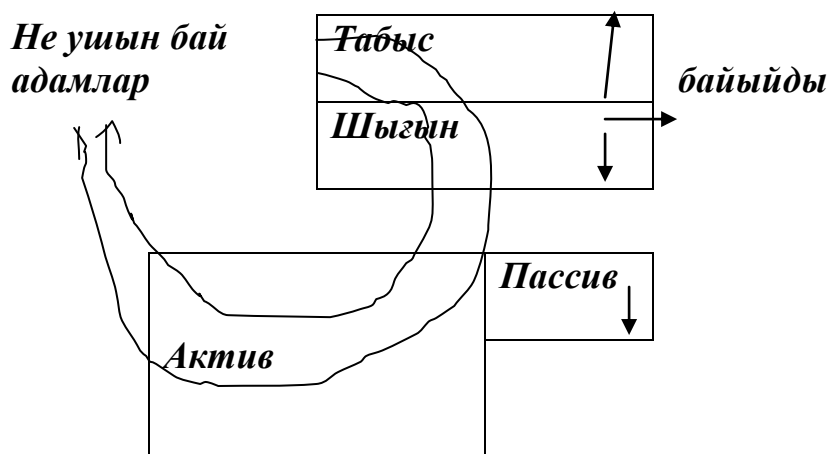
Басқа тәрәптен, бай әкениң қаржылық жағдайы қаржы жумсау хәм пассивти азайтыуға бағышланған өмирдин нәтийжесин көрсетеди:

<i>Бай әкениң қаржылық</i>	<i>Табыс</i>	<i>билими</i>
	<i>Шығын</i>	

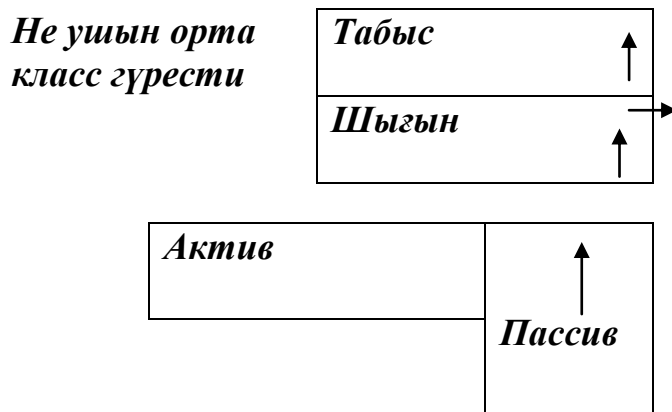
<i>Актив</i>	<i>Пассив</i>
--------------	---------------

Мына сүүретке қараң хәм сиз не ушын бай адамлардың байып атырғанын түсинесиз. «Актив» қатары шығынларды қаплайтуғын жетерлише пайданы көрсетеди.

«Актив» қатары өсиуди дауам етип атыр, демек пайда да өсип атыр. Нәтийжеси биреу: бай адамлар байып атыр!

Орта класс таўсылмайтуғын қаржылық гүрес жағдайында. Орта класс адамларының биринши пайдасы – айлық, ал айлық көбейсе сынақлар да көбейеди. Пайда бөлеги қысқарады, өйткени шығын айлықтың көбейиуі менен өсиўге бейим. Ис тышқанлар жуўырысына барады. Орта класс адамлары өз үйинде биринши дәрежели активти көреді, пайда алып келетуғын активти қаржыландырмайды.

Айлық көбейиуі үлкен жайды сатып алыўға хәм көбирек сарплаўға жол беретуғындай жайды қаржы жумсаў хәм философия сыпатында қабыл етиў үлгиси бул қарызға батқан бүгинги күндеги жәмийеттиң негизи. Сарплаўды көбейтиў барысы, адамлар жумысында турақлы көтерилип хәм айлығы көбейсе де қаржылық анықсызлықты келтирип шаңарақларды және де көбирек қарызға таслайды. Аз қаржылық билим орта класс адамларының өмирин үлкен тәәүекелге дуўшар етеди.

90-жыллардағы көп адамлардың иссиз қалыўы, яғный орта класс адамларының фирмасындағы истиң қулаўы орта класс адамларының қаржылық жағдайының қаншелли турақсыз екенин көрсетти. Пенсия менен байланыслы машқалалар басланды хәм даўам етип атыр. Жәмийетлик тәмийинлеў ашынарлы жағдайда, пенсия жасындағы адамлар оған сүйене алмайды. Орта класс адамларында албыраўшылық орнасты. Орта класстың ўәкиллериниң көпшилиги анық машқаланы көрип хәм қаржылаўшы қорлардан ашық түрдеги пайызлы қағазларды сатып алыўды баслағаны жақсы болды. Орта класс адамларын қаржыландырыўдың өсиўи қымбат қағазлар базарының жуўаплы тәсирин келтирди. Бүгин талапларын қанаатландырыўда орта класс адамлары ушын көплеген ашық түрдеги қаржыландырыў қорлары жаратылып атыр. Бул қорлар атаклы, өйткени қаржының қәўипсизлигине кепиллик береді. Олардан пайызлы қағазларды сатып алатуғынлар салықларды төлеў, балалардың колледжине жыйнаў, кредит карточкаларды жабыў ушын бар күши менен жумыс ислейди. Оларда қалай қаржы жумсаўды үйрениўге ўақты жоқ хәм олар қымбат қағазларға байланыслы қордың менеджериниң тәжирийбесине сүйенеди. Өйткени ашық түрдеги қаржыландырыў қорлары қаржы жумсаў түри бойынша хәр қыйлы болады, орта класс адамлары ақшаларын қәўипсизликте деп есаплайды, өйткени түрли кәрханаларға салынған. Қымбат қағазларға байланыслы

дәлилленген қағыйдаларға исенип орта класстағы адамлар усы қорлардың хәм қаржыны жобалаўшы қәнийгелердиң пайдасына ойнайды. Тийкарғы пикир алдынғыдай: жаңылыспайтуғын болып хәрекет ет. Тәўекелден қаш.

Хақыйқый апат қаржылық билимниң жоқлығынан ибарат хәм орта класс адамлары дус келетуғын тәўекелди келтиретуғын жағдай да бар. Орта класстың не ушын жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиўи кереклигиниң себеби оның қаржылық жағдайының хәлсиз екенинде. Табыс хәм шығын, актив хәм пассивте теңлесий жоқ. Орта класс адамлары табысты келтиретуғын хақыйқый активке ийе болмай пассивке толған. Орта класс ўәкиллериниң табысының жалғыз булағы – бул ақша чеги. Орта класстағы адамлар, олардың өмириниң дәрежеси айтарлықтай жұмыс бериўшиден ғәрезли. Хәм орта класстағы адамда жақсы келисимди дүзий имканияты болса да ол пайда болған мүмкиншилик беретуғын пайданы ала алмайды. Ол төлеў керек болған салықлар хаққында, қарыз хаққында умытпай, жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиўи керек.

Усы баптың басында айтып өткенимдей, актив хәм пассивтиң арасындағы парқты билиў жүдә әхмийетли. Усы парқты түсинийден, пайда келтиретуғын активлерди ғана алыўға күшиңизди қаратың. Бул байлықтың соқпағына шығыўдың жақсы усылы. Усыны ислең хәм сизиң «актив» қатарыңыз өседи. Пассив хәм шығынлардың пәсейийине дыққат аўдарың, усылай сиз «актив» қатарына көп ақша бағытлай аласыз. Хәм тез арада активниңиздиң негизиниң терең болатуғыны соншелли, сиз 100% пайда алып келетуғын пайдалы қаржы жумсаўға өзинизге жол қоя аласыз. Бәлким, бес мың долларлық қаржы тез арада бир миллионға айланып қалатуғын шығар. Бул орта класс адамлары жүдә тәўекелли деп атайтуғын сол қаржы. Қаржы жумсаў – тәўекелли ис емес. Ал қаржылық билимнен басланатуғын қаржылық ақылдың жоқлығы қаржы жумсаўда тәўекелшиликти келтиреди.

Егер сиз хәмме ислеген исти ислесеңиз, онда төмендеги көринисти аласыз:

<i>Табыс</i> <i>Банке жұмыс</i> <i>ислеў</i>
<i>Шығын</i> <i>Мәмлекетке</i> <i>жұмыс ислеў</i>

<i>Актив</i>	<i>Пассив</i> <i>Банке</i> <i>жұмыс</i> <i>ислеў</i>
---------------------	---

Исши хәм соның менен бирге үй ийеси сыпатында сиз өзиниздиң күшиңизди төмендегилерге бағытлайсыз:

1. Сиз биреуіге жұмыс истейсіз. Ақша чегіне истейтуғын көпшилик адамлар өзлери жұмыс истейтуғын хәм сол жерден қымбат қағазды сатып алатуғын кәрхананың ийелерин байырақ қылады. Сизиң күшиңиз хәм әўметиңиз кәрхана ийесин әўмет пенен тәмийинлеуіге жәрдем береді, жақсы пенсия береді.

2. Сиз хұкіметке жұмыс истейсіз. Хұкімет сиз чекты алмастан бұрын өзиниң үлесин ақша чегыңызден алып қалады. Көбирек жұмыс илеп, сиз хұкімет алып қалатуғын салықтың муғдарын көбейтесіз – көпшилик адамлар январдан май айына шекем тек хұкіметке жұмыс истейді.

3. Сиз банкте жұмыс истейсіз. Салықлардан кейинги үлкен шығынларыңыз – бул әдетте сизиң гиреу қарызыңыз хәм кредит карточка бойынша қарызларыңыз.

Көп жұмыс илеудің машқаласы жоқарыдағы үш қатардың хәр бири күшиңиздиң айтарлықтай үлесин алыуында. Сизлер өзлериңиздиң мийнетке қаратылған күшиңизди өз пайдаңызға, шаңарағыңыздың ийгилигине бағытлауды үйрениуіңиз керек.

Егер сиз жеке бизнесиңиз тууралы ойланыуға дыққат аударыуды шешсеңиз, онда сиз өзиңиз ушын қандай бириншиликлерди орнатасыз? Көпшилик адамлар ушын бул төмендегилер болады: өз кәсибин устаныу ұазыйпасы, активке ийе болыуға кететуғын айлыққа сүйениу, ал егер актив өссе, онда әўметтиң көлемин қалай баҳалауға болады?

Адам бай екенін түсинсе, ол байлыққа ийе бола ма? Актив хәм пассив ушын жеке анықлауға ийе болып, мен байлық ушын да жеке анықлауға ийемен. Расын айтқанда, мен Бакминстер Фуллер исмли адамның анықламасын өзлестирдим. Айырым адамлар оны өтирикши деп, басқалары хақыйқый алым деп атайды. Қырық жыл алдынол барлық архитекторларды шауқым салыуға мәжбүр етті, өйткени 1961-жылы «геодезиялық* гүмбез» атамасы астындабир нәрсени патентлеуді** шешти. Бирақ өтиниш хатында Фуллер байлық тууралы да айтты. Алдын хеш ким хеш нәрсени түсине алмады, бирақ бир неше мәрте оқып болып байлық формуласының мәниси түсиникли болды: Байлық – бул адамның ерискен дәрежесинде мүмкин болғанынша узақ қалыу қәбилети... ямаса егер мен бүгин жұмыс илеуді тоқтатсам, онда усылай жасауды қашанға шекем дауам ете аламан?

Жеке қаржыңыздан парклы, пассив хәм активтиң арасындағы парк бар жер көбинесе биреудің қымбат баҳалы нәрселери хәм олар не ушын усындай қымбат турады деген пикирлерге толы болады. Фуллердиң анықламасы биреудің я өзиңниң қаржылық жағдайыңды баҳалау ушын анық өлшеу дүзилесине мүмкиншилик жаратады. Бүгин мен қаржы майданында неге ерискенимди анық баҳалай алған болар едим.

Жеке қаржыда бизлер ақша келтирмейтуғын актив пенен ушырасамыз, яғный ақшаңыз, соның менен бир қатарда қаржылық жағдайыңыздың қанша ақша алып келетуғыны менен баҳаланатуғын бир уақытта сатып алынған хәм гаражға тасланған түрли затлар.

Байлық – бул шығын («шығын» қатарындағы ақша ағысы менен) қатары менен салыстырғанда «актив» қатарындағы ақшаның ағысын бақалау белгиси.

Мысалға алайық. Айтайық, мен «актив» қатарынан айына 1 000 \$ ақша ағысына ийемен. Хәм мен айына 2 000 \$ бир айлық шығынға ийемен. Енди, мен бай адамман ба?

Банкминстер Фуллердин анықламасына қайтайық. оның анықламасын пайдаланып, аман қалыу ушын қанша мүдетке өзимди тәмийинлей аламан? Бир айды, яғный отыз күнди алайық. Фуллердин анықламасы бойынша ақшам тек ярым айға, яғный он бес күнге жетеди. Мине мениң ақшамның айлық ағысы «актив» қатарынан 2000\$ - ға тең болса, онда мен бай боламан. Яқ, мен еле улыума бай емеспен, бирақ мен – ақшасы

---

*геодезия – жердин дүзилисин, көлемин изертлейтуғын, оның бетин өлшейтуғын илим.

**патент – ойлап тапқанын хәм ашқан жаңалығын тастыйықлайтуғын хужжет, сауда етиуге хуқық беретугын хужжет.

бар адамман. Хәзир мен бир айлық шығынлардытолық жабатуғын активтен хәр ай келетуғын пайдаға ийемен. Егер мен шығынларымды көбейтиуди кәлесем, онда алдын байлығымның дәрежесин услап турыуым ушын активтен ақша ағысын көбейтиуим керек. Дурыс жайластырып, мен айлығыма ғәрезли болмайман. Мениң «актив» қатарын қурыудағы әуметим мени қаржыда ғәрезсиз қылады. Егер мен бүгин жумыстан шықсам, мен активимнен ағатуғын ақшадан бир айлық шығынымды жаба алатуғын жағдайда боламан.

Мениң келеси мақсетим «актив» қатары өсиуи ушын «актив» қатарына көбинек ақша түсиуине ерисиу. Активим қанша көп өссе, ақша ағысы сонша көп болар еди. Активтен ағатуғын ақшаға қарағанда шығынларым азайса, мен байыуды, көбирек пайда алыуды баслайман. Мен активтен «актив» қатарына ақша жумсау барысы тоқтамауы ушын хәммесин ислеген болар едим – бул байлыққа баратуғын жол болар еди. Мен қатты бай болыу мүмкинлиги тууралы ойламадым

Тек төмендеги жағдайларды есте тутың:

Бай адамлар активти алады.

Гедейлер тек шығынды алып келеди.

Орта класс ўакиллери актив деп есапланатуғын пассивти алады.

Демек, жеке бизнесиңизди жобаластырыуды қалай баслауға болады? Бул сорауға жууабыңыз қандай? МакДональдске тийкар салған адамды тыңлаң.

IV - БАП

3 – САБАҚ:

Жеке бизнестің туғалы ойлаң

1974 – жылы МакДональдске тийкар салған Рей Крок талабалардың алдында шығып сөйлеуі ушын Остиндеги Техас университетине мирәт етилди. Жақын достым Кит Канингем талабалардың арасында болды. Күшли, руўхландырыўшы сәўбеттен кейин талабалар Рейден белгили талабалар асханасында бирге пиво ишиўге мирәтти камыл етти. «Мен қандай бизнестемен?» - деп хәмме қолына бир пиводан алғанда Рей талабалардан сорады. «Хәмме күлди», - деп Кит айтып берди. «Талабалардың көпшилиги Рейди өзлери менен хәзиллесип атыр деп ойлады».

Хәмме үндемеді, ал Рей: «Қалай ойлайсыз, мен қандай бизнестемен?» - деп ол және бир мәрте сорау берди. Талабалар және күлди, бирақ ақыр-ақыбет биреуі: «Рей, сизиң гамбургер бизнесинде екениңизди ким билмейди», - деп бақырды.

Рей күлди. «Сиз усылай айтасыз деп ойлаған едим». Азмаз үндемей, ол: «Ханымлар хәм мырзалар, мен гамбургер бизнесинде емеспен. Мениң бизнесим – көшпес мүлк», - деп айтты.

Кит Рейдиң өз көз-қарасын узақ уақыт түсиндиргенин айтып берди. Бизнес-жобада Рей буннан бас тартпады, бизнестің әуел бастағы мақсети гамбургерли франчайзлерди сатыўға қаратылды, бирақ Рей хәр бир франчайздиң астындағы майданды нәзерден хеш қашан шығармады. Ол көшпес мүлк хәм оның орнының өз-ара беккем байланыслы екенин, көшпес мүлктиң орнының хәр бир франчайздың әўметиндеги әхмийетли нәрсе екенин билетуғын еди. Негизинен, франчайз сатып алған адам Рей Кроктың франчайз карханасының астындағы жерге де төлейтуғын еди.

МакДональдс бүгинги күнде дүнья жүзиндеги үлкен көшпес мүлктиң ийеси, биринши рақамлы хәм МакДональдстың көшпес мүлки католик ширкеўиниң улыўма көшпес мүлкине қарағанда көлеми бойынша үлкенирек. Бүгинги күнде МакДональдс көшениң кесиспесиндеги бахалырақ орынларды басқарады, дүньяның басқа жерлери менен иеңдей Американың пайдалырақ көшелериниң мүйешлерин де басқарады. Кит өзиниң өмиринде буның ең бахалы сабақлардың биреуі болғанын айтты. Бүгин Кит машина жуўатуғын жерди басқарады, бирақ оның бизнеси көшпес мүлк, усы машина жуўатуғын орынның астындағы жер.

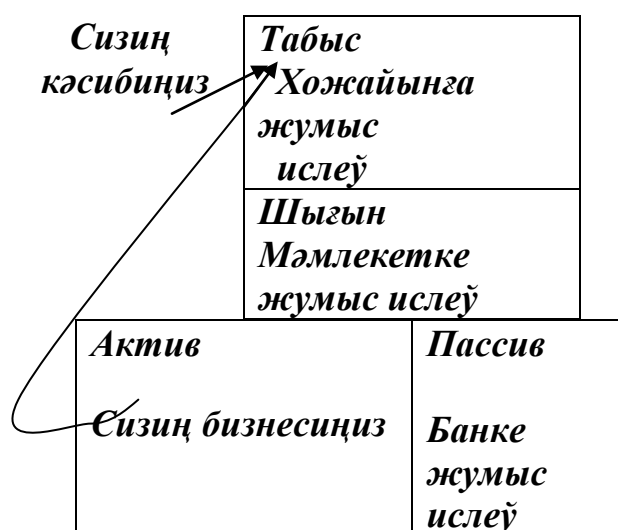
Алдыңғы бап көпшилик адамлардың өзине емес, ал басқа биреуде жумыс ислейтуғынын көрсететуғын диаграммалар менен жуўмақланды. Алдын адамлар кархананың ийелери ушын, кейин салықлар арқалы хәкиметке хәм ақыр-ақыбет гиреуин басқаратуғын банке жумыс ислейди.

Бала ўақтымда қасымда МакДональдс жоқ еди. Бирақ бай әкем Майк екеуимізге Техас университетинде Рей Кроктың талабаларға Берген сол сабағын берди.

Бул бай адамлардың №3 - сыры.

Сыр төмендегише: «Жеке бизнесиңиз ҳаққында ойланың». Қаржылық гүрес көбинесе адамлардың пүткил өмир биреўде жұмыс ислеўиниң нәтийжеси болып табылады. Көпшилик адамлар усының себебинен пенсия жасында ҳеш нәрсеге ийе болмайды.

Төменде мың сөз туратуғын сүүре бар. Бул диаграмма табыс ҳәм теңлик жағдайын көрсетип, Рей Кроктың мәсләхәтин жақсырақ сүүретлейди:

Бизлердиң ҳәзирги билимлендириў тәртибимиз заманагөй жасларды мектеп сабақларын алыў арқалы жақсы жұмыс алыўға таярлаўға қаратылған. Олардың өмири, жаслардың өмири айлыққа, олардың табысына ғәрезли болады. Мектептен соң жаслар кәсиплик билимди алыўға барады. Олар инженер, алым, аспаз, полицияшы, сүүретши, жазыўшы ҳ.т.басқа болыў ушын оқыйды. Алынған кәсиплик билим оларға исши күши болыўға ҳәм ақша ушын ислеўге жол береди. Сизлердиң кәсибиңиз ҳәм бизнесиңиздиң арасында үлкен парк бар ғо. Көбинесе мен адамлардан: «Бизнесиңиз қандай?» - деп сорайман. Олар, айтайық: «Мен бе, мен – банкирмен», - деп жуўап береди. Сонда мен олардан: «Сизлер банкты басқарасыз ба?» - деп сорайман. Олар әдетте: «Яқ, мен сол жерде ислеимен», - деп жуўап береди.

Бул мысал адамлардың «мениң кәсибим» ҳәм «мениң бизнесим» деген түсиникте қалай алжасатуғынын көрсетеди. Олардың кәсиби банкир болыўы мүмкин, бирақ олар еле өзлериниң жеке бизнесине мүтәж. Рей Крок өзиниң кәсиби ҳәм бизнесиниң арасындағы паркты түсинетуғын еди. Оның кәсиби сол болды ҳәм болып қалады. Ол саўдагер еди. Бир ўақытлары ол миксерлерди сатты, кейин гамбургерли франчайзлерди сатты. Бирақ оның кәсиби гамбургерли франчайзлерди сатыў менен байланысқан ўақытта, оның бизнеси – табыс алып келетуғын көшпес мүлкти топлаў болды.

Билимге байланысly машқала сизің көбинесе өзіңизди үйреткен кәсипке дус болыуыңызда. Егер сизлер аўқатты писириўди үйренсеңиз, онда сиз бас аспаз боласыз. Егер сизлер нызамды үйренсеңиз, онда юрист боласыз. Егер автомеханиканы үйренсеңиз, онда механик боласыз. Адам кимге оқыса, сол кәсиптиң адамы болады деген гәптеги қәте төмендегиден ибарат: көп адам жеке бизнеси туўралы ойлаўды умытады. Адамлар өмирин басқа биреўди байытыўға, басқа биреўдиң бизнеси туўралы ойлаўға сарплайды. Қаржыда ғәрезсиз болыў ушын адам жеке бизнеси туўралы ойлаўы керек. Алдын айтылып өтилгендей, №1 – қағыйда – бул актив хәм пассивтиң арасындағы парқты билиў хәм активти алыў. Биреўлер «табыс» қатарына қараған бир ўақытта бай адамлар өзлериниң «актив» қатарына қарайды.

Мине не ушын бизлер: «Маған айлығымның көбейиўи керек», «Егер мен жумыстан жоқары көтерилиўди алсам ба еди», «Мен жақсырақ жумысқа ийе болыў ушын және оқымақшыман», «Мен жумыстан тысқары да ислемекшимен», «Бәлким, мен екінши жумысқа да кирисиўим керек шығар», «Мен еки хәптеден соң жумыстан шығаман. Мен көбирек айлық төлейтуғын жумыс таптым», - деген сөзлерди көп есitemиз. Айырым жерлерде бундай пикирлер өлмейди. Адам жеке бизнеси болыўы мүмкинлиги туўралы умытқан. Бундай пикирлер «табыс» қатарында көриледи хәм адамға қосымша ақша табыс алып келетуғын активти сатып алыў ушын кетсе ғана қаржылық қәуипсизликке ерисиўине жәрдем бере алады.

Не ушын гедей хәм орта класстың адамлары қаржыда консервативли* екениниң баслы себеби: «Мен тәўекел етиўге өзиме жол қоймайман», - деген гәпте көринеди, яғный оларда қаржылық фундамент қойылмаған. Оларды қаржылық фундамент жоқ

---

*консервативли – ески дүзилистиң ямаса көз-қарастың тәрeпин тутыўшылық.

екен, демек оларға өзиниң жумысына жабысып, жаңылыспайтуғын болып хәрeкет етиўине туўра келеди.

90 – жыллары жумыс орынларының қысқарыўы басланған ўақытта бизнесте төменлеў басланды, миллионлаған ишилeр өзлериниң актив деп аталатуғын үлкен үйи деп аталатуғын активи хәр ай сайын оларға үлкен ақшаға турды.

Олардың машинасы да және бир актив, ол да оларды тирилей жейди. 1000 \$ туратуғын олардың гаражындағы гольф таяқшасы енди бундай бахада емес. Жумыстан үзилген адамлар дийўалға тақалды. Қаржылық дағдарыс ўақтында адамлар өзлериниң активи деп атаған нәрселери оларға аман қалыўға жәрдем бере алмады.

Көпшилигимиз жай ямаса машина сатып алыў ушын банкирге қарыз сорап өтиниш қағазын толтырамыз. Бул хұжжеттеги «жеке байлық» атамасы

астындағы бөлімге қарау бәрха қызықлы болады. Қызық, банк адамға қарыздың астына нени қрыуға жол береді?

Бір күні қарыз алыуым керек болды, бірақ мениң қаржылық жағдайым жақсы емес еді. Хәм мен активіме таза гольф таяқшамды, дөретиушилик шығармалар жыйнағын, кітаптарды, телевизорды, Арманиде тигілген костюмлерди, қол саатларын, аяқ кийім хәм басқа жеке затларымды «Актив» қатарындағы мал-мүлкімнің бақасын көтеріу үшін қостым.

Бірақ маған қарыз бериуден бас тартты, себеби көшпес мүлкке қосатуғын нәрсем жоқ еді.

Банктің қарыз беретуғын бөліміне мениң көп қабатлы жайларға ақша тигіп көп ақша іслеп тапқаным унамады. Бөлім мениң не үшін айлығы бар жақсы жұмысымның жоқ екенін билиуді қәледі. Бөлімдегілер меннен Арманиде тигілген костюмлер, гольф таяқшалары ямаса дөретиушилик шығармалар жыйнағы тууралы сорамады. Сен дәрежеге туура келмейтуғын уақытта өмір айырым уақыттары ауыр болады.

Кимдур «жеке байлығым» миллион доллар, 100000 \$ х.т. басқаға тең деп айтқанын еситкенімде хәр сапары өзімди жаман сеземен. Не үшін «жеке байлығыңды» анық белгілеу аңсат емес екенінің баслы себептерінің бири сиз активіңизди сатыуды баслақан уақтыңызда сизге түсім салығын салады. Усылай көпшилик адамлар өзлеріңде түсім менен қыйыншылық пайда болғанында өзлерін үлкен қаржылық машқалаларға ийтермелейди. Хәм бүгінгі күнде усылай бәрха істейди. Түсімди көбейтиу үшін адамлар активті, мал-мүлкті сатады хәм сатып атыр. Олардың жеке мал-мүлкі өзлери сарплаған ақшаның тек бөлегіне ғана сатылады. Егер сауда пайда алып келсе, онда оларға салық салынады. Мәмлекет өзінікің алыу мүмкіншилигіне және ийе, усылай етип қарызларын төлеуге жәрдем беретуғын адамлардың ақшасын азайтады. Міне не үшін мен кимніңдур «жеке байлығы» адамлар ойлағанға қарағанда аз турады деп айтаман. Жеке бизнесіңиз тууралы ойлауды баслаң. Негізгі жұмысыңызды сақлап қалың, бірақ пассив ямаса үйіңізде болғанда өзінің бақасын жоғалтатуғын жеке затларыңызға емес, ал хақыйқый активке ийе болыуды баслаң. Сатылуы жерінен таза машинына айдап шығыудан оның нарқы дерлік 25%-ға жоғалады. Бул хақыйқый актив пе? Мениң 400 \$ туратуғын таза гольф таяқшам бір урылыудан кейін 150 \$-ға бақаланатуғын болды.

Ересек мырзалар шығынларыңызды кемейтің, пассивіңизди қысқартың хәм беккем актив негізін қурың. Ата-аналар, егер балаларыңыз өсип хәм еле сиз бенен бірге жасап атырған болса, онда актив хәм пассивтің арасындағы парқты түсінуді оларға үйретің. олар үйден кетип, турмыс қурып, үй сатып алып, балалы болып, жұмысына жабысып хәм хәммесін қарызға сатып алып ауыр қаржылық жағдайда қалмастан алдын беккем «актив» қатарын қуруды басласын. Мен турмыс қурып хәм узақ жыллар қарыздан қутылуына жол бермейтуғын усундай қапқанға өзлерін алып баратуғын көп жас ерлі-зайыпшыларды көремен. Ата-аналардың өзлери кішкене баласы үйінен кетип баратырғанын түсиніп, пенсиялық өмірге таяр

емеслигин билип хэм қартайған ўақтына азмаз болса да ақша жыйнаўға урысыўды баслайтуғын жағдайлар да болады. Кейин балалары үйинен кеткен ата-аналар аўырыўды баслайды хэм жас адамларға таза ўазыйпаларды жүклейди.

Мен сизлерге хэм сизлердиң балаларыңызға қандай активти усындақшыман. Мениң дүньяда ҳақыйқый актив төмендеги дәрежелерге бөлинеди:

1. Мениң қатнасымды талап етпейтуғын бизнеслер. Мен оларға ийемен, бирақ оларды басқа адамлар басқарады. Егер мен сол жерде ислеўим керек болса, онда бул бизнес емес. Бул мениң жумысым болады.

2. Қымбат қағазлар.

3. Облигациялар.

4. Ашық түрдеги қаржыландырыў фондлары.

5. Пайда алып келетуғын көшпес мүлк.

6. Қарыз тил хатлары.

7. Нама, қол жазбалар, патентлерге авторлық төлемлер.

8. Хэм пайда алып келетуғын, жоқары баҳаланатуғын, қымбат нарқлы басқа нәрселер.

Бала ўақтымда билимли әкем мени исенимли жумыс табыўға руўхландыратуғын еди. Бай әкем басқа тәрәптен мени активке ийе болыўды баслаўға руўхландыратуғын еди хэм бул маған көбирек унайтуғын еди. Ол маған: «Егер сен бул исти жақсы көрмесең, онда сен ҳеш нәрсе ислей алмайсаң», - деп айтатуғын еди. Мен имаратлары, жерди жақсы көргеним ушын көшпес мүлкти жыйнайман. Оларды сатып алыў маған унайды. Мен көшпес мүлкеме күн бойы қарап отыра аламан. Машқала пайда болғанда, олар мен ушын көшпес мүлкеме сүйиспеншилигимди жоғалтатуғындай емес. Егер адамлар көшпес мүлкти жек көрсе, онда оны сатып алмағаны жақсырақ болады.

Мен кишкене кәрханалардың, әсиресе жаңа басланып атырғанларының қымбат қағазларын жақсы көремен. Усының себебинен мен корпоратив* адам емес, ал кәрхана ийесимен.

Қашанлардур мен «Стандарт Ойл оф Калифорния», «10.С. Марин Корпс», «Ксерокс корпорейшн» сыяқлы үлкен шөлкемлерде жумыс иследим. Мен сол жерлерде өткерген жумысларыма өкинбеймен, олар туўралы менде жақсы еслеўлер

---

*корпоратив – көбинесе бир кәсипте ислеўши.

бар, бирақ жүрегимниң төринде мен топардың адамы емеслигимди билемен. Мен басқарыўды емес, ал топарды жаратыўды жақсы көремен. Мен әдетте кишкене кәрханалардың қымбат қағазын сатып аламан. Мен әўмет алып келетуғын таза қымбат қағазлар ойынын жақсы көремен. Көпшилик адамлар киши кәрханалардан қорқады, оларды тәўекел сызығында деп есаплайды. Хэм усылай болады. Бирақ, егер қаржы жумсаўды жақсы көрсең, қаржы жумсаўдың не экенин түсинсең, ойынның қағыйдасын билсең, онда сол киши

кәрханаға ақша тигиу тәуекелин жоққа шығарыуға болады. Киши кәрханалардағы мениң қаржы жумсау жолым мынадай: мен киши кәрханалардың қымбат қағазларынан бир жылдан кейин қутыламан. Мениң көшпес мүлктеги жолым басқа тәрәптен, бул азынан баслап, өним исин рауажландырып, мал-мүлкти көбейтиу, ал бул барыстың әсте болыу есабынан пайдаға деген салықты төлеу кейинге қалдырылады. Бул көшпес мүлктиң нарқының өсиуине жол береді. Мен жети жылға шекем көшпес мүлкке ийе боламан.

Үлкен шөлкемлерде ислеген жылларымның хәммесинде мен бай әкем өзиме мәсләхәт еткениндей иследим. Мен негизги жумысымда иследим, бирақ жеке бизнесим хәққинда ойландым. Мен активлеримниң үстинде жумыс иследим. Мен киши кәрханалардың көшпес мүлкин, қымбат қағазларын саттым. Бай әке қаржылық билимниң әхмийетли екенин бәрха айтатуғын еди. Ақшаны қалай есаплап хәм оны қалай пайдаланыуды қаншелли жақсы түсинген сайын, қаржы жумсауды соншелли жақсы түсиниуди басладым хәм ақыр-ақыбет жеке бизнесиме негиз салдым хәм курдым.

Мен өзи қәлемегенше адамларды қандай да кәрхананы жаратыуға хеш кашан рухландырмаған болар едим. Кәрхананы басқаруу тууралы нелерди билетуғынымды билип, мен бул уазыйпаны биреуге асығыслық пенен жүклемеген болар едим. Адамлар кәрхананы жаратыу машқалаларының шешими болатуғын тарауды таба алмайтутуғын уақытлар болады. Әуметке деген имқаниятлар да аз болады. Он кәрханадан тоғызы бес жылдан соң қулайды. Биринши бес жылда аман қалатуғынлар, және оннан тоғызы ақыр-ақыбет қулайды. Жеке исинизге ийе болыуды хәқыйқаттан қәлейтуғын болсаңыз ғана мен кәрхананы жаратыуды мәсләхәт етемен. Керисинше болса, турақлы жумысыңызда қалың хәм жеке бизнесиңиз тууралы ойланың.

Мен жеке бизнесиңиз тууралы ойланың деп айтқанымда хәм «актив» қатарын қуруу хәм беккемлеуди нәзерде тутаман. Бул қатарға бир доллар түссе де оған пайдасыз шығып кетиуине жол бермең. мынадай ойлаң: доллар «актив» қатарыңызға түскен екен, ол сизиң исшиңиз болады. Ақшаға қатнаслы ең әжайып нәрсе, олар күнине ғң саат ислейди хәм көп әуладлар дауамында ислей алады. Негизги жумысыңызды сақлап қалың, жақсы исши болың, бирақ «актив» қатарын қурың.

Ақшаңыздың ағысы көбейгенде, сиз қандай да затларды сатып алыуыңыз мүмкин. Гедей хәм орта класстағы адамлар жақсы нәрселерди биринши гезекте сатып алыуға талпынған бир уақытта бай адамлар бул затларды ақырғы гезекте сатып алатуғынын айтыу өтиу әхмийетли. Гедей хәм орта класс адамлары жақсы затларды жийе сатып алады: үлкен жайлар, гәухар таслар, шубалар, қымбат тағыншақлар, кемелерди бай көриниуди қәлегени ушын сатып алады. Олар бай болып көринеди, бирақ қарызға терең батып атырған болады. Узақ уақыт бай болған адамлар алдын өзлериниң активин қурған. Кейин «актив» қатарындағы табыс оларға қымбат затларды

алып келеді. Гедей хәм орта класс адамлары қымбат затларды кейин сатып алады, олардың балалары да усылай ислейди.

Хақыйқый салтанат – бул қаржы жумсағанына сыйлық, хақыйқый активти жаратыў. Мысал ушын, хаялым екеўимизде көп қабатлы үйден келген артықша пул пайда болғанында ол барып «Мерседес» сатып алды. Оннан жумыс ямаса тәуекел талап етилмеди, себеби көп қабатлы үй оған машина сатып алып берди. Хаялыма көшпес мүлке жумсалған ақша нарқында өсип хәм жумсағанымыздан көбирек ақша алып келип, оған машина сатып алыўына жол беремен дегенше төрт жыл күтиўине туўра келди. Бирақ бул «Мерседес» хаялым ушын сый болды, себеби ол активти қалай раўажландырыўды билетуғынын дәлиледи. Бүгинги күнде машина ол ушын басқа нәрсеге қарағанда көбирек нәрсени аңлатады. «Мерседес» - оны сатып алыў ушын хаялымның қаржылық даналығын пайдаланғанын аңлатады.

Көпшилик адамлар еркисиз хәрекет етеди, барып таза машинаны қарызға сатып алады. Оларға зерикерли хәм олар таза ойыншықты қәлейди. Затты қарызға сатып алып, адамлар ерте ме, кеш пе қымбат затына кеўли толмаўды баслайды, өйткени оның қарызы үлкен қаржылық аўырманлыққа айналады.

Тек ғана ўақытта ақыл менен пайдаланып, қаржы жумсап, жеке бизнесиңизди қурып, сиз бай адамлардың ең үлкен сырын билиўге таяр боласыз. Бул сыр бай адамларға басқалардың алдында жол салады. Бул сыр ўақтың ақыл менен сарплап хәм жеке бизнеси туўралы ойланған адамлар ушын жолдың ақырында сыйлықты алып келеди.

V - БАП

4 – САБАҚ:

Салықлардың тарийхы хәм бир кәсипте бирлескен топардың күши
Есимде, мектепте бизлерге Робин Гудтың хәм оның шадлы туўысқаны туўралы ўақыяны айтып беретуғын еди. Мектеп муғаллимим гәп бай адамларды тонап, ал тонаған затларын гедей адамларға тарқатқан Кевин Костнерге уксаған қахраман хаққында деп есаплайтуғын еди. Бай әкем Робин Гудта қахарманды көрмейтуғын еди. Ол Робин Гудты жалатай деп атайтуғын еди.

Робин Гуд әлле-қашан қайтыс болды, бирақ оның изинен ериўшилер бүгин де жасап атыр. Мен адамлардың: «Не ушын бай адамлар буған төлемейди?» ямаса «Бай адамлар салықты көбирек төлиўи керек, бул ақшалар гедей адамларға барады», - деп айтқанларын көп есitemен.

Робин Гудтың пикири, яғный бай адамлардан алып гедейлерге бериў пикири гедей хәм орта класс адамларына сонша аўырыў келтиреді. Робин Гудтың пикирин бүгинги күнде салыққа көбирек тартылған орта класстың адамлары өмирге енгизеди. Хақыйқат бай адамлардың орта классқа

карағанда салықты аз төлейтінде. Орта класс адамлары гедейлер үшін бөлейди, әсіресе табысы көп билимли орта класс адамлары.

Не жүз беріп атырғанын толық түсиниў үшін бизлер салықлар тарийхына қараўымыз керек. Жоқары билимли әкем тарийх илиминде тәжирийбели адам болса да, бай әкем өзін салық тарийхында тексеріп, жуўмақ шығарыўшыман деп есаплайтуғын еди.

Бай әке Майк екеўимизге алдын Англия хәм Америкада салықлар жоқ болғанын түсиндирди. Урысқа төлеў үшін айырым ўақытлары ўақтынша салықлар киргизилетуғын еди. Патша ямаса президент ақша шығарыўға шақырық таслады. Салықлар 1800-1816-жылларда Наполеонға қарсы гүреске жумсаў үшін Британияда хәм 1861-1865-жыллардағы Пухаралық урыстың шығынларына төлеў үшін Америкада киргизилди.

1874-жылы Англия өзиниң пухараларына турақлы кирис салығын киргизди. 1913-жылы кирис салығы нызамға 16-туўрылаўды киргизиўден Америкада турақлы болды. Америкалылар салықлар менен гүрескен ўақытлары да болды. Шай сатыўдан алынған пайдаға салықтан келип шыққан атақлы «Бостон шайхорлығы» нәзерде тутылып атыр. Булл ўақия Англия патшалығына қарсы америкалылардың революциялық урысын келтириўге жәрдем берди. 50 жылға шекем шама менен Англияда хәм Америкада турақлы кирис салығы пикирин өмирге киргизиў талап етилди.

Сол кирис салығы Америкаға киргизилгенде, бул мақсети бай адамларды хайран қалдырыўдан ибарат сыяқлы көрсетилди. Бай әке Майк екеўимиздиң буны түсингенимизди қәледі. Ол орта хәм гедей класс адамларына салықлар бай адамларды жазалаў үшін жаратылды деп бәрха айтқанлықтан, халық түрли салықлардың енгизилиўине онша қарсы болмағанын түсиндирди. Көпшилик салықлар хәққинда нызамға даўыс берди хәм салықлар конституцияда нызамлы болды. Салықлар бай адамларды жазалайды деген ертек салықлар салық туўралы нызамды қоллайтуғынлар, яғный гедей хәм орта класс адамларына урылыўына айналды.

«Бир күни мәмлекет ақшаның мазасын сизди хәм оның иштейи күшейди», - деп бай әке айтты. «Сениң әкең хәм мен хәр қыйлы адамлармыз. Ол – мәмлекет хәмелдары, ал мен – капиталистпен. Ақша дүньясында бизлер өзимизди түрлише тутамыз. Сениң әкең адамларды жаллап, ақша сарплағаны үшін төлейди. Қанша көп адам жалланса, сонша көп ақша сарпланады хәм әкең ислейтуғын шөлкем сонша үлкен болады. Мәмлекетте қандай да аўқам қаншелли көп болса, оның баслығын соншелли хұрмет етеди. Басқа тәрәптен, мениң аўқамымда қанша аз адам жалласам, хәм қанша аз ақша сарпласам, қаржы жумсаўшыларым мени соншелли көп хұрмет

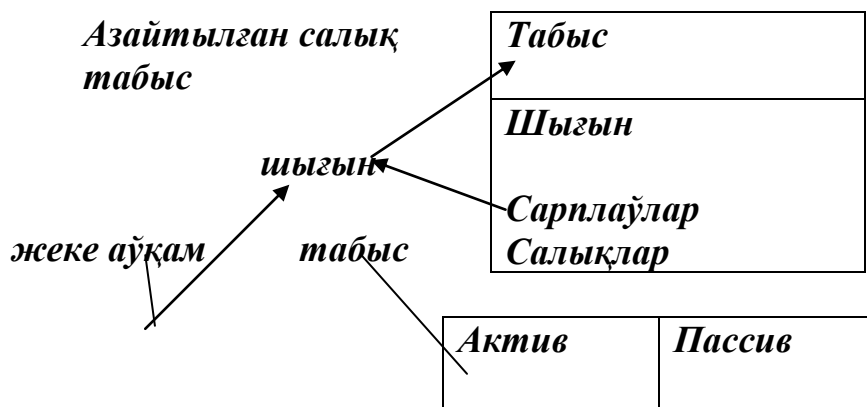
етеди. Минне не ушын мен мәмлекет адамларын жақсы көрмеймен. Олардың мақсети көпшилик искер адамлардың мақсетлери менен туўра келеди. Мәмлекет өскен ўақытта болса хәмелдарларды қоллаў ушын көбирек салық талап етиледі.

Билимли әкем мәмлекет адамларға жәрдем бериўи керек екенине шын жүректен исенетуғын еди. Ол Джон Ф.Кеннидиди, әсиресе Тынышлық Бирлеспесиниң пикирин жақсы көретуғын еди. Туўған әкемниң Тынышлық Бирлеспесиниң пикирин жақсы көретуғыны соншелли, ол анамды да оған қызықтырды хәм екеўи Тынышлық Бирлеспесинде жумыс иследи, Малайзияға, Таилантқа хәм Филиппинге баратуғын пулсыз жумыс ислейтуғын адамларды оқытты. Әкем усы шөлкемге көбирек адамларды жаллаў ушын Тынышлық бирлеспесиниң қаржысына қосымша ақша түсиўине бәрха ерисетуғын еди. Ол билимлендириў Департаментинде исшилер орнын кеңейтиў ушын да қаржы изледи. Бул оның жумысы еди. Тоғыз жасымнан мен бай әкемнен мәмлекет хәмелдарлары ериншек урылар тодасы екенин, ал гедей әкемнен бай адамлар – көбирек салық төлеўге мәжбүр етиў керек болған сықмар жалатайлар деп айтқанын еситетуғын едим. Еки тәрәп те маған тәсир ететуғын еди. Қаладағы ең үлкен капиталистке жумыс ислеўге барып хәм алдын мәмлекет исшими болған әкеме қайтыў қыйын болды. Кимге исениў кереклигин түсиниў қыйын болды.

Салықлар тарийхын үйренсеңиз жақсы болады. Қызықлы нәрсе анықланады. Айтып өткенімдей, Робен Гудтың бай адамлардан ақша алып басқа биреўге бер деген экономикасына көпшилик адамлардың исенгени себепли салықлар иси жанып питти. Машқала мәмлекеттиң ақшаға қатнаслы иштейиниң күшли болғанында, алдын бай адамлар дус болған хәм орта класс адамларына жүкленген салықлардың жүрискенінде хәм ақша орта класс адамларынан ағып келгенинде.

Бул ўақытта бай адамлар өзіндеги салық аўырманлығын жеңиллетиў мүмкиншилигин изледи, өзлериниң ойын қағыйдасын ойлап тапты. Бай адамлар желкенли кемелер ўақытларында да белгили болған усындай аўқамды билетуғын еди. Бай адамлар аўқамларды хәр бир жүзиўде активке қатнаслы өзиниң тәўекелин шеклеў усылы сыпатында жаратты. Бай адамлар теңизде жүзиўди қаржыландырыў ушын ақшаларын аўқамға тигеди. Аўқам ғәзийне излеў ушын жаңа дүньяға жүзиў ушын топарды жаллайды. Егер кеме жоғалса, онда кемедеги адамлар да өмир менен хошласатуғын еди, бирақ бай адамлардың жоғалтыўлары анық бир теңиз саяхатына жумсалған тек ақша менен шекленетуғын еди. Келеси диаграмма аўқамлық дүзилистиң өзин сизиң табыс хәм шығын, телик хаққында есабыңызға қатнаслы қалай көрсететуғынын көрсетеди:

Бай адамлар өзлериниң ойынын қалай жүргизеди

Аўқамның нызамлы дүзилисиниң күшин билиў бай адамларға гедей хәм орта класс адамларының үстинен артықмашылықты береди. Мени үйреткен еки, биреўи – қәнийге, екиншиси – капиталист әкеге ийе болып, мен қаржы мәселесинде мен ушын капиталистлик көз-қарасы әҳмийетлирек екенин тез түсиниўди басладым. Мен қәнийгелер өзлерин өзи ақыр-ақыбет қаржыда билимсизлиги себепли пайдасыз орынға қояды деп ойлайтуғын едим. «Бай адамлардан аламыз» деген уран астындағы аламан толқынды көтерди, бирак бай адамлар аламанның үстинде турыў хәм ақыллырақ болыўдың жолын бәрха табады. Усылай салықлар, ақыр-ақыбет, орта класс адамларына толық қулады. Бай адамлар ақыллы адамлардан мектепте үйретилмейтуғын ақшаның бийлигиниң күшин түсингени себепли озып кетти.

Бай адамлар ақыллы адамларға қалай хийлекерлик иследи? «Бай адамлардан аламыз» деген уранның астындағы салық киргизилиўден ақша мәмлекетлик қазнасына ақып барды. Ақшалар мәмлекет ишчилерине жұмыс хәм пенсия түринде барды. Ақшалар бай адамларға мәмлекетлик шәртнаманы алған заводлары арқалы баратуғын еди. Мәмлекет ақшаның үлкен ыдысына айналды, бирак усы ақшалар менен не ислегенинен ибарат болған машқала да болды. Ақшаның айналысы болмады. Басқа сөз бенен айтқанда, мәмлекет сиясаты мәмлекетлик хәмелдарларға қатнаслы нақ ақшаның көплигинен қашыўдан ибарат болды. Егер сиз хәмелдар болсаңыз хәм сизге қаржыдан ажыратылған пулды сарпламасаңыз, онда келеси сапары сизге хеш нәрсе ажыратпайды хәм сизди бахасыз искер сыпатында қарайды. Бизнесиң адамлары басқа тәрәптен. Артықша ақшасы бар болғаны себепли адамлар бәрха сыйлықланады хәм сыйлықланып атыр хәм артықша ақша себепли оларды толық ҳуқықлы адамлар деп есаплайтуғын еди хәм есаплайды.

Мәмлекетлик сарплаўдың өсиў барысы даўам еткени себепли ақшаға талап өсти хәм «Бай адамлар ушын салық» пикири «Салықлар ҳаққында

нызамға» дауыс беретүғынлар, гедей хәм орта класс адамлары, аз табыс алатуғын турғынлардың дәрежеси астында қайта исленетуғын болды. Ҳақыйқый капиталистлер өзлериниң орынларын беккемлеу ушын қаржылық билиминен пайдаланатуғын еди. Олар өзлериниң күшин аўқамды қорғауға қарататуғын еди. Аўқам бай адамларды жақлайды. Бирақ аўқам дүзбеген көпшилик адамлар билмейтуғын нәрсе бул аўқамның – эпиўайы нәрсе емеслиги. Аўқам – бул мәмлекетлик идарада рәсмийлестирилген, жақлаушының идарасында жатырған хұжжетлер, нызамлы хұжжетлер жыйнағы. Аўқам – бул бағыттағы аўқамның атамасы бар үлкен имарат емес. Бул завод ямаса адамлар топары емес. Аўқам – бул эпиўайы нызамлы хұжжет, ол жансыз нызамлы денени жаратады. Бул жерде бай адамлардың байлығы мәңгиге қорғалған. Демек, аўқамды пайдаланыў турақлы табыс ҳаққында нызам пайда болған ўақытта атақлы болды. Аўқамның кирис салығы кирис салығының өзине тән көлемине қарағанда аз болғаны себепли атақлы болды. Буннан тысқары, аўқамның шығынлар қатары салықтан алдынғы долларларда төленетуғын еди. Бар хәм жоқлардың арасындағы урыс жүз жыл даўам етип атыр. Бул байларға қарсы «Бай адамлардан аламыз» топарының урысы. Таза нызамлар пайда болыўдан саўаш күшейди. Саўаш даўам етеди. Бирақ машқала урыста жеңилгенлердиң не ушын жеңилгенин түсинбейтуғынында. Бул күнде азанда турып, жумысқа барып, салық төлейтуғынлар ғо. Егер олар бай адамлар өзлериниң ойынанда қолланатуғын жолларды түсингенинде ме, олар да сол ойында ойнай алатуғын еди. Мине сол ўақытта олар өзлериниң жеке қаржылық ғәрезсизлигине алып баратуғын жолға шығатуғын еди. Ата-аналардан кимдур баласына исенимли, қәўипсиз жумысты таба алыў ушын мектепке барыўды мәсләхәт еткенин еситкенинде хәр сапары өзимди жаман сеземен. Мен исенимли, қәўипсиз жумысы бар, бирақ қаржылық ақылы жоқ исшиниң қаржылық машқаладан қаша алмайтуғынын билемен.

Орташа есапта америкалылар бүгинги күнде өзлериниң салықларын төлеўге жетерлише ақша ислеп табыў ушын мәмлекетке бестен алты айға шекем ислейди. Мениң пикиримше, булл ўақыттың узын бөлеги. Сен қанша көп мийнет етсең, мәмлекетке сонша төлейсең. Мине не ушын мен «Бай адамлардан аламыз» пикириниң бул пикирди устанатуғынын адамларға уратуғынына исенимлимен.

Хәр сапары, адамлар бай адамларды жазалаўға хәрекет еткенинде, бай адамлар қурдан-қуры шегинбейди, олар хәрекет етеди. Оларда ақша, бийлик хәм жағдайды өзиниң пайдасына өзгертиў нийети бар. Бай адамлар өз ерки менен көп салықты төлеп, бир орында отырмайды. Олар салық шығынларын қысқартыў жолын излейди. Олар ақыллы жақлаушылар, бухгалтерлерди

жаллайды хәм сиясатшыларды нызамды өзгертип хәм нызамлы жолды жаратыўға мәжбүр етеди. Бай адамлар нәрселердиң жағдайына тәсир етиў қорына ийе.

АҚШтың салық кодекси сондай-ақ салықларды түрли жоллар менен қысқартыўға жол береді. Хәр бир адам усынылған мүмкиншиликлерден пайдалана алады, бирақ дәл бай адамлар оларды табады. Өйткени олар өзлериниң жеке бизнеси ҳаққында ойлайды. Усылай «негизги истен болмаған ишки табыслар ҳаққындағы Кодекс» (03) бөлими сатыўшыға қымбатырақ көшпес-мүлктиң бөлеги арқалы табыс алыў ушын (активлердиң базардағы нарқының өсиўи нәтийжесинде алынған) сатылған көшпес мүлктиң бөлегине салықты төлеўди кешиктириўге жәрдем береді. Көшпес мүлк – айтарлықтай салықтың артықмашылықтарын беретугын қаржы жумсаў қурылысына ийе. Көшпес мүлкти өзиниздиң пайдаңызға сатқаныңызда сизге табыс салығын салмайды, қандай да көшпес мүлкти пайдалы сатыўға жол береді. Усындай улыўма нызамлы салық жыйнағының артықмашылығынан пайдаланбайтуғын адамлар өзлериниң «актив» қатарын қурыўға деген үлкен мүмкиншилигин қолдан береді.

Гедей хәм орта класс адамлар усундай қорларға ийе. Олар отырады хәм мәмлекетке өзлеринен ақшаны сығып алыўына жол береді. Бүгинги күнде мени мәмлекеттен тек қорыққаны ушын көп салық төлеп хәм салықлардың азмаз азайыўына қанаат ететуғын адамлардың саны таң қалдырады. Мен мәмлекеттиң салық идарасының адамларға қандай қорқыныш алып келетуғынын анық билемен. Мениң өз исин баслаған хәм иси қулаған хәм бунда мәмлекет араласқа досларым бар. Мен буның хәммесин түсинемен. Бирақ бул тек мәмлекетке қатнаслы қорқыныштың себебинен январдан май айына шекем мәмлекетке жұмыс ислеўдиң жүдә жоқары бахасы. Мениң гедей әкем буған хеш қашан қарсы болмады, бай әкем де. Хәқыйқатында, бай әке бул ойында епшилик пенен ойнады, буны аўқам арқалы – бай адамлардың ең үлкен сыры арқалы иследи.

Сизлер мен бай әкемнен үйренген биринши сабақты есиңизге түсире аласыз. Мен – тоғыз жаслы бала – Майктың әкеси мениң менен сөйлесиўди қәлеймен дегенше күтип отырыўым керек едим. Мен оның идарасында оны күтип жийе отыратуғын едим. Бай әке өтирикке мениң ашыўыма тийетуғын еди. Ол өзиниң бийлигин хәм күшин түсиниўимди хәм бир күни сондай бийлик хәм күшке ийе болыўымды қәледі. Узақ жыллар мен бай әкемнен үйрендим, ал ол бәрха маған билим – бул бийлик екенин еслететуғын еди. Ақша менен болса ақшаны услап қалыў хәм оны көбейтиў ушын дурьс билимди талап ететуғын үлкен бийлик келеди. Билим болмаса дүнья барлық тәрәптен ийтермелейди. Бай әке Майк екеўимизге адамларға баслығы емес,

ал салық хызметкери көп тәшүиш алып келетуғынын бәрха еслететуғын еди. Хәм усы салық кәнийгеси егер жол берсе бәрха көбирек алады.

Биринши сабақ – ақшаға ислеу емес, ал ақшаны өзиңе ислеуге қалай мәжбүр етиу – толығы менен «бийлик» түсинигине қатнаслы еди. Егер сизлер ақшаға жұмыс ислесеңиз, онда сизлер бийликти өзиңиздиң жұмыс бериушиңизге бересиз. Егер ақшаларыңыз өзиңизге ислесе, онда оның үстинен бийлик хәм гүзетиуге ийесиз. Бизлер өзимизге ислеитугын ақшаның күшиниң не екенин билгенимизде бай әке бизлердиң қаржы мәселесинде бәрха ақыллы болыуымызды хәм кимниңдур өзимизге тәшүиш келтириуине жол бермеуимизди қәледі. Ол ақшаның нызамын хәм хәммесиниң қалай ислеитугынын, надан адамларға көбирек тийетуғынын хәм тек не айтып атырғаныңды хәм ислеп атырғаныңды билип ғана машқаланы жеңиу имканиятына ийе болатуғынымызды айтатуғын еди. Ол ақыллы бухгалтерлер хәм жақлаушыларға көп төлейтуғын еди. Бай әкениң мен ушын ең жақсы хәм пүткил өмир қолланатуғын сабағым – бул: «Ақыллы бол хәм хеш ким сеннен үстин келмейди». Ол юристлик исти билетуғын, нызамға бағынатуғын пухара еди. Ол ойын қағыйдасын билмесе қымбатқа түсетуғынын билетуғын еди. «Егер сен хуқықты билсең, онда сен өз көз-қарасыңда турыуға қорықпайсан». Жоқары билимли әкем мени күшли аўқамнан жақсы жұмысты излеуге бәрха руўхландыратуғын еди. Аўқамда жұмыс дәрежесинен жоқарыға көтерилиу әжайып екенин айтатуғын еди. Ол жұмыс бериушиниң тек ақша чегыне сүйенип, мениң сауып алыуға таяр турған сыйырға уқсас болып қалатуғынымды түсинбейтуғын еди.

Мен бай әкеме әкемниң мәсләхәтлери хәққында айтып бергенімде, ол тек күлди. «Не ушын өз дәрежеңе ийе болмайсаң?» - деп ол айтатуғын еди. Бала болып мен бай әкениң жеке аўқамды басқарыудың астында нени нәзерде тутқанын түсинбейтуғын едим. Бул мүмкин еместей хәм қорқытатуғындай пикир еди. Негизинен пикир маған унады, расында мениң жас болғаным мен басқаратуғын кәрханада қашанлардур ересек адамлардың жұмыс ислеу мүмкиншилигин көз алдыма келтириуиме жол бермеді.

Мен егер бай әкем болмағанда билимли әкемниң мәсләхәтлерине кулақ асқан болатуғынымды билемен. Бай әкениң арқасында мен қашанлардур жеке аўқамды басқарыу пикири ойымнан шықпады хәм хәзирги күнде турған жолыма шықтым. 16-жасымда мен билимли әкемниң көрсетпелерине ермейтуғынымды билетуғын едим. Мен буннан не шығатуғынын еле билмейтуғын едим, бірақ класслаарым жүрген бағытта жүрмеуға қатты нийетлендим. Бул шешим өмиримди өзгертти.

25-жасқа толмағанша бай әкемниң мәсләхәтлериниң мәнисин толық түсинбейтуғын едим. Мен хәзир ғана ВМФдан шыққан хәм «Ксерокс»

аўқамында жұмыс ислейтуғыны едим. Мен көп ақша ислеп таптым, бірақ хәр сапары ақша чегиме қарап кеўил қалыўды сездим. Есап сондай үлкен еди. Хәм мен қанша көп жұмыс ислесем, есап сонша көп болатуғын еди. Мен ўазыйпаларымды жақсы орынлайтуғын едим, баслықларым жұмыс орнымнан көтерилюғе хәм айлығымның көбейиўине ылайықлы екенимди айтатуғын еди. Бул маған жағатуғын еди, бірақ қулағымда бай әкемнің: «Сен кимге жұмыс ислеп атырсаң? Сен кимди байытып атырсаң?» - деген сораўлары еситилетуғын еди.

1974-жылы «Ксерокс»те ислеп атырып, мен өзимнің биринши аўқамымды дүздим хәм жеке бизнесим ҳаққында ойлаўды басладым. «Актив» қатарымда бир неше активим бар еди хәм енди мен активимди қалай көбейтиў ҳаққында ойландым. Ақша чеклери бай әкениң мәсләхәтлериниң мәнисин түсиндирди.

Көпшилиқ жұмыс бериўшилер, егер өз ишлилерине жеке бизнеси туўралы ойлаўды мәсләхәт етсе, онда бул өзлериниң, яғный жұмыс бериўшиниң бизнесине жаман тәсир көрсетеди деп есаплайды. Усындай нәрсе айырым ўақытлары болатуғынына исенимлимен. Бірақ мине мен, өз бизнесиме қарап, активти жаратып, ишти сыпатында жақсырақ болдым. Мениң мақсетим бар еди. Мен өз бизнесимди ертеден курдым, бірақ мен көшпес мүлкке ақша тигиўди баслай алыўым ушын көбирек ақша жыйнап, жақсы жұмыс иследим. Гаваяның даңқы артты, демек бизнесте бир нәрсеге ерисиў ушын жақсы артықмашылықлар бар. Гаваяда жақында экономикалық партлаў болатуғынын қаншелли түсинсем, «Ксерокс» аппаратларын соншелли көп саттым. «Ксерокс»лерди қаншелли көп сатсам, соншелли көп ақша ислеп таптым, қаншелли көп ақша ислеп тапсам, айлығымдағы шегириў соншелли көп болды. Мен қолымнан келгенинше иследим, мен ишти қапқанынан шығыўға қатты хәрекет еттим, көп жұмыс иследим. 1978-жылы мен «ксерокс»лерди ең жақсы сатыўшылардың беслигине кирдим. Көбинесе №1 болатуғын едим хәм мен тышқан жуўырысынан шығыўды қатты қәлейтуғынымды анық түсинетуғын едим.

Үш жылдан соң мен «Ксерокс»те ислеп тапқан ақшама қарағанда өзимнің көшпес мүлк пенен шуғылланатуғын компаниямда киши аўқамымда көбирек ислеп таптым. Ал «актив» қатарымда ислеп тапқан ақшалар болса, «ксерокс»лерди сатып, қапыларды қағатуғынға емес, ал маған жұмыс ислейтуғын еди. Енди мен бай әкениң мәсләхәтлерин жақсырақ түсиндим. Тез арада активимдеги ақшаның ағысының күшли болғаны соншелли, мен өзиме биринши «Поршем»ди сатып алдым. «Ксерокс»теги кәсиплеслерим машинаны айлығыма сатып алды деп ойлады. Яқ. Мен айлығымды активиме жумсадым.

Ақшаларым және де көбірек ислеп табыуы үшін тынбай жұмыс ислеиди. Актив қатарындағы хәр бир доллар үлкен ишти болды, тынбай мийнет етти, көбірек ишини жаратты. Ишти-долларлар маған салықларды усламастан алдынғы ақшаға таза «Поршени» салып алып берди. Мен «Ксерокс»те көбирес жұмыс ислеуди басладым. Мениң жобам иске асты, ал «Порше» оның дәлили болды.

Бай әкеден алған сабақлардан пайдаланып, мен ерте жастан «тышқанлардың жарысынан» шыға алдым. Мен енди қапқандағы ишти емес едим. Бул бай әкениң сабақлары арқалы өзлестирген беккем қаржылық билимимнің жәрдемінде мүмкин болды. Бул қаржылық билимлер болмағанда, мениң қаржылық ғәрезсизликке жолым қыйынырақ болатуғын еди. Бүгинги күнде мен билимимди бөлисе алыуыма үмит етип қаржылық семинарларда басқа адамларға үйретемен. Адамлар менен сөйлескен уақтымда, мен оларға ақылдың қаржылық муғдары 4-тараудағы билимнен ибарат екенин еслетемен:

№1- бухгалтерлик есап, бул мен қаржылық билим деп атайтуғын нәрсем. Егер империяны қурууды қәлесеніз, онда есаплауды билиу қатты әхмийетли. Сиз жууап беретуғын ақшаның саны қаншелли көп болса, сизден соншелли тәртип хәм анықлық талап етиледи, болмаса бизнес қулайды. Қаржылық билим – бул қаржылық есабатты оқыуды билиу хәм түсиниу. Бул билим сизге қәлеген бизнесте күшти хәм хәлсизликти анықлауыңызға жәрдем береди.

№2 - қаржы жумсау. Бул мен ақшаны ислеп табатуғын ақша хәкқында илим деп атайтуғын нәрсем. Қаржы жумсау шебер басшылықты өз ишине алады. Бул бизнестің дәретиушилиң тәрәпи.

№3 - базарды түсиниу. Бул усыныс хәм талап хәкқындағы илим. Базарға не керек екенин, базардың «техникалық» көз-қарасларын билиуге талап бар. Анық қаржы жумсауда экономикалық мәнис бар ма, базардың хәзир неге мүтәж екенин түсиниу керек. Базардың сезимлерин түсиниу керек.

Көпшилик адамлар қаржы жумсау пикиринде хәм базарды түсиниу балалар үшін жүдә қыйын деп ойлайды. Ата-аналар балалардың берилген пәнди сезиу арқалы билетуғынын көрмейди. 1996-жылдағы Рождествоны есиңизге түсириң. Балалар кең жарнама қылынған, бирақ сатып алыу мүмкин болмаған ELMO атлы қууыршақты қатты қәледи. Күшли шауқым пайда болды, өйткени қууыршаққа талап күшли болды, ал усыныс болса жоқ болды. Көз боямашылар үмитсиз ата-аналардың қайғысында қатты байыды. ELMO қууыршағын таба алмаған ата-аналар болса Рождествоға басқа ойыншықты сатып алыуға мәжбүр болды. ELMO қууыршағының хәдден тыс атақлы болыуы маған мәниссиз болып көринди, бирақ бул базарда хәм

экономикада талап хәм усыныстың не екениниң жақсы мысалы болды. Уқсас ўақья. ЕЛМО қуўыршағының жағдайын қымбат қағазлар, көшпес мүлк хәм бейсбол карточкаларына қатнаслы да гүзетиўге болады.

№4 - экономикалық нызамларды, юристлик исти билиў. Бизлер аўқамлар ҳаққында әлле-қашан айттық. Егер аўқамда бухгалтерлик есабат, қаржы жумсаў, базарды билиў иси жақсы қойылған болса, онда оны таң қаларлы өсиў күтип тур, ал егер адам аўқам хәм аўқам тәмийинлейтуғын қорғаўдың салықтағы артықмашылықлары ҳаққында билсе, ол қандай да исши хәм киши исбилерменге қарағанда айтарлықтай тезирек байыйды. Адам экономиканы туўрылап туратуғын нызамларды билиўи керек. Экономиканың нызамларын билетуғын адам оны билмейтуғын адам жерде жүргенде ушып жүргендей болады.

1. Бар болған салық салыныў тәртибиниң аўқамларға тәмийинлейтуғын пайдасы.

Аўқам бир адам ислей алмайтуғын көп нәрсени ислей алады. Мысал ушын – салықларды төлеместен алдын шығынларды төлеў. Аўқам - әжайып нәрсе, бирақ қолайлы актив ямаса бизнеске ийе болмасаң, бирлескен жұмыс пенен шуғыллана алыўыңыз нағұман. Исшилер ақша ислеп табады, салықлар төлейди хәм салықты төлегеннен соң қалған ақшаға жасаўға хәрекет етеди. Аўқам қанша қәлесе, сонша ақша ислеп таба алады хәм аўысқанына салық төлейди. Бул бай адамлар пайдаланатуғын ең нызамлы салықтың тесиклериниң бири. Егер сиз жақсы ақша ағысын алып келетуғын жеке аўқамыңызға ийе болсаңыз, онда тесиклер ҳеш қандай мийнетсиз жаратылады хәм арзанға түседи. Егер сизлер жеке аўқамға ийе болсаңыз, онда Гаваядағы басқарыў жыйналыслары дем алысқа айналады. Аўқам машинаға төлеў, машинаны қамсызландырыў, машинаны дүзетиўдиң шығынларын өзине алады, шынығыў залына төлейди, жийе ресторанларға төлейди. Хәм усыған уқсаған нәрселер, бирақ хәммеси нызамлы исленеди.

2. Суд барысынан қорғаныс.

Бизлер судласатуғын жәмийетте жасап атырмыз. Хәммеси сеннен бир нәрсени қәлейди. Бай адамлар өз байлығының бөлегин аўқамның жәрдемінде жасырады, яғный қарыз бериўшилерден өзлериниң активлерин қорғайды. Кимдур бай адамды суд тәртибинде гүзетсе, ол көбинесе нызамлы қорғанысқа дус болады хәм бай адамның ҳеш нәрсеге ийе емеслигин жийе көреди. Бай адамлар хәммесин гүзетеди, бирақ ҳеш нәрсеге ийе болмайды. Гедей хәм орта класс адамлары хәмме нәрсеге ийе болыўға хәрекет етеди. Қандай да себептен бай адамлар менен судласатуғынлар: «Бай адамлардан алып гедейлерге бер» деген Робин Гудтың изинен еретуғынлар болады.

Булл китаптың мақсети аўқамды басқарыўдың айрықшалығына берилиўге қарағанда басқаша. Егер сизлер қандай да активке ийе болсаңыз, онда мен сизлерге аўқам усынатуғын артықмашылықлар хәм қорғаў ҳаққында мүмкин болғанынша тезирек, көп билиўиңизди мәсләхәт еткен болар едим. Бул туўралы көплеген китаплар бар, оларда аўқамды жаратыў ушын талап етилетуғын қәдемлер ҳаққында айтылады. Негизинен «Аўқамды жарат хәм бай бол» атлы китап жеке аўқамлардың күши ҳаққында жақсы айтып бередиди.

Ақылдың қаржылық муғдары – бул көплеген билимлердин хәм талантлардың жыйнағы, жоқарыда аңлатылған төрт тараўдың үйлеслиги. Егер сизди үлкен байлық өзине тартса, онда жоқарыда көрсетилген төрт тараў, олардың билими жыйналып сизге қатты жәрдем бередиди, яғный егер сиз усы тараўларға ийе болсаңыз, онда сизди үлкен қаржылық келешек күтип тур. Нәтийжеде:

Аўқамы бар бай адамлар.

1. Ақша ислеп табады.
2. Сарплайды.
3. Салықлар төлейди.

Аўқамға жұмыс ислейтуғын адамлар.

1. Ақша ислеп табады.
2. Салықлар төлейди.
3. Сарплайды.

Сизлердин хәммесин қамтытуғын қаржылық тәртибиңиздин бөлеги сыпатында бизлер сизлерге активлериңизге байланған жеке аўқамыңызды басқарыўды мәсләхәт етемиз.

VI - БАП

5 – САБАҚ:

Бай адамлар ақшаны ойлап табады

Кеше кеште мен китап жазыўдан дем алдым хәм Александр Грех Белл деп аталатуғын жас адамның тарийхын баянлайтуғын теле дәстүрди көрдим. Белл (теле тарийх бойынша) хәзир ғана өзиниң телефонын патентледиди хәм өзи ойлап тапқан нәрсесине үлкен талаптан келип шыққан машқалаларға дус болды. Үлкенирек қарханаға мүтәж болып Белл сол ўақыттың ең зоры болған «WESTERN UNION»ға барды хәм оның ийелеринен өзиниң патентин хәм киши қарханасын сатып алыў я алмаўын сорады. Белл хәммесине 100 000 \$ қәледиди. «WESTERN UNION»ның президенти оның уысынысынан бас тартып, оның үстинен күлди хәм булл нарқты ақмақшылық деп айтты.

Қалғаны - тарихтың иси. Миллион долларлы қаржысы бар индустрия пайда болды, АТ&Т («Америка телеграфы хәм телефоны») пайда болды.

Александр Белл тууралы ўақыядан соң дәрриў кешки жаңалықлар болды. Жаңалықларда жергиликли карханалардағы қысқартыўлар тууралы айтылды. Карханалардың исшилери ашыўлы еди хәм кархана баслықларының әделетсизлик ислегенине наразы болды. ң5-жаста болған жумыстан шыққан менеджер хаялы хәм еки баласы менен баслықлар менен сөйлесиў ушын қапыдан киргизиўин қараўыллардан өтиниш етип тур еди. Менеджер хожайынлердің өзин жумыстан шығарыўы ҳаққында шешимин қайта көрип шығыўын кәледи. Ол жақында үй сатып алған еди хәм оны жоғалтыўдан қорықты. Менеджердің өтинишлери телевидениеден пүткил дүньяға алып берилди. Бул сахнаға итибар бергеним түсиникли.

Мен 1984-жылдан берли тәжирийбели оқытыўшылық пенен шуғылланаман. Бүгин оқытыўшылықтағы тәжирийбем жетерлише үлкен. Оқытыўшылық жақсы пайда алып келеди. Бирақ соның менен бирге булл тәшўишли ис, бул менде кәўетерди келтиретуған ис. Мен мыңлаған адамларды оқыттым хәм оқытыўда өзим дус болған адамлардың хәммесине, соның қатарында өзиме де қатнаслы бир нәрсени көрдим. Адамлар үлкен мүмкиншиликлерге, қәбилетлерге хәм талантларға ийе. Бирақ адамларға тосқынлық ететуғын бир нәрсе бар – бул өз күшине гүманланыў. Техникалық мағлыўматтың жоқлығы хәм өзине исеними жоқлығы да адамның мүмкиншилигиниң ашылыўын услап турады.

Көпшилик адамлар колледжди питкерип өмирге барады хәм мектептиң ямаса колледждиң билими – бул әўметке ерисиўи ушын адамға керек нәрсениң хәммеси емеслигин биледи. Хәқыйқый дүнья академиялық билимнен узақта, ол адамлардан үлкенирек нәрсени талап етеди. Мен кимниңдур буны «үлкенирек нәрсе» - ерктиң күши, қайтпаслық, белсендилик, батырлық, шаққанлық, ер жүреклилик, тутқыр, айрықша деп атағанын еситтим. Усы қәсийетлердің адамларда бар болыўы, ақыр-ақыбет, олардың келешегине мектептиң билимлерине қарағанда көбирек тәсир етеди.

Хәр биримизде я батырлық, я айрықшалық, я ер жүреклилик бар. Бул қәсийетлердің қарама-қарсы тәреплери де бар: өйткени адамлар дизерлеп отырып хәм биреўден бир нәрсе сорай алады. Вьетнамда ВМФда ушыўшы болғанымнан соң мен өзимде минезимниң жақсы хәм жаман тәреплерин көрдим.

Оқытыўшы сыпатында мен хәдден тыс қорқақлығымды билдим, өзине гүманланыў инсандағы ең үлкен бузғыншы нәрсе еди. Мен талабалардың сораўларға жуўапты билетуғынын, бирақ сораўларға қарызлы жуўап руўхында хәрекет етиўге батырлығы жоқ екенин көргенимде бәрха жүрегим

қыйналатуғын еди. Ҳақыйқый дүньяда көбинесе ақыл емес, ал сур бетлик үстин келеди. Жеке тәжирийбем қаржылық алым хәм техникалық билим хәм ер жүрекликти талап ететуғынын айтады. Егер қорқыныш жүдә күшли болса, онда алым басылып қалады. Сабақларымда мен талабаларға өзиниң алымының қорқынышты жеңиўине мүмкиншилик бериў, адамның күшин оятыў ушын тәўекел етиўди хәм жетисиўди үйрениўлерин айтаман. Биреўге бул көрсетпем тәсир етеди, ал биреўди қорқытады. Мен көпшилик адамларда гәп ақшаға келгенде жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиў мақулырақ болады деген түсиникке келдим. «Тәўекел етиўдиң не кереги бар? Не ушын мен қаржыда билимли болыўым керек?» - деген сораўларға жийе таўып жуўап бериўиме туўра келеди.

Мениң жуўабым: «Өмирде үлкен таңлаўға ийе болыў ушын», - болатуғын еди.

Мен бизлерди алдымызда үлкен өзгерислер күтип тур деп ойлайман. Мен бул бапты жас жаратыўшы Александр Грех Беллдиң тарийхынан басладым, бирақ келеси жылларда оған уқсаған адамлар жетерли болады. Билл Гейтске уқсаған жүзлеген адамлар болады, дүнья жүзи бойынша хәр жылы жаратылатуғын «Microsoft»қа уқсаған әўметли компаниялар болады. Келешекте және де көбирек гедейлик, жумыстан шығарыўлар, қысқартыўлар болады.

Демек, ақылдың қаржылық муғдарын раўажландырыў менен өзинди албыратыўдың не кереги бар? Бул сораўға хәр бир адам өзине өзи жуўап береді. Мен сизлерге не ушын буны өзим ислеитуғынымды айтып бере аламан. Мен буны өзим ушын ең тәсирли хәрекет екени себепли ислеимен, мен ақылымның қаржылық муғдарын раўажландырсам жасап атырғанымды сеземен. Мен өмирдеги өзгерислер тәрептарыман, мен олардан қорықпайман. Мен айлығымның көбеймеўи себебинен тәшўиш келтиретуғын ойдан емес, ал миллион ислеп табыў мүмкинлиги хәққында ойдан хәрекетке келемен. Бизлер жасап атырған ўақыт бизлерге хеш болмаған тарийхый мүмкиншиликлерди береді. Келешек әўлад ўақыттың усы бөлегине қарап хәм буның әжайып ўақыт, яғный жаңа нәрсениң пайда болыўы хәм ески нәрсениң жоқ болыўы, хәрекетке келиў хәм шаўқым ўақты болғанын айтатуғын болады. Демек, өзинди ақылдың қаржылық дәрежесиниң өсиўи менен албыратыўдың не кереги бар? Кейин, егер сиз буны ислесеңиз, онда сиз қатты раўажланасыз хәм табысқа жетисесиз. Ал егер ислемесеңиз, онда ўақыттың бул бөлеги сизди тек шатастырады. Айырым адамлар үмитсиз хәм тайсалмай алға талпынатуғын, ал басқалары тек алдынғы ўақытлар туўралы гүрринлерге жабысатуғын ўақыт жақынлап киятыр.

Жер 300 жыл байлық болды. Жерге ийелик еткен адамлар байлыққа да ийелик етті. Кейин завод хәм фабрикалар пайда болды, Америка әлемде үстем бола баслады. Санаатшы байлыққа ийе болды. Бүгинги күнде байлықты ғалаба хабар алып келеди. Ким ұақтында мағлыұматқа ийе болса, сол байлыққа ийе болады. Хәқыйқатында машқала бар хәм ол мағлыұматтың дүнья жүзи бойынша тезлик пенен жүргенинде. Таза байлық жер хәм заводларда болған сыяқлы бир жерде турмайды хәм қандай да шегарада емес. Және де тезирек өтетуғын қайғылы өзгерислер киятыр. Жаңа мултимиллионерлердің санының әжайып көбейиұи киятыр. Бирақ өмирдің шетинде қалатуғынлар да болады.

Бүгин мен ески пикирлерге жабысқаны себепли бар күши менен хәрекет ететуғын, ғайрат салып жумыс ислеиуғын көп адамларды көремен. Олар хәмме нәрсе болыұын қәлейди хәм алдынғыдай өзгерислерге қарсы болады. Мен жумысынан ямаса үйинен айырылған хәм бунда техникалық раұажланыұды, экономиканы ямаса өзиниң баслығын ғарғайтуғын адамларды билемен. Булл туұралы айтыұ қайғылы, бирақ бул адамлар машқалалардың хәммеси өзлеринде екенин түсинбейди. Ески пикирлер оларды төменге тартады. Ески пикирлер – бул олардың ең үлкен пассиви. Пассиви, себеби булл ески пикирлер – кешеги күн хәм бул ески пикирлер бүгинги емес, ал кешеги күнге тийисли. Бирақ жумысын ямаса үйин жоғалтқан адамлар буны түсинбеди. Бир күни түсте мен «CASHFLOW» (ақша ағысы) атлы өзим ойлап тапқан стол ойынының жәрдемінде қаржы жумсаұды үйреттим. Ойын оқытыұшы қурал болды. Бир достым сабаққа өзиниң танысын алып келди. Хәял жақында ажырасқан, ажырасқанына қатты қайғырған хәм енди айырым сораұларына жуұапты излеп атырған еди. Достым сабақлар бул хәялға жәрдем береді деп ойлады.

Ойын адамларға ақшаның қалай жумыс ислеиуғынын түсиниұге жәрдем бериұге арналған еди, адамлар табыслы жағдайдың тең келиұ менен қалай өз-ара хәрекет ететуғынын билди. Адамлар табыс хәм теңлесиұдың арасында ақшаның қалай айналатуғынын түсиниұди үйренди. Адамлар байлыққа жолдың «актив» қатарындағы ақша ағысының хәр айда өсиұине талпыныұ арқалы екенин хәм ақшаның бул ағысы хәр айлық шығыннан жоқары болыұы кереклигин билди. «Актив» қатарындағы ақша ағысы хәр айда шығыннан көбирек дәрежеде өссе, онда адам «тышқанлар жарысынан» шығып хәм «тезлик жолына» шыға алады.

Айтып өткенимдей, биреұлер ойынды жаман көреді, басқалары жақсы көреді, ал үшіншилери ойынның негизин түсинбейди. Келген хәял бир нәрсени үйрениұдың жақсы мүмкиншилигин қолдан жиберди. Ойынның басында ол кемениң сүұрети бар қағазды алды. Алдын:

«О, менде кеме бар», - деп қуғанды. Кейин оның досты (оны алып келген) рақамлардың (сумма) оның жағдайында қалай табыс хәм теңлик пенен ислеп атырғанын түсиндириўге хәрекет етти, хаял ренжиди, себеби хеш қашан математиканы жақсы көрмейтуғын еди. Хаял менен бир столда ойнап атырғанлар оның досты оған табыс, теңлик хәм хәр айда ақша ағысының арасындағы өз-ара байланысты түсиндириўди даўам еткенде күтип отырды. Күтилмегенде, санлардың (сумма) қалай ислейтуғынын хаял түсингенинде, ол кемесиниң өзин жутып атырғанын билди. Кейин ойын барысында оны «қысқартты» хәм ол балалы болды. Ол ушын ойын қорқынышлы болды.

Сабақтан соң оның досты маған келди хәм хаялдың қапа болғанын айтты. Ол қаржы жумсаўды үйрениў ушын сабаққа келди хәм оған узақ ўақыт усы ойынды ойнағаны унамаған.

Достысы оған өзиңе қарап көр, бәлким ойын тек сени, сениң менен болып атырған нәрсени «сәўлелендирип» атырған шығар деп айтты. Усы сөзлерден кейин хаял ақшаны қайтып бериўди талап етти. Ол ойынның өзиниң көриниси болыўы мүмкинлиги туўралы ойдың өзи күлкили екенин айтты. Оған ақшасы қайтарылды хәм хаял кетти.

1984-жылдан тек мектептеги сыяқлы ислемей мен өзимниң миллионларымды ислеймен. Мектепте көпшилик муғаллимлер лекцияларды оқыды. Мен болсам оқыўшы ўақтымда лекцияларды жаман көретуғын, оларды еситип зеригетуғын хәм ойымды бир жерге топлай алмайтуғын едим.

1984-жылы мен адамларды ойын арқалы оқытыўды басладым. Мен ересек оқыўшыларға ойынды сол ўақытқа деген адамлардың хақыйқый билимин хәм олар билиўи керек болған нәрсени сәўлелендиретуғынын бәрха түсиндиретуғын едим. Ойынымның адамның жүрис-турысын сәўлелендиретуғынын айтып өтиўим әхмийетли. Ойындар қайтымлы байланыстың хақыйқый тәртиби. Ойын, улыўма айтқанда, булл лекция оқытуғын муғаллим емес, ал тек саған жумыс ислейтуғын арнаўлы қайтымлы байланыс.

Наразы болып кеткен сол хаялдың достысы кейинирек маған қоңыраў қылды. Ол хаялдың тынышланғанын, ойын хәм өзиниң арасындағы қандай да байланысты көре алғанын айтты.

Хаялдың күйеўи екеўинде кеме болмаған болса да, олар басқа көп нәрсеге ийе еди. Хаял ажырасыўдан хәм күйеўиниң басқа хаял менен қашып кеткенинен кейин хәм 20 жыл бирге жасаған болса да аз активке ийе екенине ашыўлы еди. Олардың бөлисетуғын нәрсеси жоқ еди.

Хаял өзиниң математика пәнине деген ғәзебиниң дәл экономикалық түсиниклерди түсинбеўинен уялғанынан шыққан табыс хәм теңлик

жағдайына қатнасты екенін түсінді. Ол қаржының еркектердің иесі екеніне сенетінін білді. Ол үйдің тәртібіне қарап, отырыспаларды ұйымластыратынын, ал күйеуі болса қаржыны басқаратынын білді. Енді болса ол бірге жасаған соңғы бес жылында күйеуінің көп ақшаны жасырып қалғанына сенімді білді. Хаял шаңарақтағы шыққан ақшаны күзетпегеніне өзін ашықты білді.

Стол ойыны сыяқты, дүнямыз да бәрха биздерді тұрақты қайтымлы байланыс пенен тәмийінлейді. Өмірде қатаң тәртіпке тұрыанатуғынлар дүня тұралы көбірек біліу мүмкіншілігіне ие. Бір күні, жақында, мен кір жууатуғын ұнтақтардан шалбарымның жыйырылғанына, материалы отырып қалғанына наразылығымды білдірдім, ал ол әсте күлді хәм қарныма бармаған тийгизді хәм гәп шалбарда емес, ал қарным үлкейгеніне түсінік берді.

«CASHFLOW» ойыны хәр бір ойыншыға арнаулы қайтымлы байланысты беріу үшін арналған. Оның мақсәті – адамға таңлау мүмкіншілігі сезимін беріу. Егер адам ойыншы болып, кемнің сүүреті бар қағазды алса, ал кеме қарызға айналса, онда: «Енді, сен не істей аласаң? Бундай жағдайда қалай ақыллырақ хәрекет етіуге болады?» - деген сорау пайда болады. Ойынның мақсәті ойыншыларды қәлеген жағдайда шығыу жолын ойлап табыуға үйретіуден ибарат.

Мен бул ойынды мыңлаған адамлар қалай ойнағанын көрдім. «Тышқанлар жууырысынан» басқалардан тезірек шыққанлар рақамлардың артында не тұрғанын түсінетінін хәм қаржылық ақылға ие адамлар болды. Бул адамлар бір неше қаржылық хәрекеттің мүмкіншіліктерін білді. «CASHFLOW» ойынында ұзақ ұақыт ойнағанлар рақамларды түсінбейтуғын, қаржы жумсаудың күшін білмейтуғын адамлар болды. Бай адамлар қатты дәретиуші болады хәм бәрха билип тұрып тәуекел етеді.

Мен «CASHFLOW» ойынын ойнаған, ойында көп ақшалы болған хәм ақша менен не істейді білмеген адамларды да ұшыраттым. Усындай адамлардың көпшілігі қаржыда хәм хәқыйқый өмірде әўметлі емес білді. Ойында көп ақша жыйнамаған адамлар да олардан озып кететінін білді. Міне, өмірдің хәқыйқаты – хәқыйқый өмірде көп ақшасы бар, бірақ сезилерлі қаржылық әўметке ериспейтуғын адамлар көп.

Өз таңлауынды шеклеу – бул секи пикирлерге байланыу сыяқты нәрсе. Мениң бүгін үш жұмыста іслеп атырған мектептегі достым бар. Жигирма жыл алдын ол классаларымның арасындағы ең бай ада меңі. Жергиликли қант шығаратуғын жер хожалығы жабылды, достым жұмыс іслеген қархана жер хожалығы менен бірге жабылды. Достым бундай жағдайда өзінде бір таңлау бар екенін шешті, яғнай ғайрат салып жұмыс істей. Бірақ ол бахасы

тең, тәжирийбеси өзине жақсы хызмет ететұғын жұмысты таба алмады. Нәтийжеде оған хәзирги үш жұмысын анықлауына туўра келди хәм оның айлығы азайды. Ишип-жеўге жетерлише ақша табыў ушын достым усылай үш жұмыста ислейди.

Мен «CASHFLOW» ойынын ойнап хәм жақсы мүмкиншиликлерди беретұғын қағазлардың өзлерине келмейтуғынына наразы болған ўақытларды гүзетемен. Усы адамларға хеш нәрсе ислемей отырыўына туўра келеди. Мен усындай адамларды ҳақыйқый өмирде де билемен. Олар отырады, оларды өмир бойы күтип отырыўға болады. Булл машинада отырып хәм орнынан қозғалмастан бурын светофорда көк шырақтың жаныўын бес шақырым жерден күтиўге уқсайды. Бала ўақтымызда Майк екеўимиз бай әкеден «ақша - ҳақыйқый емес» екенин көп еситтик. Жийе бай әке бизлерге тис пастасының қутыларын еритип, «ақша ислеўди» баслағанымызда ақшаның сырына жақын барғанымызды еслететұғын еди. Гедей хәм орта класс адамлары ақша ушын жұмыс ислейди», - деп ол айтатұғын еди. «Бай адамлар ақшаны ислеп табады, оларды ислейди. Ақшаны қаншелли көп ҳақыйқат деп есапласаңыз, ақшаға соншелли ғайрат пенен жұмыс иштейтуғын боласыз. Егер сизлер ақшаның ҳақыйқат емеслигин түсине алсаңыз, онда сизлер тезирек байып кетесиз».

«Бул нени аңлатады?» - деп бизлер Майк екеўимиз бай әкеден жийе сорайтуғын едик. «Егер ҳақыйқат емес болса, онда ақша не дегени?»

«Ақша – бул бизлер ақша деп есаплайтуғын нәрсе», - деп бай әке жуўап беретұғын еди.

Жалғыз бизлерде бар болған күшли актив – бул бизлердиң санамыз. Егер ол жақсы шыныққан болса, онда ол шеги жоқ байлықта жарата алады. Шыныққан сана 300 жыл алдын патшалар хәм маликалар ийе болмаған байлықты бере алады. Ал шынықпаған сана белгили бир шаңарақта әўладтан әўладқа берилетуғын гедейликти жаратыўы мүмкин.

Бизиң мағлыўматлар әсиримизде ақша айырым адамларда көзди ашып жумғанша көбейеди. Кимдур жоқ нәрседен, яғный тек пикир хәм келисимнен ақша ислейди. Егер сизлер қаржы жумсаў менен байланыслы қымбат қағазларды сататұғын адамлардан сорасаңыз, олар усындай нәрсени бәрха көретұғынын айтады. Миллионлар күнде жоқ нәрседен ислене алады. «Жоқ нәрсе» дегенде мен сарпланбаған ақшаларды түсинемен. Ақша биржада қолдың силкиниси менен, Торонтадан Лиссабондағы келисим ҳаққында тез тарқалған хабардан хәм брокерге сатып алыўға қайтып қоңыраў қылып хәм кейин тез сатып жиберийден исленеди. Ақша қолдан қолға өтпейди. Келисим – аўа.

Демек, өзіңнің қаржылық алымыңды раўажландырыўдың не кереги бар? Тек сиз өзіңиз бул сораўға жуўап бере аласыцз. Мен буны не ушын ислейтуғынымды айта аламан. Мен ақшаны тез ислеп табыўды қәлегеним себепли буны ислеймен. Маған булл керек болғаны ушын емес, ал буны ислеўди қәлегеним ушын. Булл билим беретуғын барыс. Мен ақылымның қаржылық дәрежесин раўажландыраман, себеби дүньядағы ең тез хәм ең үлкен ойында қатнасыўды қәлеймен. Хәм мен, өзимше, адамзаттың дененин жәрдемінде емес, ал ақылдың күшиниң есабынан жумыс ислейтуғын эрада адамзаттың раўажланыўының бөлеги болыўды қәлеймен. Бүгин, буннан тысқары өмирдеги пәт сананың жумысына да өткериледи. Бул хәмме жерде жүз береди. Биреўди бул қапашылыққа дуўшар етеди. Биреўди қорқытады. Бирақ бул әжайып барыс.

Мен өзимнің қаржылық даналығымды раўажландыраман, өзимнің усы күшли активимди минсизликке жеткеремен.

Мен алға батырлық пенен жүретуғын адамлар менен бирге болыўды қәлеймен. Мен артта жүретуғын адамлар менен болыўды қәлемеймен.

Мен сизлерге ақшаны жаратыўдың әпиўайы үлгисин беремен. 90-жыллардың басында Феникстиң экономикасы қорқынышлы жағдайда болды. Бир күни мен «Хайрлы таң Америка» теледәстүрин көрдим, онда студияға келген қаржыны жобалаў қәнийге келешекте қаланың экономикасында болатуғын қорқынышлы нәрселер хәкқинда айтыўды баслады. Оның мәсләхәти «ақшаны тежеў», хәр айда 100\$ жыйнаў хәм қырық жылдан соң, оның есабы бойынша миллионер болыў еди.

Әлбетте, хәр айда ақшаны шетке жыйнап қойыў әжайып пикир. Бул бир таңлаў – бунда көпшилик адамлар жазылады. Бирақ машқала буның адамларға хәқыйқатында не жүз берип атырғанын көриўине тосқынлық ететуғынында. Адамлар ақшасының муғдарының айтарлықтай өсиўи ушын әжайып мүмкиншиликлерди қолдан жибереди. Олар ўақыт пенен бирге жүрмейди.

Алдын айтқанымдай, Феникстиң экономикасы 90-жыллардың басында аўыр аўхалда еди. Қаржы жумсаўшылардың ең албарайтуғын ўақты. Қаржымның айтарлықтай бөлеги қымбат қағаз базарында еди, буған қосымша көп қабатлы үйлерге сарпланды. Нақ ақша маған жетиспейтуғын еди. Өйткени хәмме бир нәрсени алатуғын, мен бәрха бир нәрсе сатып алатуғын едим. Мен ақшаны тежемейтуғын, ал оларды жумсайтуғын едим. Хаялым екеўимиз миллион доллардан көп нақ ақшаға ийе едик хәм булл ақшалар базарда жумыс ислейтуғын еди хәм тез өсти. Қаржы жумсаў ушын әжайып мүмкиншиликлер жаратылатуғын еди. Қаланың экономикасы онша емес еди. Мен көплеген киши келисимлерден бас тарта алмайтуғын едим.

Қашанлардур 100 000\$ туратуғын үйлер енди 75 000 долларға баҳаланатуғын еди. Бирақ бундай жайларды көшпес мүлк пенен байланыслы жергиликли идаралардан сатып алыўдың орнына мен жайларды судларда банкротлық пенен шуғылланатуғын идаралардан сатып алатуғын едим. Бул жерде 70 000\$- лық жайды айырым ўақытлары 20 000\$ хэм оннан да арзанға сатып алыўға болатуғын еди. Достым 2000\$ – ды маған үш айға 200\$ астында судласқанда (гәп биринши жай хэм оның менен байланыслы ислер хәкқында) мен биринши төлем сыпатында биринши жайға төледим, ал чекти исенимли адамға бердим. Сатып алған жайым рәсмийлестирилемен дегенше мен 75 000\$ нарқтағы жайды бары-жоғы 60 000\$ – ға сатыўды айтып газетада дағаза бердим. Телефон қоңыраўлардан тынбады. Қарыйдарлар избе-из пайда болды, жай нызамлы түрде маған тийисли болғанлықтан барлық қарыйдарлар жайды келип көриўге мүмкиншиликке ийе еди. Бул жағсы жәрдем болды. Ақыр-ақыбет жай сатылды. Мениң илтимасым бойынша жайдың хужжетлерин рәсмийлестириўге сарпланған ақшаны қарыйдарлар қайтып берди. Мен достыма 2000\$ – ға қосымша 200\$ – ды қайтып берди. Ол разы болды, жайды сатып алған адам разы хэм мен де разы болдым. Мен жайды 60 000\$ – ға саттым, оны 20 000\$ – ға сатып алған едим. «Актив» қатарымдағы ақшадан қарыйдардан қарыз миннетлемеси сыпатында 40 000\$ жаратылды. Жумыстың улыўма ўақты: 5 саат.

Ал енди, егер сиз қаржыда билимли болып хэм рақамларды оқысаңыз, онда мен сизге не ушын бул мысалдың ақшаны жаратуғынын көрсетемен.

«Актив» қатарында 40 000\$ –бул салыққа Май жаратылған ақша. да сиз жылына 4000\$ жараттыңыз.

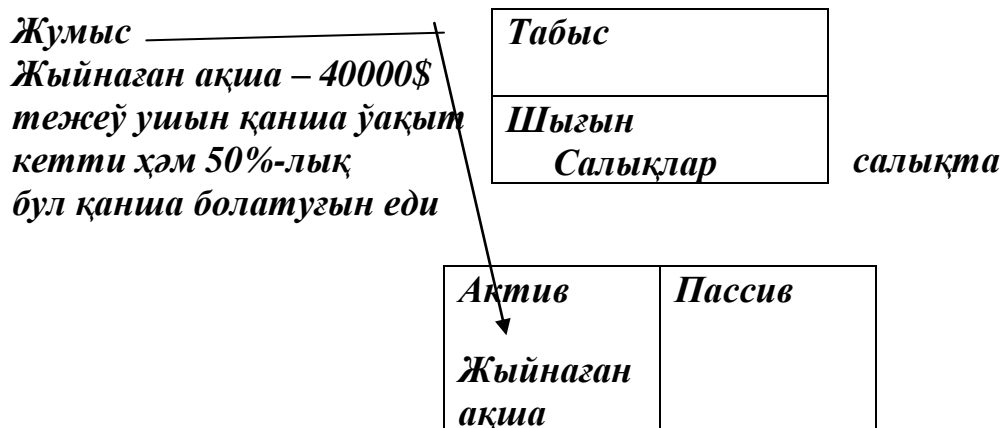
Табыс
Шығын
Салықлар

жаратыған тартыл-10%-

Актив	Пассив
(40 000)	20 000
қарыз миннетлемеси	
(190 000)	
хәммеси	

Бизлер хаялым екеўимиз усындай әпиўайы исти бос ўақтымызда өткере алатуғын едик. Ақшамыздың баслы бөлеги қымбат қағазлар базарында да үлкен қаржымыз болған бир ўақытта бизлер усы алты саўдамыз арқалы (10%-лық қарыз миннетлемесинде) 190 000\$ – дан көбирек активимизди

жарата алдық. Бул шама менен жылына 19 000\$ – лық табысқа жетеди. Усы жылына 19 000\$ –дың айтарлықтай бөлеги сарпарлар, қамсыздандырыулар, қарыйдарлар менен аўқатланыулар х.т.басқалардың төлемлерине кетеди. Мәмлекет усы табыстың салығын алыуға мүмкиншиликти алатуғын ўақытта ол салық шығынынан алдын нызамлы жол берилгени сыяқлы сарпланады.

Мине сизлерге ақшаның қалай жаратылыуы, олардың қаржылық ақылды пайдаланыу менен қалай қорғалатуғынының әпиұайы мысалы.

Өзиңизден 190 000\$ – ды тежеу үшін қанша ўақыт талап етилетуғынын сораң. Ал банк сизге 10% ақшаңызды төлеген болар еди ме? Хәм қарыз хаты шәртли түрде 30 жыл төленсе – бул 500 000\$ табыс болды. Ал егер маған 190 000\$ дәрриу төлесе, онда көп салық төлеуиме туўра келетуғын еди.

Адамлар меннен, егер адам төлемесе не болатуғынын сорады. Бундай ўақия жүз береді хәм бул жақсы жаңалық. Феникстин көшпес мүлк базары 1994-жылдан 1997-жылға шекем АҚШтың ең қызғын жерлериниң бири болды. 60 000\$ нарқтағы жай қайтарып алынып хәм 70 000\$ – ға сатылатуғын еди. Хәм таза қарыйдар разы болатуғын еди. Хәм бул барыс даўам ете бериуи мүмкин еди. Биринши сапары, мен жайды саттым, төледим хәм 2000\$ - ды өзиме қайтып алдым. 20 000\$ – лық техникалық ақшалар келисимде қатнаспайды. Қаржы жумсалған пайдамда мениң табысым үлкен. Мине сизлерге қалай ақшасыз жүдә көп ақша ислеп табыудың мысалы.

Бүгин 1997-жылы сизлерге усы китапты жазып атырғанымда базардың шәртлиери 5 жыл алдыңғы ўақытқа қарағанда улыўма басқаша. Феникстин көшпес мүлк базары – АҚШтың қызғанышы. Бизлер 60 000\$ – ға сатқан сол жайлар, енди 110 000\$ – ға бахаланды. Базар өзгерди. Бүгин «актив» қатарын толтырыудың басқа мүмкиншиликлерин излеу ўақты. Базар шәртлиери хәр түрли болыуы мүмкин. Бирақ келтирген мысал әпиұайы қаржылық барыстың аз ақша сарплап жүз мың доллар жарата алатуғынын көрсетеди. Бул тек келисим болып табылатуғын ақшаның мысалы. Ким болса да орта билим менен буны ислей алады. Көпшилик адамлар усыған уксаған нәрсени

ислемесе де: «Көбірек жұмыс ісle және ақшаны теже», - деген мәсләхәтке кулақ асады. Шама менен 30 саатлық жұмыс және дерлик 190 000\$ «актив» қатарында және салықсыз жаратылды.

Сиз үшін не салмақлы еситиледи? Сизің таңлауыңыз қандай болады?

1. Көп жұмыс ісleп, 50% салық төлеп, қалғанын тежеу.

Сизің қаржыңыз 5%-ды ісleйді және бул салыққа тартылады. Ямаса:

2. Мийіңнің күшіне ийе болып және «активті» жаратауды үйрениу үшін өзіңнің қаржылық ақылыңды рауажландырыу үшін белгилі уақытты пайдаланыу.

Әәм егер №1-таңлаудан пайдаланып, 190 000\$- ды тежеу үшін сизге қанша уақыт талап етилетуғынын ойланып көрің?

Енді сиз ата-аналар: «Менің балам мектепте жақсы оқиды және жақсы билим алады», - деп айтқанын еситкенімде не үшін үнсиз басымды шайқайтуғынымды түсіне аасыз. Бәлким бул жақсы шығар, бірақ тек усы нәрсе балаға керек пе?

Мен жоқарыда келтирилген қаржы жұмсау жолының киши дәрежеден екенин билемен. Усы менен мен кишкене нәрсенің қалай үлкен болып және өсетуғынын көрсеттим. Менің әуметім күшли қаржылық билимнен басланатуғын беккем қаржылық неңгиздің әхмийетин сәулелендиреди.

Алдын айттым және қайталайман – қаржылық даналық және жағдайды курайды:

1. **Қаржылық билим. Рақамларды оқыуды билиу.**

2. **Қаржы жұмсау жоллары. Ақша ісleйтуғын ақшалар хаққында илим.**

3. **Базар.** Усыныс және талап. Александр Грех Белл базарға қәлеген нрсесин берди. Усылай Билл Гейтс те ісleди. Мен 20 000\$ сарплаған және 60 000\$ – ға усыңған үө 000\$ – лық жай да базарда пайда болған мүмкиншиликтен пайдаланғанымның нәтижесі. Кимдур сатып алды, ал кимдур сатты.

4. **Нызам шығарыушылық, нызамлар.** Бухгалтерлик, мәмлекетлик және миллетлик қағыйдаларды билиу. Мен қағыйдалар бойынша ойнауды мәсләхәт етемен.

Жоқарыда санап өтилген жағдайлардың жупкерлестиріліуі гәп киши жайларды, үлкен квартираларды, қарханаларды, қымбат қағазларды, қымбат металларды және басқаларды сатып алыу хаққында болса да, байлықтың изинен кууыуда әуметке ерисиу үшін зәрүр болады. 1996-жылы көшпес мүлк базары аяққа турыуды баслады. Қәлеген адамлардың хәммеси онда жұмыс ісleй алатуғын еди. Қымбат қағаз базарында жарылыс басланды, адамлар усы жерге талпынды. Америка экономикасы көтерілди. Мен 1996-

жылы көшпес мүлкти сатыўды басладым хәм бизнес бойынша Перуға, Норвегияға, Малайзияға, Филиппинге бардым. Қаржы жумсаў өзгерди. Бизлер енди көшпес мүлкти сатып алмайтуғын едик. Мен тек «актив» қатарымдағы көшпес мүлктиң баҳасының қалай көтерілгенин гүзеттим хәм 1996-жылдың ақырында көшпес мүлкти сатыўды басладым. Хәммеси Конгресс тастыйқлаўы керек болған айырым юридикалық өзгерислерге байланыслы еди. Мен сол киши алты жайлар бойынша бир неше келисимди нақ ақша етип, ал 40 000 – лық қарыз миннетлемесин нақлай конверсиялаўды қәледим. Нақ ақшаны қабыл етиўге хәм оларды жасырыў жолын излеўге таяр болыўы ушын бухгалтер менен сөйлесиўим керек еди.

Мен төмендегилерди айтыўды қәледим: қаржы жумсаў келип-кетеди, базар жоқары көтеріледи хәм төмен түседи, экономика бирде раўажланады, бирде түседи. Хеш нәрсеге қарамастан өмир сизлерге хәр күни уллы мүмкиншиликлерди береди, бирақ сизлер бул мүмкиншиликлерди көбинесе көретуғын жағдайда емессизлер. Ал олар бар. Хәм дүнья қаншелли көп өзгерсе, технология да соншелли көп өзгереди, сизге өзиңизди хәм шаңарағыңызды, өсип атырған әўладты тәмийинлеўге мүмкиншилик соншелли көп пайда болады.

Онда өзинди қаржылық ақылды раўажландырыў ушын тәшўишлендириўдиң не кереги бар? Қайталайман, тек сиз бул сораўға жуўап бере аласыз. Мен не ушын оқыўды хәм раўажланыўды даўам етип атырғанымды билемен. Мен буны ислеймен, өйткени өзгерислер киятырғанын билемен. Хәм өтмишке жабысыўға қарағанда усы өзгерислерди ылайықлы күтип алғаным жақсырақ болады. Мен базарда хайран қалдырыўлар болатуғынын билемен. Мен өзимниң қаржылық даналығымды раўажландыраман, өйткени базарда болатуғын өзгерислердиң көпшилик адамларды жұмыс сорап дизерлеп отырғызатуғынын билемен. Мен базардағы өзгерислерден пайдаланып, өмир берген мүмкиншиликлерди қолланып, миллионларды ислеп табатуғын адамлар болатуғынын да билемен.

Миллионларымды қалай ислеп тапқанымды меннен жийе сораиды. Расын айтаман, өзимниң қаржы жумсаў мысалларымды келтириў маған қолайсыз болады. Қолайсыз, себеби буны өзимди мақтап атырғандай қабыл етиўинен қорқаман. Мениң бундай нийетим жоқ. Өзимниң қаржы жумсаўдағы үлгилеримди тек ҳақыйқый хәм әпиўайы ислердиң санлық хәм ўақыт избе-излигиндеги ўақья тәртиби сыпатында аламан. Мен өз тәжирийбемнен мысалларды пайданаланаман, себеби буның аңсат екенин сизлердиң билиўиңизди қәлеймен. Бул қаржылық ақыллылықтың н жағдайы менен қаншелли көп таныс болсаңыз, соншелли аңсат болады.

Жеке өзим қаржылық өсиўге ерисиў ушын тийкарғы 2 жолды пайдаланаман: бул көшпес мүлк хәм киши карханалардың қымбат қағазлары. Көшпес мүлк – бизнесимнің негизи. Жумыс хәм дем алыс күнлеримде мал-мүлким ўақты-ўақты менен ақша ағысын тәмийинлейди.

Бир жыл өтип Орегонның көшпес мүлк базары депрессиядан шығыўды хәм жоқарыға көтерилиўди баслады. Калифорнияның қаржы жумсаўшылары Орегонға келип, бул жерде хәмме нәрсени сатып алды.

Мен сол кишкене үйимди үйди сатып алыў пайдалы деп есаплаған Калифорниялы жас ерли-зайыпқа 95 000\$ – ға саттым. Жайды сатыўдан утысым шама менен 40 000 доллар болды, «Ишки табыс ҳаққында кодекс» (Оқ) бөлиминің шәртлери бойынша ўақты созылған салық иси арқалы өтти, ал мен ақшаны қай жерге жумсаўды қарастырыўды басладым. Бир айдан кейин мен Орегонның Бивертон қаласында 12 квартиралы жайды таптым. Германияда жасайтуғын үй ийелери жай турған жердің баҳасын билмейтуғын еди хәм тек оннан қутылыўды қәлейтуғын еди. Мен 450 000\$ нарқта туратуғын имарат ушын 275 000\$ усындым. 300 000\$ – ға келистик. Мен жайды сатып алдым хәм оған еки жыл ийелик еттим.

Сол «Ишки табыс ҳаққында кодекс»тиң (Оқ) ўақты созылған салық исинен пайдаланып, салықты қымбатырақ көшпес мүлкке өткерий арқалы бизлер жайды 495 000\$ – ға сатты хәм Аризонаның Феникс қаласында 30 квартиралы жайды сатып алдық. Бизлер Феникске көшип өттик. Қашанлардур Орегонда көшпес мүлк базарында болғанындай Фениксте де депрессия болды. Фениксте 30 квартиралы жайдың нарқы 225 000\$ нақ ақша менен 875 000\$ – ға теңлести. 30 квартирадан ақша ағысы айына 5000\$ –дан көбирек болды. Бирақ Аризонаның базары жоқарыға қозғалыўды баслады хәм 1996-жылы Колорадалы қаржы жумсаўшы адам бизлерге усы көшпес мүлк ушын 1 200 000\$ усынды.

Хаялым екеўимиз сатыў мүмкиншилигин сөйлестик, бирақ күтип хәм қаржының көбейиўинен табыс ҳаққында нызамның Конгрессте қайта көрилиўи я көрилмеўине қараўды шештик. Нызамды Конгресс қайта көрип шыққан жағдайда көшпес мүлкимиздің нарқы және 15-20%-ға көтериледи. Буннан тысқары, айына 5000\$ да жаман ақша емес.

Келтирилген мысалдың мәниси – аз ақшаның көп ақшаға қалай көбейиўин көрсетиў. Сөзсиз, қаржылық есабатты түсинбеў, базарды хәм нызамларды сезбеўсиз болмайды. Егер адамлар булл сораўларда тәжирийбесиз болса, онда олардың жаңылыспайтуғынболып хәрекет етиўи, түрли карханаларға қаржы жумсаўы, тек қәўипсиз қаржы жумсаўларды жүзеге асырыўы анық. Қәўипсиз қаржы жумсаўдың машқаласы олардың қәўипсиз болғаны соншелли, олардан пайданың да аз болыўында.

Көпшилик үлкен брокерлик фирмалар өзлерин хәм қарыйдарларын қорғау ушын гүманлы келисимлер менен байланыспайды. Бул – дана сиясат. Ҳақыйқый қызғын келисимлер тазадан келген адамларға усынылмаиды. Көбинесе бай адамларды және де бай қылатуғын келисимди ойынның қағыйдаларын түсинетуғын адамлар устанады. Техникалық нарқ баҳасында секиреді. Киши қарханалардың қымбат қағазлары тез өсиу (қаржы) ушын қолланылады.

Мен хәммесин мен сыяқлы ислең деп мәсләхәт бермеймен. Мен тек мысаллар келтиремен. Егер берилген мүмкиншилик қатты аўыр болса, онда мен қаржы жумсауды түсинбеймен хәм қаржы жумсамайман да. Аңсат математика хәм түсиникли мәнис – бул қаржылық әўметке ерисиу ушын талап етилетуғын нәрсениң хәммеси.

Мысалларды қолланыу ушын бес себеп бар:

1. Адамларды үлкен нәрсени үйрениуге руўхландырыу.
2. Адамларға билиминиң негизи күшли болса иси жүрисетуғынын билдириу.
3. Қәлеген адам қатты байып кетиуи мүмкиншилигин көрсетиу.
4. Өз мақсетиңе ерисиудиң миллион жоллары бар екенин көрсетиу.
5. Буның ракета қурыу емеслигин көрсетиу.

1989-жылы Орегонаның Портленд қаласында болыуыма туўра келди. Мен Портлендке бардым, булл әжайып орталық, кишкене жайлар, таза жер еди. Ҳәзир кемпир апасына баратырған кишкене қызыл қалпақшаны көретуғындай сезим болды. Ҳәмме жерде: «Сатылады», - деген жазыулар тур еди. Қурылыс тоғайы базары қорқынышлы еди, қымбат қағазлар базары хәзир ғана жоқ болған, экономика болса депрессияда еди. Бир көшеде мен қоңсы жазыуларға қарағанда бийик хәм узын «Сатылады» деген жазыуды көрдим. Жазыу узақ турғанға уқсайды. Бир күни мен сол жазыудың қасынан жууырып баратырып, дәрўазаның алдында турған сатылатуғын үйдиң ийесиниң қасына бардым.

«Үйге қанша сорап атырсыз?» - деп оннан сорадым. Үй ийеси маған қарап бурылды хәм күлимсиреди. «Нарқты усының». – деп ол айтты. «Үй бир жылдан берли сатылады. Ҳеш ким оған қарауды да қәлемейди».

«Мен қарайман», - деп айттым хәм үйди ярым сааттан кейин соралған нарқтан 20 000\$ доллар аз ақшаға сатып алдым. Бул таза, кишкене, еки жатақханасы бар еди. Жай 1930-жылы қурылған еди. Үйде сулыу таслы ошақ бар еди. Бул ижара ушын әжайып үй еди.

Мен үйдің хақықый баҳасы 65 000\$ болған бир ўақытта үй ийесине келисилген 45 000\$ – дан 5000\$ –ды нақлай бердим. Үй узақ ўақыт сатылмай турғаны себепли нарқын түсириў мүмкин болды. Үй ийеси бир хәптеден соң азатлыққа ерискенине бахытлы болып көшип кетти, ал үйге жергиликли колледждин профессоры ижараға келди. Үйге байланыслы рәсмий ислердин хәммеси ислегеннен кейин мен хәр айдың ақырында қалтама 40 доллар салыўды басладым.

Қаржы жумсаўдың үңкир-шүңкирлерин қаншелли көп түсинсем, маған мүмкиншиликлер соншелли көп усынылады. Қаншелли көп мүмкиншиликлерге ийе болсам, қаржылық ақылымның дәрежеси соншелли жоқары болады. Қаржылық ақылымның дәрежеси қаншелли жоқары болса, келисимнің пайдасын түсиниў соншелли аңсат болады. Қаржылық даналығым жаман келисимди биле алады ямаса жаман келисимди жақсы келисимге айналдыра алады. Қаншелли көп үйренсем, соншелли көп ақша ислеп табаман, ақша ислеп табаман, себеби жыллар бойы көбейетуғын тәжирийбе хәм даналыққа ийемен. Мениң жаңылыспай хәрекет ететуғын, өз кәсибинде ғайрат салып жумыс ислейтуғын, бирақ қаржылық даналыққа ийе бола алмайтуғын досларым бар.

Булл мениң формулам. Мен аздан баслайман хәм дән егемен. Айырымлары өседи, айырымлары өспейди.

Көшпес мүлкке байланыслы аўқамымыздың ишинде бизлер нарқы бир неше миллион доллар туратуғын мүлкке ийемиз. Бул бизлердин көшпес мүлкке қаржы жумсаў карханамыз. Мен көпшилик миллионларымызды 5000\$ ямаса 10 000\$ –лық киши қаржы жумсаўдан басланғанын айрықша айтып өтиўди қәлеймен. Усы биринши төлемлер тез өсетуғын базарға жабысты, олар салықты төлеўден азат болып өсти, олар жыллар даўамында түрли қаржылық ислерде қатнасты.

Бизлер сондай-ақ қымбат қағазларға ийемиз. Бизлердин қаржы жумсаў ис бар хәм хәр айда қаржы жумсаў ушын артықша ақшасы бар досларымыз бар. Бизлер АҚШ ямаса Канаданың қаржылық баржасында өзи туўралы хабарлаўға таяр болған карханаларды сатып аламыз. Табыстың қалай тез ислеп табылатуғынының мысалы төмендегише: компания базарға шықпастан алдын хәр бири 25 центлик 100 000 қымбат қағаз сатып алады. Алты айдан соң, компания қаржы биржасында рәсмийлестирилгеннен кейин оның 100 000 қымбат қағазы энди хәр бири 2\$ турады. Егер компания жақсы басқарылса, қымбат қағаздың нарқы көтерилюди даўам етеди хәм бир қымбат қағаздың нарқы хәр бирине 20\$ –ға шекем жетиўи мүмкин. Бизлерде бир жылдан аз ўақытта 25 000\$ миллионға шекем көбейетуғын жыллар да болады.

Қаржы жумсау – егер сиз не ислеп атырғаныңызды билсеңіз, онда бул үлкен тәуекелли қумарлы ойын болмайды. Егер сиз ақшаны келісімге қурдан-қуры ылақтырсаңыз, онда бул қумарлы ойын болады. Қаржы жумсауда тәуекелди пәсейтиу үшін өзіңнің техникалық билиминди, даналықты, ойынға деген сүйіспеншиликти қолланыу керек. Ал тәуекел болса бәрха бар болады. Хәм тек қаржылық даналық сизин имканиятларыңызды жақсылайды. Не болғанда да, бир адам үшін тәуекелли нәрсениң басқа биреуіге тәуекели аз болыуы мүмкин. Бул адамларды бәрха руұхландыратуғын қымбат қағазлар, көшпес мүлке қарағанда өзиниң қаржылық билимин тигиуіге руұхландыратуғынының баслы себеби. Сиз қаншелли зийрек болсаңыз, машқаланы жеңиуде имканиятларыңыз соншелли жақсырақ болады.

Өзим қаржы жумсайтуғын биржа ислери – бул көпшилик адамлар үшін жүдә тәуекелли ис хәм мен буны оларға мәсләхәт етпеймен. Мен бул ойынды 1979-жылдан берли ойнайман, оған көп тиктим, онда көп ақша ислеп таптым, буннан артығын ислей алмайтуғын едим. Егер көпшилик адамлар үшін қаржы жумсаудың не үшін жүдә тәуекелли екенин түсинсеңіз, онда сиз ақыллырақ хәрекет етиу хәм 25 000\$ алыу мүмкиншилигин алыу хәм оларды азғантай тәуекел менен жылына миллион долларға айналдыруу жағдайында боласыз.

Алдын айтып өткенимдей, мен бул китапта хеш кимге жазба мәсләхәтлерди бермеймен. Мен мысалларды әпиуайы хәм мүмкин болатуғындай етип келтиремен. Мениң ислейтуғынларым орта есаптағы пухаралар үшін қол жетерли емес, орта есаптағы пухара жылына 100 000\$ – лық табыс алатуғын жайдайда.

Хәм табыс жақсы хәм оны ислеп табыу да ауыр емес. Базарға хәм сизин қаншелли ақыллы екениңізге байланыслы буған 5-10 жыл кетеди. Егер сизин өмирге деген шығынларыңыз орташа болса, онда егер сиз жұмыс ислесеңіз я ислемесеңіз де 100 000\$ қосымша табыс болады. Мениң күш салатуғын тарауым – бул көшпес мүлк. Мен көшпес мүлкти жақсы көремен, себеби ол турақлы хәм әсте өсетуғын нәрсе. Көшпес мүлк – бул исимниң негизи хәм мен бул негиз беккем болыуына қарайман. Көшпес мүлке байланыслы ақша ағысы менде турақлы, мен оны ақыл менен басқараман, демек мениң ақша ағысым маған үлкен табысларды алып келиуіге барлық имканиятларға ийе. Көшпес мүлке байланыслы исимниң беккемлиги маған биржа ислеринде азмаз тәуекелли хәрекет етиуіме жол береді. Егер мен биржа фондында үлкен пайда алсам, онда мен салығымды қаржының базар нарқының көбейиуінде төлеймен хәм көшпес мүлктен қалғанын қайта қаржы жумсайман хәм усылай «активимниң» негизин беккемлеймен.

Көшпес мүлк хақында және бір неше сөз айтаман. Мен дүнья бойлап жүремен хәм қаржы жумсаўды үйренемен. Хәр бир қалада мен адамлардың көшпес мүлкти арзан сатып ала алмайман деп айтқанын еситемен. Мен бундай ойламайман. Нью-Йорк ямаса Токиода, усы қалалардың шетлеринде көпшилик адамлар ушын арзан көшпес мүлкти сатып алыў мүмкиншилиги бар. Көшпес мүлктиң нарқы бәрха өсетуғын Сингапурда арзан көшпес мүлкти еле сатып алыўға болады. Сонлықтан, биреўдиң: «Бул жерде сиз хеш нәрсе ислей алмайсыз», - деп айтқанын еситкенимде, мен гүманланыўшы адамға өз пикиринде: «Буны усы жерде қалай ислеўди еле билмеймен», - деп дүзиў жақсырақ екенин еслетемен.

Көзиниз емес, ал санаңыз үлкен мүмкиншиликлерди көреді. Көпшилик адамлар өзлеринде бар болған мүмкиншиликлерди қаржылық билим жобасында көриўге таяр емеслиги себебли хеш қашан байымайды.

Меннен қалай баслаўды жийе сорайды. Соңғы бапта мен қаржылық еркинлик жолында ислеген қатар қәдемлеримди беремен. Мен бәрха аамларға хәммесине тыныш қараўды мәсләхәт етемен. Бул бары-жоғы ойын. Айырым ўақытлары сиз утасыз, айырым ўақытлары бир нәрсени үйренесиз. Нервиңизди сақлаң. Көпшилик адамлар хеш қашан утпайды, себеби утылыўдан қатты қорқады. Буған мектеп айыплы. Мектеп бизлерге қәтелердиң жаман екенин үйретеди, ислеген қәтелеримизге бизлерди жазалайды. Бирақ егер буның тамырына қарасақ. онда адамлар дәл қәтелерде үйренеди ғо. бизлер жығылып хәм турып жүриўди үйренемиз. Егер бизлер хеш қашан жығылмасақ, онда хеш қашан жүрмеген болар едик. Велосипедти айдаўды қалай үйренгениңизди есиңизге түсириң. Менде хәзирге шекем диземде шандықлар бар, бирақ бүгин мен елосипедти Еркин айдайман. Бул жақсы ақшаларды ислеп табыўға да қатнаслы. Бахытқа қарсы, не ушын көпшилик адамлардың бай емеслигиниң баслы себеби утылыўдан, жоғалтыўдан қатты қорқатуғынында. Жеңимпазлар жеңилиўден утылмайды. Жеңилиўшилер қорқады. Өйткени әўметсизлик – әўметке деген қурамалы қозғалыс. Әўметсизликтен қашатуғын адамлар да әўметтен қашады.

Мен ақшаға дерлик теннис ойынына қарағандай қарайман. Мен жақсылап ойнайман, қәтелер жиберемен, оларды дүзетемен, және көп қәте жиберемен, қәтелерди дүзетемен хәм жақсырақ ойнайман. Егер мен ойыннан утылсам, онда торға жақынлап, тор арқалы қарсылас пенен қол алысаман хәм: «Келеси шемби күни көрисемиз», - деп айтаман.

Еки түрли қаржы жумсаўшылар бар:

1. Биринши хәм ең көп тарқалған түри – бул қаржы жумсаўдың толық жыйнаған сатып алатуғын адамлар. Адамлар көшпес мүлк иси менен шуғылланатуғын компанияларға ямаса биржадаға дәлдәлшыға, ямаса қаржыны жобаластырыўшыға мұражат етеди хәм бир нәрсеге: қымбат қағазларға ериседи. Бул қаржы жумсаўдың ең әпиўайы усылы. Туўра келетуғын мысалды алыўға болады: қарыйдар компьютер сататуғын дүканға барады хәм компьютерди турған жеринен сатып алады.

2. Екинши түри - қаржы жумсаўды жарататуғын қаржы жумсаўшылар. Бундай қаржы жумсаўшылар әдетте компьютердиң затларын сатып алып хәм оларды бир пүтинге жыйнап, таяр компьютер ислейтуғын адамлар сыяқлы келисимди дүзетеді. Мен компьютерди қалай жыйнаўды билмеймен, бирақ мен бөлек нәрселерден пүтин мүмкиншиликлерди қалай жыйнаўды хәм буны ислейтуғын адамларды да билемен.

Қаржы жумсаўшының екинши түрин мен тәжирийбели қаржы жумсаўшылар деп атаған болар едим. Тәжирийбели қаржы жумсаўды үйрениў ушын жыллар талап етиледі. Айырым ўақытлары жыллар хеш нәрсе бермейді. Бай әкем мениң екинши түрдеги қаржы жумсаўшы болыўымды қәледі. Егер тәжирийбели қаржы жумсаўды үйренсең, онда мүмкиншиликлер бөлеклерин бир пүтинге жыйнай аласаң хәм хәм үлкен жеңислерге үмит етиўге болады; солай болса да хеш ким үлкен жоғалтыўлардан қамсызлардырылған емес.

Егер сиз екинши түрдеги қаржы жумсаўшы болыўды қәлесеніз, онда сиз өзинізде үш шеберлик хәм үш әдетке ийе болыўыңыз керек. Қаржыда дана болыўға тәсир ететуғын, раўажландырыў керек болған бул әдетлер төмендегише:

1. Басқа адамлар көрмеген, қолдан жиберген мүмкиншиликлерди қалай көриў. Сиз өз ақылыңыз бенен басқалар өз көзи менен көрмейтуғын нәрсени көресиз. Мысал ушын: адам өз ақылы менен үйди сатып алды. Бул қулайын деп турған жайды оның не ушын сатып алғаны хәммеге қызық. Ол жайдың төрт үлкен, босап атырған жер майдан менен бирге сатылатуғынын көрди. Жайды сатыўшы компанияға барып хәм жайдың хужжетлери менен танысқаннан кейин оған хәммеси түсиникли болды. Жайды сатып алып, ол қурылысты бузды хәм бек жер майданын сатты. Ол еки айлық жұмыс ушын ўө 000\$ ислеп тапты. Бул жүдә көп ақша емес, бирақ сөзсиз бул күн көриў дәрежесинен жоқары. Бул ис техникалық жақтан қыйын емес еді.

2. Ақшаны қалай табыў. Орта есаптағы пухараның ислейтуғын нәрсеси – ол банке барады. Екинши түрдеги қаржы жумсаўшы ақшаны қалай табыўды билиўи керек хәм банксиз қалай еплеўге болатуғынының көп усыллары бар. Мен баслаған ўақтымда банксиз жайды қалай сатып алыўды үйрендим. Гәп негизинен жайларда емес, ал ақша табыўдың бийбаха әдетлерине ийе болыўда. Көбинесе мен адамлардан: «Банк маған ақша бермейді», ямаса «Буны сатып алыў ушын менде ағша жоқ», - деп айтқанын еситемен. Егер сиз екинши түрдеги қаржы жумсаўшы болыўды қәлесеніз, онда сиз көпшилик адамларды тоқтататуғын нәрсени қалай түсиниўди үйрениўиңиз керек. Басқа сөз бенен айтқанда, көпшилик адамлар ақшаның жоқлығына келисим дүзиўинен тоқтатыўға жол береді. Егер сиз усы тосқынлықлардан қаша алсаңыз, онда сиз бул тосқынлықты

тоқтататуғынлардан айтарлықтай илгерилейсиз. Мен банктен бир тыйын де алмастан көп мәрте жайларды, қурылыс имаратларды ямаса көп қабатлы жайды сатып алдым. Бир күни мен 1 200 000 \$-ға көп қабатлы жайды сатып алдым. Маған әхмийетли ұазыйпаларды жүклеген сатыўшы хәм қарыйдардың арасында жазба келисим дүзилди. Мен алдыннан 100 000\$ пул таптым хәм қалған ақшаны табыў ушын ақша маған үш ай берди. Не ушын мен сол жайға байланыслы иске киригим? Себеби жайдың еки миллион доллар туратуғынын билетуғын едим. Мен бакнтен ақша алмадым. Ал жайды сатыўшы Адам келисим бойынша алдыннан берилетуғын ақшаны 50 000\$ шеклеп маған жәрдем берди. Жумыстың улыўма ўақты үш күн болды. Қаржы жумсаўдың әпиўайы саўда емеслигин есиңизде тутың. Нени хәм қалай сатып алыўды билиў керек.

3. Ақыллы адамлар менен қалай қатнаста болыў. Ақыллы адамлар – бул өзлерине қарағанда ақыллырақ адамлар менен ислейтуғын ямаса өзлерине қарағанда ақыллырақ адамларды жыллайтуғынлар. Сизге мәсләхәт керек ўақытта ақыллы сәўбетшини таңлағаныңызға исенимли болың. Үйрениў керек болған көп нәрсе бар, бирақ сыйлық жүдә үлкен болыўы мүмкин. Егер сиз жоқарыда айтып өтилген әдетлерди өзиңизде жетистириўди қалесеңиз, онда биринши түрдеги қаржы жумсаўшы болың. Өзиңиз билетуғын нәрсениң – өзиңиздиң ең үлкен байлығыңыз екенин есиңизде тутың. Нениң не екенин билмей ислеген нәрсеңиз – бул ең үлкен тәўекелиңиз болады. Тәўекел бәрха бар болады, солай екен тәўекелден қашыў емес, ал оны жеңиўди үйрениң.

VII - БАП

6 – САБАҚ:

Ақшаға қалай ислемеўди үйрениў ушын ислен

1990 – жылы мен Сингапурда бир газетаға интервью бердим. Репортер хаял белгиленген ўақытта келди хәм интервью тез басланды. Бизлер мийманханада кофе ишип хәм мениң Сингапурға сапарымның мақсетин сөйлесип отырдық. Сингапурда мен Зиг Заглер менен минбарды бөлеспекши едим. Ол нийетлер ҳаққында айтып бермекши еди, ал мен «Бай адамлардың сыры» ҳаққында.

«Қашанлардур мен китапларым сиздики сыяқлы көп сатылатуғын автор болыўды қалеген едим», - деп репортер айтты. Мен ол газета ушын жазған бир неше мақаланы оқыдым хәм оның жазыў усылына таң қалдым. Ол айтарлықтай қатаң жазатуғын еди. Оның мақалалары оқырманлық қызығыўшылықты келтиретуғын еди.

«Сизиң әжайып жазыў жолыңыз бар екен. Эрманыңызды жүзеге асырыўыңызға не тосқынлық етеди?» - деп мен сорадым.

«Мениң жумысым хеш кимди қызықтырмайтуғындай», - деп хаял әсте айтты. «Хәмме романларың әжайып деп айтады, бирақ хеш нәрсе жүз

бермейди. Сонлыңтан мен газетада жұмыс ислеўди даўам етип атырман. Бул жерде ең болғанында төлейди. Ал сиз маған бир нәрсе усына аласыз ба?»

«Усына аламан», - деп мен анық айттым. «Мениң усы жерде, Сингапурдағы достым адамларды саўдаға үйрететуғын сабақларды өткереди. Ол көпшилик сингапурлы компаниялар ушын саўданы үйрениў бойынша курслерди алып барады хәм мен усындай курслердин бирине барыў сизге жәрдем бередиде деп ойлайман».

Ол қатып қалды. «Сиз саўданы үйрететуғын курслерге барыўым керек екенин айтпақшысыз ба?» - деди. Мен басымды ийзедим.

«Сиз буны расында айтып атырған жоқсыз ғо, солай ма?»

Мен басымды ийзеп, оған расын айтып атырғаныма түсиник бердим. Мен: «Сизди не уялдырып атыр?» - деп сорадым. Хаялдың бир нәрсеге қапа екени көринип тур еди, бирқа мен неге екенин түсине алмадым. Мен жәрдем көрсетиўге хәрекет еттим, ал бул жерде усынысымды қорғаўыма сәл қалды. «Мен – англис әдебиятының магистримен. Саўданы қалай ислеўди үйрениўимнің не кереги бар. Мен – тәжирийбелимен. Мен өзиме унайтуғын кәсипте оқыдым хәм мен сатыўшы болыўға талапты көрмей турман. Мен сатыўшыларды жек көремен. Олар ақшаға берилген. Не ушын сатыўшылықты үйрениўим керек екенин айтың». Сөйлеп атырып, ол қағазларын сумкасына салды. Интервью жуўмақланды.

Столда мениң алдын шыққан китабымның нұсқасы жатыр еди. Мен сйўбетимиздин ўақтында хаял жазып атырған қойын дәптерше менен аитыпты алдым. «Буны көрип турсыз ба?» - деп белгилерин көрсетип айттым.

Ол жазбаларға қарады. «Не?» - деп хаял сорады.

Мен оның жазбаларын және бир мәрте көрсеттим. Қойын дәптершеде: «Роберт Киосаки – ең өтимли китаптардың аторы», - деген жазба бар еди. «Бул жерде «Хәммеден жақсы сататуғын автор емес», ал «ең жақсы сатылатуғын китаптардың авторы» - деп жазылған».

Оның көзлери аларып кетти.

«Мен – жаман жазыўшыман. Сиз – әжайып жазыўшысыз. Мен сатыўды үйрендим. Сизде магистр дәрежеси бар. Егер сатып билиўди хәм жазыўды билиўди бирлестирсек, онда хәм ең көп сатылатуғын китаптардың авторы» хәм «хәммеден жақсы жазатуғын автор» болыўға болады.

Оның көзинде ғәзеп көринди. «Мен хеш қашан сатыўды үйрениў ушын пәске түспеймен. Сизге уқсаған адамлар тәжирийбесиз жазады. Мен тәжирийбели оқытылған жазыўшыман, ал сиз – сатыўшысыз. Бул – бирдей нәрсе емес».

Азмаз мәўреттен соң ол ығаллы күнде үлкен айналы қапы арқалы ушып шықты.

Хеш болмаса, ертеңине азанда журналист қыз ушырасыўымыз хәкқында жазба рәсмийлестирилген интервьюди берип жиберди.

Дүньямызда ақыллы, талантлы, билимли хәм зейинли адамлар көп. бизлер оларды хәр күни ушыратамыз. Олар бизлердин қасымызда.

Бир неше күннен кейін машинада техникалық насазлық көрінді. Мен оны гаражға ийтерип алып бардым, ал келген механик көзді ашып жумғанша машинаны оңлады. Ол тек двигательдің дауысын тыңлап машқаланың неде екенін билді. Мен таң қалдым. Бірақ өмірдің қайғылы хақықаты үлкен таланттың да жетерлі емеслігінде. Талантлы адамлардың жийе аз ақша ислеп табатуғыны мени бәрха таң қалдырады. Бир күни мен 5%-дан аз адам жылына 100 000\$ ислеп табатуғынын еситтим. Мен жылына 20 000\$ –дан аз ислеп табатуғын жоқары билимли адамларды да көп ушыратаман. Медициналық саўда-сатыққа қәнийгелестирілген мәсләхәтши-исбилермен маған көпшилик шыпакерлердің, тис шыпакерлериниң, басқа медицина қәнийгелериниң қаржылық машқалаға қалай батқанын айтып берди. Мен барлық ўақыт медицина кәсибиндеги адамларға ақша хәр тәрәптен келеди деп ойлайтуғын едим.

Сол мәсләхәтши-исбилермен бир күни: «Олар үлкен байлықтан бир билимде», - деп айтқан еди.

Бул гәп мынаны аңлатады: көпшилик адамлар және бир билимди үйрениўи керек хәм олардың табысы көбейеди. Мен қаржылық даналық бухгалтерлик исин, қаржы жумсаўды, нызамларды өз ишине алады деп әлле қашан айтқан едим. Усы төрт усылды бирлестииң хәм ақшаның жәрдемінде ақша ислеў аңсатырақ болады. Бірақ, гәп ақшаға келгенде, көпшилик адамлардың ойлайтуғын нәрсеси – бул бар күшиң менен жумыс ислеў.

Сингапур газетасындағы сол репортер хаял билиминиң үлгили мысалы бола алатуғын еди. Егер ол саўда-сатық тараўында жақсы билимге ийе болғанында оның табысы қатты көбейген болар еди. Егер мен оның орнында болғанымда, мен баспа шығармаларды қалай дағазалаў хәм оны қалай сатыўды үйренген болар едим. Кейин, газетада жумыс ислеўдиң орнына мен жарнама агентлигинен жумыс излеген болар едим. Оның айлығы азайса да, ол жазыўшылық мийнет ушын хәм әўметли жарнама ушын әхмийетли болған өз пикирин жақсы баянлаўды үйренген болар еди. Адамлар менен қатнаста болыўды үйрениў ушын азғантай ўақыт сарплаўы керек, бул да әхмийетли. Ол жарнама арқалы көпшиликтиң қызығыўшылығын өзине қаратыўды үйренген болар еди. Кейин, кеште хәм екшемби күнлери ол өзиниң уллы романын жаза алатуғын еди. Роман жуўмақланғанында, өзиниң китабын сатыў оған аңсат болар еди. Қандай да ўақыттан кейин хаял китаплары жақсы сатылатуғын атор бола алатуғын еди.

Мен баспаханаға өзимниң «Егер сиз бай болыўды қәлесеніз, онда мектепке бармаң», - деп аталған китабым менен биринши мәрте барғанымда, ол маған китаптың атамасын «Экономикалық билим»ге өзгертиўди усинды. Мен баспахана хызметкерине бундай атама менен еки китапты: биреўин шаңарағыма, екиншисин ең жақын достыма сата алатуғынымды айттым. Бул еки катыпты олар бийпул алыўды қәлеген болар еди. Мениң китабымның «Егер сиз бай болыўды қәлесеніз, онда мектепке бармаң» деген жарамсыз атамасы, оның хәммениң дыққатын тартатуғынын билгенимиз себепли таңлап алынды. Мен – билимниң тәрәптарыман хәм билимниң реформасына

исенемен. Болмаса, гөнерген билим дүзилісін өзгертіуде тұрып алыуды неге дауам еттім? Демек, мен теле хәм радио дәстүрлерде көбірек көриниуіме жәрдем беретугын атаманы таптым. Көпшилик адамлар мени хийлекер деп есаплады, бірақ кітап сатылыуды дауам етті. Мен 1969-жылы Американың теңіз академиясын питкерген уақытда билимли әкем бахытлы болды. «Стандарт Ойл оф Калифорния» мени жұмысқа алды. Мен капитанның үшінши жәрдемшиси болдым, ал айлығым классластарыма қарағанда аз еді, бірақ бул колледжден кейинги биринши хақықый жұмыс ушын жаман емес еді. Мениң әуел бастағы айлығым қосымша саатларды қосқанда жылына шама менен ңғ 000\$ болды, маған тек жети саат іслеуім керек еді. Мениң бес ай дем алысым болатугын еді. Қәлесем мен жәрдемши саудафлоты қурамында ьетнамға барып хәм бес ай дем алыудың орнына айлығымды аңсат көбейте алатугын едим. Алдымда үлкен карьера күтип тұр еді, бірақ мен алты айдан кейин жұмыстан кеттім хәм ушыуды үйрениуди, ВМФ ушыушысы болыуды қәлеп ВМФға хызмет етиуге кеттім. Билимли әкем хайран қалды. Бай әкем мени қутлықлады.

Мектепте хәм жұмыс орнында «қәнийгеликке» талап хақында пикир жүреді. Көбірек ақша іслеп табуы, хызмет текшесинен көтерілиуі ушын қәнийгелесиуі керек. Мине шыпакерлікке оқытуғын адамлардың көз шыпакери ямаса балалар шыпакери қәнийгелигин алыуды баслауының себеби усы. Басқа адамлар өзлерине бухгалтерлік, қурылыс, жақлаушы, ушыушы х.т.басқа қәнийгеликти таңлайды.

Билимли әкем усы дәлилленбеген қағыйдаға ісенетуғын еді. Мине не ушын ол ақыр-ақыбет докторлық дәрежени алғанда бахыттан жетинши аспанда болды. Ол өмирде көп нәрсеге ерисиуі ушын адамға билим жәрдем беретугынына гүманланбайтуғын еді.

Бай әке мени туұры қарама-қарсысын іслеуге руұхландыратугын еді. «Сен хәмме нәрсени аз-аздан билиуің керек», - деп ол айтатуғын еді. Мине сонлықтан мен оның компаниясында түрли тарауларда жұмыс іследім.

Азғантай уақыт мен оның есабат бөлимінде жұмыс іследім. Мен өзимди бухгалтерлік исине бағышламақшы емес едім, ал бай әке буның не екенін іслеп көриуімди қәледі. Ол мениң бухгалтерлік сөзлер менен жақын танысып хәм нениң әхмийетли хәм нени әхмийетсиз екенін әсте түсиниуди баслауымды билетугын еді. Мен ресторанда кесе-табақ жыйнаушы болып жұмыс іследім, қурылыста жұмыс іследім, сауда-сатық пенен шуғылландым, мийманханаларда орынларды бәнт еттім. Бай әке Майк екеуимизди хәр жерге алып жүрді. Ол банк хызметкерлери, жақлаушылар, бухгалтерлер менен ушырасыуға бизлерди алып баратуғын еді. Ол бизлердиң өзиниң империясының хәр бир тарыуы туұралы көз-қарасқа ийе болыуымызды қәледі.

Мен «Стандарт Ойл»дағы айлығы көп жұмысымнан шыққан уақытда билимли әкем мениң менен сөйлесиуди қәледі. Ол хеш нәрсени түсинбеді. Ол айлығы көп жұмысымнан бас тартқанымды түсине алмады. Ол меннен: «Не ушын жұмыстан шықтың?» - деп сорады. Бірақ мен қанша хәрекет етсем

де оған өз шешимімди түсіндіре алмадым. Мениң көз-қарасым оның көз-қарасына туура келмейтуғын еди. Үлкен машқала мениң көз-қарасымның бай экениң көз-қарасы экенинде еди.

Жумыстың исенимлилиги билимли әкем ушын хәмме нәрсени аңлататуғын еди. Бай әкем ушын билиу хәммесин аңлататуғын еди.

Билимли әке сауда кемесинде капитанның жәрдемшисине оқыуым ушын академияға барды деп есаплайтуғын еди. Бай әке мениң академияға халық аралық сауданы үйрениу ушын барғанымды билетуғын еди. Академияда талаба уақтымда мен үлкен жүк кемелерин, Узақ Шығыс хәм Тыныш океанының Кубла тәрәпине баратуғын пассажир кемелерин басқаратуғын едим, Узақ Шығыс хәм Тыныш океанның кубла тәрәпине жүк жеткерип бериу менен шуғылланатуғын едим. Бай әке Европаға жүзиуди емес, ал Тыныш океанда жумыс силеп қалғаны айрықша әхмийет беретуғын еди, себеби үлкен экономикалық рауажланған мәмлекетлердин Европада емес, ал Азияда экенин билетуғын еди. Майк пенен бирге көпшилик классларым талабалық отырыспаларда уақтын өткерген бир уақытта мен сауда-сатықты, бизнестин бағытындағы адамларды хәм Япония, Тайван, Таиланд, Сингапур, Вьетнам, Корея, Таити, Самоа хәм Филиппинлердин мәдениатын үйрендим.

Мен де айырым жерлерде уақтымды шақ өткердим, бирақ талабалар отырыспаларында емес. Мен тез өстим. Билимли әкем мениң «Стандарт Ойл»дан кетип хәм ВМФға хызмет етиуге не ушын барууды шешкенимди хеш түсине алмады. Мен оған ушыуды үйрениуди қәлейтуғынымды айттым, бирақ хәқыйқатында мен әскерлерди басқарууды үйрениуди қәледим. Бай әке маған компанияны басқарууда ең қыйын нәрсе – бул адамларды басқаруу экенин түсіндірди. Ол армияда үш жыл өткерди. Билимли әкем әскерий хызметтен азат еди. Бай әке қәуипли жағдайларда адамларға үлги көрсетиуди үйрениудин әхмийети хәққында айтатуғын еди. «Басшылық – бул екінши орында үйрениу керек болған нәрсе», - деп ол айтатуғынд. «Егер сен жақсы жетекши болмасаң, онда арқана оқ тийеди хәм бизнестин де зыян көреді».

1973-жылы Вьетнамнан қайтып мен әскерий хызметтен дем алысқа шықтым, бирақ ушыуды жақсы көретуғын еди. Мен «Ксерокс»те жумыс таптым. Мен бул жумысқа бир себеп бойынша бардым. Хәм бул себеп қандай да пайдадан ибарат емес еди. Мен жүдә жүрексіз адам едим хәм сауда хәққында ой мени қатты қорқытатуғын еди. «Ксерокс» компаниясы Америкада сауда бойынша жақсы бағдарламалардың бирине ийе еди.

Бай әке мени мақтаныш ететуғын еди. Билимли әкем мен себепли уят сезетуғын еди. Ақыллы болып, ол сатыушылар рауажланыуды өзине қарағанда төмен дәрежеде турады деп есаплайтуғын еди. Мен «Ксерокс»те қапыларды қағып, қорқынышымды жеңемен дегенше төрт жыл иследим. Қорқынышты жеңгенимнен соң мен ксерокслерди ең жақсы сатыушылардың беслигине киретуғын едим. Демек, «Ксерокс»те төрт жыл жумыс ислегенимнен кейин мен және жумыстан шықтым хәм әжайып компанияда және бир уллы карьераны артта қалдырып алға қарап кеттим.

1977-жылы мен биринши компаниямды жараттым. Бай эке Майк екеуимизге компанияны калай басқарыўды жақсы үйретти хэм енди компанияны дүзип хэм бизнести баслаў қалып тур еди. Узақ Шығыста исленип, мен оқытуғын мектепке жақын жерде, яғный Нью-Йорк складына жеткерилип берилетуғын жасалма талшық гезлемесинен исленген Шыжлан мениң биринши өнимим болды. Мениң рәсмий билимим жуўмақланды хэм өз мүмкиншилигимди сынаў ўақтым келди. Егер мени әўметсизлик күткенинде мен гедейленетуғын едим. Бай эке отыз жасқа шекем гедейлениў ең жақсысы деп есаплайтуғын еди. «Хәммесин туўрылаўға еле ўақыт бар», - деп ол айтатуғын еди. Отыз жасқа шыққан туўылған кнмде биринши өнимим Кореядан Нью-Йоркке жолға шықты.

Бүгин мен халықаралық бизнес пенен шуғылланыўды даўам етип атырман. Мен бай әкениң мәсләхәт еткениндей исследим – мен экономикалық раўажланыў күтип турған, арзан исши күши бар еллерди излеймен. Бүгин қаржы жумсаў компаниям Қубла Америка, Азия, Норвегия хэм Россияға ақша тигеди.

«JOB» деген англисше сөзди «хәзир ғана қулаған – Just Over Broke» - деп айтыўға болады деген гәп бар. Тилекке қарсы, мен буның көпшилик адамларға тийетуғынын айтыўым керек. Өйткени мектеп «қаржылық даналық» деген түсиник жоқ, көпшилик исшилер өзиниң айлығына жасайды деп есаплайды. Олар жумыс ислеиди хэм төлемлерди төлейди. Исшилер жумыстан шығарылмаў ушын көп жумыс ислеиди, ал исшилер жумыстан шықпаўы ушын хожайынлер тек жетерли төлейди деп айтатуғын қорқынышлы теория бар. Егер сиз көпшилик компанияларда адамларға қанша төлейтуғынына қарасаңыз, онда келтирилген мысалдың мәниссиз емеслигине исенимли боласыз.

Көпшилик исшилердиң хеш нәрсеге талпынбайтуғыны нызамға муўапық. олар өзлерине үйреткен нәрсени ғана ислеиди – яғный исенимли жумыстың изинен қуады. Көпшилик исшилер айлыққа мийнет етеди, өзине қандай да пайданы тезирек алыўға қарайды, бирақ ақыр-ақыбет бул олар ушын апатқа айналады. Мен жас адамларға тек айлық алыў емес, ал бир нәрсени үйренетуғын жумысты излеўин мәсләхәт етемен. Қандай да кәсипти таңлап хэм «тышқанлар жуўырысының» қапқанына түспестен алдын, өмириңиздиң ақырына шекем тиришилик ушын гүрести алып бармаўға жәрдем бермейтуғын әдетлер хэм билимлерге ийе болың.

Бир күни, өмир даўамында таўсылмайтуғын төлемлерди төлеў барысына батып адамлар дөңгелекке уқсаған айналып туратуғын сол балпақ тышқанға уқсайды. Кишкене жумсақ аяқлар қаншелли тез көринсе, дөңгелек соншелли тез айналады хэм таза күн келеди. Бирақ балпақ тышқанлар сол турған жеринде: әжайып жумыс.

Бас ролде Том Круз ойнайтуғын «Джерри Магайер» атлы фильмде әжайып сөзлер көп. Бәлким олардан ең есте аларлысы: «Маған ақшаны көрсетин», - деген сөз шығар. Хәқыйқатлығынан бас тарта алмайтуғын және бир гәп бар. Ол Том Круз фирмадан кетип баратырған ўақытта айталады.

Оны хэзир ғана жумыстан шығарды хэм ол жыйналы турған кәсиплеслерине: «Мениң менен бирге барыўды ким қәлейди?» - деп мұражат етеди. Әтирапта тынышлық. Хэм тек бир хаял: «Мен сениң менен бирге кетер едим, бирақ мени үш айдан кейин лаўазымнан көтериўи керек», - деп айтты.

Бул гәп фильмдеги ең исенимлиси шығар. Бул гәп адамлар төлемлерин төлеў ушын жумыс ислеўди даўам етип, өзлерин ақлайтуғын гәплердиң бири. Мен билимли әкемниң хәр жылы айлығының көбейиўин сабырсызлық пенен күткенин, бирақ әкеме ақша емес, ал кеўил қалыўды алып келип, жыллар өткенин билемен. Әкем маманлығын раўажландырыў хэм айлығының көбейиўи ушын оқыды, бирақ және кеўил қалыўдан басқа хеш нәрсе алмады.

Мен адамлардан көбинесе: «Күнделикли жумысыңыз сизди қай жерге алып барады?» - деп сораيمان. Адамлардың өзлериниң тынбай жумыс ислеўиниң нәтийжесиниң қандай болатуғынын билетуғын я билмейтуғыны маған қызық. адамларды келешекте не күтеди?

«Американың пенсионерлер шөлкеми»ниң орынлаўшы директоры болған Сирил Брикфилд «пенсиялар Астан-кестенлик жағдайында» екенин айтады. Ең алды менен, исши күшиниң 50%-ы бүгин пенсияға ийе емес. Бир усы нәрсе үлкен қәўетерди келитириўи керек. Аз пенсияға ийе басқа 50%-ы 75-тен 80%-ға шекем айына 55\$, 150\$ ямаса 300\$ -ға тең аз пенсияға ийе.

Крейг С. Карпел өзиниң «Пенсияға шығыў хәкқында әпсана» китабында: «Мен мәмлекетлик пнсиялар менен шуғылланатуғын үлкен фирманың бас идарасына бардым хэм жоқары баслықлар ушын пенсия есаплаўда қәнийгелескен орынлаўшы директор менен ушырастым. Орынлаўшы директор орнында хаял отыр еди хэм мен оннан пенсия табысына ийе болмаған идаралары жоқ пухаралардың нени күтиўи кереклигин сорадым. Ол күлимсиреп: «Гүмис оқты», - деп жуўап берди. «Гүмис оқ нени аңлатады?» - деп мен сорадым. Хаял: «Егер адамлар қартайғанда ишип-жеўге ақшасы жоқ екенин көрсе, онда олар оны бәрха мийине жибере алады», - деп жуўап берди.

Карпел өзиниң китабында пенсия менен тәмийинлениўдиң ески хэм жаңа проектлериниң арасындағы айырмашылықты түсиндиреди. Карпел бүгин жумыс ислеп атырған көпшилик адамлар ушын жубатпайтуғын көринисти сүүретлейди. Хэм бул тек пенсияға шығыўға қатнаслы. Усы жубатпайтуғын сүүретлемеге медициналық хызмет хэм аўырыўларға, қартайған адамларға, узақ мүддетли қараўға төлем қосылса, онда көринис тек қорқытады. 1995-ылы шыққан өзиниң китабында Карпел жеке меншик емлеўханадағы төлемниң ылына 30 000 \$ – дан 125 000\$-ға шекем екенин айтады. Ол хеш қандай артықша нәрсеси жоқ жеке меншик емлеўханаға барды хэм сол жерде хызмети ушын 88 000\$ -ға тең нарқты көрди.

Жәмийетлестирилген емлеўханасы бар еллерде көплеген емлеўханаларда: «Ким жасайды, ал ким өледі?» - дегендей қатаң шешимди қабыл етиўге талап бар. Бундай шешимлер кеселлердиң қанша ақша бериўи хэм олардың қаншелли қартайған екенине байланыслы қабыл етиледі. Егер кесел қартайған болса, онда көбинесе медициналық жәрдемди жаслаў адамға

көрсетеді. Қартайған бийшара кеселді артқы гезекке қояды. Бай адам болса ақшасы жоқ адамлар өлип кететуғын бир ұақытта ақшасының жәрдемінде хәм жақсы билим алыұ хәм өз өмирин сақлап қалыұға өзине жол бере алады.

Маған исшилердің келешекке қараұы я қарамаұы қызықлы. Олар өзлеринен қай жерге баратырғанын сорай ма?

Көбирек ақша ислеп табыұды қәлейтуғын ересек адамлар менен сөйлескенімде мен оларға бир нәрсени мәсләхәт етемен. Мен оларға өз өмирине, хәзир хәм кейин болатуғын нәрселерге қарап көриұин усынаман. Тек ақша ушын жұмыс ислеұ белгили дәрежеде әхмийетли болған исенимли жұмысты излеұдің орнына мен адамларға таза тәжирийбе беретуғын екінши жұмысты да ислеұди усынаман. Жийе мен, егер адамлар сатыұды үйрениұди қәлесе көп дәрежелли маркетинг пенен шуғылланатуғын компанияға қосылыұды мәсләхәт етемен. Бундай компаниялардың айырымлары адамларға өзлериниң қорқынышын, әўметсизлигин жеңиұине жәрдем беретуғын әжайып оқытыұшы бағдарламаларға ийе. Қорқыныш, әўметсизлик, бас тартыұ – бул адамлардың әўметсиз болыұының баслы себеби. Ақшаға қарағанда мен билимди бахалырақ деп есаплайман.

Адамларға тармақлы маркетинг пенен шуғылланыұды усынғанымда мен көбинесе: «Бул жұмыс қатты асығыслы» ямаса «Мен өзим шуғылланатуғын нәрсе менен шуғылланыұды қәлеймен», - деген жуұапты еситемен. Тармақлы маркетингтиң қатты асығыслы екени туұралы биринши тастыйықлаұды еситип мен адамлардан: «Демек, сизиң ислеп тапқан ақшаңыздың 50%-ын мәмлекетке берип пүткил өмир жұмыс ислегениңиз жақсы ма?» - деп сорайман. Тек өзлерине қызықлы нәрсени ислеұди қәлеұи хәққинда еситип мен: «Мен шынығыұ залына барыұдан айрықша рәхәтти сезбеймен, бирақ мен сол жерге бараман, себеби өзимди жақсы сезип хәм узақ өмир сүриұди қәлеймен», - деп айтаман.

Тилекке қарсы, ески гәпте азмаз хәқыйқат бар. Қартайған ийтке таза хәрекетлерди үйретиұ мүмкин емес. Адам өзгериұи ушын, ол буны қәлеұи керек.

Бир нәрсени үйрениұ ушын гәп жұмыс ислеұ туұралы болғанда күтиұши орынды ийелеген адамларға мен мынаны айтаман: өмир көбинесе шынығыұ залына барыұды еслетеди. Ең қыйын нәрсе – бул сол жерге барыұға шешим қабыл етиұ. Шынығыұ залына барыұға шешим қабыл етилди хәм сиз барыұды артқа қалдырасыз. Мен шынығыұ залына барыұдан узақ ұақыт қорықтым, бирақ сол жерге бир мәрте барып, шынығыұларды ислеп хәм рәхәт алып, мен залға күнде баратуғын болдым. Енди, хәр сапары, шынығыұды жуұмақлап болып мен сол жерге барыұға өзимди исендиргеним ушын тек куұанаман.

Егер сиз бир нәрсени үйрениұ ушын жұмыс ислеұге талпынбасаңыз, ал өз кәсибиңизде әжайып қәнийге болыұды қәлесеңиз, онда өзиңиз жұмыс ислейтуғын компанияда профсоюз бар я жоқ екенин билиң. профсоюзлар қанийгелерди қорғаұ ушын арналған. Билимди әкем губернатордың қайырхомлығын жоғалтқанда, ол Гаваядағы оқытыұшылар профсоюзында

басшы болды. Ол бундай аўыр жұмыс пенен хеш қашан шуғылланбағанын айтып берди. Бай әкем, басқа тәрәптен, компаниясында профсоюзлар жоқ болыуы ушын өмир бойы қолынан келгенин исследи. Профсоюз онда пайда болмады.

Жеке өзим бул сораўда хеш кимниң тәрәпинде турмайман. Профсоюзларға деген белгили талап бар. Егер сиз мектеп мәсләхәт ететуғын нәрсени ислесеніз, онда тәжирийбели қанийге боласыз, ал кейин профсоюздың қорғауын излейсиз. Усылай, егер мен ушыўшылық кәсибим менен хошласпағанымда, мен ушыўшылардың күшли профсоюзы бар компанияға барған болар едим. Не ушын? Себеби мениң өмирим тек бир тараўда бахалы болған оқыўды үйретиўге бағышланған болар еди. Авиацияның аўыр транспортында 10 000\$ саат ушқан, жылына 150 000\$ ақша алатуғын жұмыстан шыққан бас ушыўшы айлығы көп жұмысты излеп аўыр ўақытларыға ийе болған болар еди. Бир тараўда алған билими қандай да басқа тараўда талап етилмейди. Ушыўшыларға аиацияда төлейтуғын билими мектепте әхмийетсиз болады.

Усы нәрсе шыпакерлерге де қатнаслы. Медицинадағы усы өзгерислердиң хәммеси менен көплеген медициналық қанийгелер Ден саўлықты сақлаў Министрлигине мұражат етиўге мұтәж. Мектеп оқытыўшылары оқытыўшылар профсоюзының ағзалары болыуы зәрүр. Бүгин Америкада оқытыўшылар профсоюзы – басқаларына қарағанда ең үлкен хәм бай профсоюз. Билимлендириў Миллий Шөлкеми үлкен сиясий тәсирге ийе. Оқытыўшылар өзпрофсоюзының қорғауына мұтәж, өйткени олардың билими тек оқытыўшылық тараўында ғана керек хәм басқа тәрәпте бундай бахалы болмайды. Демек, қәнийгелер профсоюзлерге мұтәж.

Оқытқан адамларымнан: «Сизлерден Ким гамбургерди МакДоналдске қарағанда жақсырақ таярлай алады?»- деп сорағанымда, дерлик талабалардың хәммеси қолларын көтереди. Ал кейин мен олардан: «Егер хәммеңиз гамбургерди жақсырақ таярлай алатуған болсаңыз, онда не ушын МакДональдс сизлерге қарағанда көбирек ақша ислеп табады?» - деп сорайман.

Жуўап анық: МакДональдс бизнес тәртибинде үстем. Көпшилик адамлардың не ушын гедей екениниң себеби, олар жақсы гамбургер таярлаўға дыққат аўдарады хәм бизнестиң ТӘРТИБИНде улыўма хеш нәрсени билмейди.

Гаваялы бир достым – атақлы сүүреткеш. Айлығы жақсы. Бир күни анасының исенимли Адамы оған қоңыраў қылып, анасының мийрасқа 35 000\$ қалдырғанын хабарлады. Бул исенген Адамы хәм мәмлекет өзиникин алғаннан кейин қалғаны усы еди. Достым усы ақшаның бир бөлегин жарнама ушын қолланып, өз исине түртки бериў мүмкиншилигин көрди. Еки айдан кейин оның биринши төрт реңдеги жарнамасы жүдә бай адамлар ушын арналған қымбат журналда пайда болды. Жарнама үш ай даўамында пайда болды. Жарнама хеш нәрсе бермеди, ал мийрас болса жоқ болды. Енди

достым жарнама компаниясының жоққа шыққаны ушын журналды судқа бериўди қәлейди.

Бул әжайып гамбургерди таярлаўды билетуғын, бирақ бизнес туўралы аз билетуғын адам дус болатуғын жағдайдың үлгиси. Мен сўўреткештен жүз Берген ўақыядан қандай сабақ алғанын сорадым. Ол: «Жарнама сатыўшылары-жалатайлар»,– деп айтты. Мен оннан оқытыў курсын өтип хәм дәлделшысыз пайда алыўды үйрениўди қәлейтуғын я қәлемейтуғынын сорағанымда, ол: «Мениң ўақтым жоқ хәм мен ақшаны самалға ушырыўды қәлемеймен», - деп жуўап берди.

Дүньяда талантлы гедей адамлар көп. Көбинесе адамлар гедей болып хәм күн көриўге гүреседи хәм өзлери билетуғын емес, ал билмейтуғын нәрсениң себебинен аз ақша алады. Олар жақсы гамбургер ислеў уқыбын раўажландырыўға дыққатын қаратқан хәм оны қалай сатыў хәм қалай жеткерип бериў туўралы ойламайды. Бәлким, МакДональдс ең жақсы гамбургерди ислемейтуғын шығар, бирақ бул жерде сатыў хәм жеткерип бериў жақсы қойылған.

Гедей әкем көп ақша табады деп ойлап мениң қандай да қанийгеликти алыўымды қәледі. Гаваяның губернаторы оған мәмлекетлик хўкиметте басқа ислемейтуғынын айтқанында да, билимли әкем мени қанийгелесиўим кереклигине исендириўди даўам етти. Билимли әкем кейин оқытыўшылар профсоюзын басқарып, усы жоқары қанийгели хәм жоқары билимли адамлардың көз-қарасын қорғаў бойынша компанияны өткерди. Бизлер жийе тартысатуғын едик, бирақ мен оның қанийгелик хәм кәсипке деген артықша байланыстың профсоюздың қорғаўына талапты келтиргенине хеш қашан келиспегенин билемен. Ол қаншелли қанийгелессең, соншелли өз қанийгелигиңе ғарезли болатуғыныңды хеш қашан түсинбейтуғын еди.

Бай әке Майк екеўимизге өзлеримизди келешекке таярлаўымызды мәсләхәт ететуғын еди. Көпшилик адамлар дәл усыны ислеиди, яғный өзлерин келешекке таярлайды. Олар бизнес мектебинен жас, исеним беретуғын талабаны табады хәм оны қашанлардур өзине бизнестің басшылығын алыўы ушын таярлаўды баслайды. Хәм усы зейинли жас исшилербилимнің бир тараўында қанийгелеседи, олар бизнестің барлық тәртиплерин үйрениў ушын бир бөлимнен екинши бөлимге өтеди. Бай адамлар өзиниң ямаса басқалардың балаларын келешекте бизнесті басқарыў ушын жийе өзи менен бирге ертип жүреди. Ертип жүриўдің жәрдемінде бай адамлардың балалары исбилерменликке билимин алады хәм аўқамның түрли бөлимлериниң бир-бири менен қалай өз-ара хәрекет ететуғынын биледи. Екинши дүнья жүзлик урыстағы әўлад ушын бир компаниядан екинши компанияға секириў жаман деп есапланатуғын еди. Бүгин бул әпиўайы ис болып есапланады. Адамлар тереңирек қанийгеликти излеўге қарағанда бир компаниядан басқасына аңсат өтеди. Үйрениўге болатуғын нәрсени неге излемеймиз хәм көп айлықты излеў емес, ал билим барысын артық көрмеймиз. Алдын усы барыс сизге жақсы хызмет етиўи мүмкин. Бирақ ақырында сиз ушын үлкен пайдаға айналады.

Әуметке ерисиу ушын төмендеги басқарыу тарауларында беккем тәжірийбелер керек:

1. Ақша ағысын басқарыу, яғнай нақ ақшаның айналысын.
2. Тәртипти басқарыу (өзиңди хәм шаңарағың менен бирге өткеретуғын ўақтыңды қосыу).
3. Адамларды басқарыу.

Саўда хәм маркетинг сораўларында терең билимге ийе болыу қатты әхмийетли. Сатыуды билиу, басқа адамлар менен сөйлесиуди билиу, қарыйдар болыуды билиу, ишти, басшы, өмирлик жолдас болыуды билиу – буның хәммеси әумет ушын зәрүр.

Жазыу, қурғақ сөз, келисим алып барыу сыяқлы тәжірийбелер әуметке ерисиу ушын шешиуши әхмийетке ийе. Өз үстинде бәрха ислеуиң, оқыу курслерине барыуың, билимди кеңейтиу ушын оқытыушы кассеталарды сатып алыуың керек. Алдын айтып өткенимдей, билимли әкем қаншелли көп жумыс ислесе, ол соншелли хабардар болды. Ал ол қаншелли көп қанийгелескен болса, ол өзин терең қапқанға соншелли алып барды. Оның айлығы көбейсе да, оның өмирдеги басқа таңлау мүмкиншиликлери кемейди. Мәмлекетте жумыстан айырылғаннан кейин ол кәсипте хәқыйқаттан хәлсиз екенин билди. Тәжірийбелли спортшы менен жарақат алғаннан кейин не болады? Оларға енди хәш Ким көп ақша төлеуди кәлемейди, олар өзлериниң тәжірийбелли спорттағы шынығыулары менен қай жерге барады? Әкем профсоюз өзи ушын қандай пайдалы болатуғынын түсингени ушын профсоюз бенен бирге ислести.

Бай әке Майк екеуимизди хәмме нәрсе тууралы аз-аздан билиуге ийтермеледи. Ол бизлерди өзимизге қарағанда зийрегирек адамлар менен жумыс ислеуге, бир пүгин болып жумыс ислей алатуғын ақыллы адамлардан хәқыйқый топарды дүзип билиуге ийетермелейтуғын еди. Бүгин буны тәжірийбелли қанийгелер деп атаған болар еди.

Бүгинги күнде мен жылына жүз мың доллар ислеп табатуғын оқытыушыларды ушыратаман. Олар тек ғана өзлериниң кәсибинде емес, ал басқа тарауларда да терең билимге ийе болғаны себепли усындай көп ақша табады. Олар әуметли оқытыу менен бирге сааўда-сатықты да үйрете алады. Сатыды билиу хәм маркетинг пенен шуғылланыуды мен өмирде әуметке ерисиу ушын әхмийетли нәрсе деп есаплайман. Көпшилик адамлар ушын булар бас тартыудан қорыққаны ушын қыйын болады. Бирақ егер сиз адамлар менен сөйлесиуде жақсы нәтийжелерге ериссеңиз, келисим алып барыуды билсеңиз, онда сиз бас тартылыу қорқынышын жеңесиз хәм өмириңизди жеңиллетесиз. Қашанлардур репортер-хәялға Берген мәсләхәтимди бүгин сизлерге де беремен. Бир терең қанийгелик күшли хәм хәлсиз тәреплерге ийе. Менде өзим алым деп атайтуғын досларым бар, бирақ олар басқа адамлар менен тәсирли сөйлесе алмайды хәм буның нәтийжеси сыпатында олардың айлықлары аз. Мен оларға бир жфл болса да саўда исин үйрениуди мәсләхәт етемен. Егер олар хәш нәрсе ислеп таппаса да, олар адамлар менен қатнаста болыу тәжірийбесин алады. Хәммемиз жақсы

оқыушы, сатушы, базардың билимданы хәм басқаларға билим бериу мәнисинде жақсы оқытушы болуымыз керек. Хақыйкаттан бай болуу ушын бизлер бериуди хәм алыуды билиуимиз керек. Қаржылық ямаса тәжирийбелик қыйыншылықлар болғанда бул көбинесе бериу хәм алыу сорауындағы бос орынның нәтийжеси болып табылады. Мен я жақсы оқыушы, я оқытушы емеслиги себепли гедей болан көп адамларды билемен.

Еки әкем де сақый адамлар еди. Екеуи де алдын бериу әдетине ийе еди. Оқыту олардың бериу жолларының бири болды. Олар қаншелли көп берсе, соншелли көп алатуғын еди. Расында ақша бериуде көзге тасланатуғын парк бар еди. Мениң әкем белгили ақша муғдарын беретуғын еди. Ол өз жәмәетине, қайырқомлық мүтәжликлерге, өзиниң фондына ақша беретуғын еди. Ол ақша алыу ушын ақша бериу керек екенин билетуғын еди. Ақша бериу – бул көплеген бай шаңарақлардың сыры. Мине не ушын Рокфеллер Фонды хәм Форд Фонды сыяқлы шөлкемлер бар. Бул шөлкемлер өз байлығынды алып көбейтиуге, сондай-ақ ақшаны биротала бериуге арналған.

Билимли әкем бәрха: «Менде айлығымнан тысқары қосымша ақша болғанда мен оны бериуди баслайман», - деп айтатуғын еди. Бирақ машқала айлықтан тысқары қосымша ақшаның жоқ екенинде еди. Әкем көбирек ақша шетке қойуға хәрекет етип көп мийнет етти. Ол ақшаның: «Бер хәм аласаң», - деген әхмийетли нызамы хаққында ойламады. Әкем: «Ал, кейин бер», - деген басқа нызамға исенетуғын еди.

Жуумақлап айтаман, мен еки әкемнің де айрықшалықларын алдым. Менде ақша ақша ислейтуғын ойынды жақсы көретуғын капиталист жасайды. Менде бар хәм жоқлардың арасындағы түпсизликтің кеңейип атырғанына терең қапаланған, адамлардың алдында жәмийетлик жууапкер оқытушы жасайды. Хәм жеке мен дәл гөнерген оқыту тәртиби, биринши гезекте усы кеңейип аытрған түпсизликке жууапкер деп ойлайман.

БАСЛАМА

VIII - БАП:

Тосқынлықларды жеңиу

Егер адамлар оқып хәм қаржыда билимли болса, онда олар қаржыда ғәрезсиз болуу ушын жолында турған тосқынлықларға дус келиуи мүмкин. Қаржыда билимли адамлардың не ушын «актив» қатарын жарата алмауының бес баслы себеби бар. Гәп ақша ағысының айтарлықтай муғдарын алып келетуғын, яғный нақ ақша хәрекетин көбейтетуғын актилер хаққында. Гәп адамларға тек төлемлерин төлеу ушын күнине сегиз саат жумыс ислеудиң орнына өзлери арман еткен өмирде еркин жасауына жол беретуғын активлер хаққында. Бул бес себеп төмендегише:

1. Қорқыныш.
2. Арсызлық.
3. Ериншеклик.

4. Жаман әдетлер.

5. Менменлик.

№1 – Себеп. Ақшаны жоғалтыудан қорқынышты жеңіу керек. Мен ақшаны жоғалтыуды унататуғын адамларды хеш қашан ушыратпадым. Өмиримде мен хеш қашан ақша жоғалтпаған бай адамды ушыратпадым. Бірақ мен қаржы жумсап хеш қашан 10 цент те жоғалтпаған, өйткени хеш қашан қаржы жумсамаған көплеген гедей адамларды ушыраттым.

Ақшаны жоғалтыдан қорқыу – хақыйқат. Ол барлық адамларда бар. Бул бай адамларда да бар. Бірақ машқала қорқынышта емес. Машқала сизиң қорқынышты қалай жеңиуиңиз хәм жоғалтыуды қалай жеңиуиңизде. Машқала сизиң әүметсизлик пенен қалай гүресиуиңизде. Бай хәм гедей адамлардың қорқынышты қалай жеңиуиниң арасында айырмашылық үлкен.

Қорқыныш – бул жөнли қубылыс. Гәп ақшаға келгенде адамның қорқақты көрсетиуинде өзгеше нәрсе жоқ. Еледе бай болыуға болады. Хәммеиз бир нәрселерде қахарман, басқа нәрселерде қорқақпыз. Достымның хаялы тез жәрдем қабыллауханасында мийирбийке болып жұмыс ислейди. Ол қан көргенде дәрриу хәрекет етиуди баслайды. Мен оның алдында қаржы жумсау хаққында айтыуды баслағанымда ол қашады. Мен қанда көргенимде қашпайман, ал есимди жоғалтаман.

Бәй әкем ақшаға қатнаслы қорқынышты түсинетуғын еди. «Айырым адамлар жыланлардан қатты қорқады. Айырым адамлар ақшаны жоғалтыудан қатты қорқады. Бул – адамзаттың қорқынышлары», - деп ол айтатуғын еди. Ол: «Егер тәуекел хәм тәшүишти жек көрсен, онда оларға алдыннан таярлан», - деп айтып, ақшаны жоғалтыудан қорқыныш пенен гүресиуди мәсләхәт ететуғын еди.

Мине не ушын банклер ақша жыйнау жаслығыңнан әдетке айналу керек деп мәсләхәт береді. Егер сиз жас уақтыңыздан ақша жыйнауды басласаңыз, онда бай болыуыңыз аңсат болады. Мен бул пикирди талқыламайман, бірақ ақша жыйнауды 20 жастан баслаған адам хәм ақшы жыйнауды 30 жасынан баслаған адамның арасында айтарлықтай парк болады. Парк таң қаларлы.

Айтыуынша, дүньяның караматларының бири ауыр пайызлардың киши болып табылуы екен. Манхеттен атауын сатып алу бизнес тарийхындағы ең пайдалы келисим деп есапланады. Нью-Йорк ғң долларға майда-шүйде затларда сатып алынды. Ал егер ол ғң доллар 9%-лық пайдада жумсалғанда, онда 1995-жылда олар 28 миллион доллардан артық өсетуғын еди. 1995-жылдағы көшпес мүлклер нарқы бойынша бул ақшаларға хәмме нәрсеси менен Манхеттенди сатып алуға болатуғын еди, және ауысканы Лос-Анжелестің көшпес мүлкинің бөлегин сатып алуға да жететуғын еди.

Мениң қоңысым компьютер компаниясында истейди. Ол сол жерде 25 жылдан берли истейди. Және бес жыл жұмыс ислеп қоңысым төрт миллион доллар жыйналған пенсияға ийе болып компаниядан кетеді. Бул ақшалар тез көбейетуғын ашық түрдеги қаржы жумсау фондларына жумсалады, кейин қоңысым ақшаны қымбат қағазларға өткереди. Қоңысым пенсияға шығу

ўақты келемен дегенше 55 жаста болады, ал онда жылына 300 000\$ –дан көбирекпассив нақ ақша айналысы болады. Бундай муғдардағы айлықты ол хеш қашан алмаған болар еди. Демек, егер сиз тәуекел етиўди хәм жоғалтыўды жек көретуғын болсаңыз да ақша ислеп табыўға болады. Бирак пенсияға шығатуғын ўақтыңызға шекем жыйналған пенсияңыз бенен не болатуғынына алдыннан таярланып хәм анық көз алдыңызға келтириўиңиз керек. Ақшаны бир нәрсеге тигиўденалдын өзинизге жол көрсететуғын қаржыны жобаластыратуғын адамды жаллағаныңыз жақсы болады.

Егер аз ўақтыңыз қалған болса хәм пенсияға ерте шығатуғын болсаңыз не? Усындай жағдайда ақшаны жоғалтыўдан қорқынышты қалай басқарыў керек?

Гедей әкем хеш нәрсе ислемеди. Ол бундай сораўларды сөйлесиўден бас тартып, басын қатырмады.

Бай әкем басқа тәрәптен маған техаслы сыяқлы пикирлеўди мәсләхәт ететуғын еди. Бир күни ол: «Мен Техасты хәм техаслы адамларды жақсы көремен», - деп айтты. «Техаста хәммеси айрықша, техаслы утса үлкен нәрсени утады. Ал жеңилгенде буны тәсирли ислейди».

«Олар жеңилиўди жақсы көре ме?» - деп мен сорадым. «Мен буны нәзерде тутпадым. Қайсы ақмақ жеңилиўди жақсы көреді? Маған бахытлы әўметсизди көрсет хәм мен сизге әўметсизди көрсетемен», - деп бай әке айтты. «Мен техаслы адамның тәуекелге, сыйлыққа хәм әўметсизликке қатнасы ҳаққында айтып атырман. Олардың түрли өмир шараятында өзін қалай тутатуғыны ҳаққында айтып атырман. Олар шақырық пенен жасайды. Гәп ақшаға келгенде, техаслылар этирапымыздағы көпшилик адамлар сыяқлы тараканларға уқсамайды. Тараканлар өзлерине биреўдиң жарықты түсириўинен қатты қорқады. Адамлар дүканда өзлерине қайтымын қайтармағанында тоңқылдаўды баслайды». Бай әке түсиндириўди даўам етти. Техаслылардың өмирге деген қатнасы мени хәммесинен бетер тәсирлендиреди. Олар жеңген ўақтында мақтанады хәм олар жеңилгенде мақтаныш етеди. Техаслылар: «Егер екинши мәрте жеңилмекши болсаң, онда екинши мәрте жеңилгениң хеш кимниң ойына келмейтуғындай етип буны сулыў етип исле. Көпшилик адамлардың жеңилиўден қорқатуғыны соншелли, оларға екинши мәрте жеңилиўге туўра келмейди», - деп айтады. Бай әке Майк екеўимизге қаржылық әдеттиң жоқ болыўының баслы себеби көпшилик адамлардыңжаңылыспайтуғын болып хәрекет ететуғынында екенин бәрха қайталайтуғын еди. «Адамлар жеңилиўден қатты қорыққаны ушын жеңиледи», - деп ол айтатуғын еди.

Қашанлардур Миллий фудбол лигасында әжайып қорғаўшы болған Френ Таркентон: «Жеңиў – жеңилиўден қорықпаўды аңлатады», - деп айтады. Өз өмиримде мен жеңис әдетте жеңилистен соң болатуғынын көрдим. Ақыр-ақыбет велосипедти айдаўды үйренбестен алдын мен көп мәрте жығылдым. Мен гольф тобын хеш қашан жоғалтпаған гольф ойыншысын хеш қашан ушыратпадым. Мен жүрегине хеш қашан дақ түспестен алдын биреўди жақсы көрип қалған адамларды хеш қашан

ушыратпадым. Хәм мен хеш қашан ақшасын жоғалтпаған бай адамды ушыратпадым.

Көпшилик адамлардың не ушын қаржылық жеңіслерге ийе болмауының себеби бай болғанына қуаныуға қарағанда ақшаны жоғалтыудан пайда болған ауырыудың ұзақ уақыт созылуынан ибарат. Техаста: «Хәр бир адам Бейишке барыуды қәлейди, бирақ хеш Ким өлиуди қәлемейди», - деген нақыл бар. Көпшилик адамлар байып кетиуди әрман етеди, бирақ олар ақшаны жоғалтыудан қорқады. Егер олар өлиуди қәлемесе, онда Бейишке қалай барады?

Бай әке Майк екеуимизге өзиниң Техастағы сапарлары хәққында көп айтып беретугын еди. «Егер сизлер тәүекел, жоғалтыу хәм жеңилиуди, жеңиуди хәқыйқаттан үйрениуди қәлесеніз, онда Сан-Антониоға жолға шығың хәм Аламоға барың. Аламо – бул жеңиске хеш қашан үмиттиң жоқ экенин билсе де душпанның үстин күши менен гүресиуди шешкен ер жүрек адамлар хәққында уллы тарийх. Олар тутқынға түскенге қарағанда өлиуди макул көретугын еди. Бул уақыяда үйрениу керек болған көп нәрсе бар. Бунда хәм әўметсизлик, хәм жеңилис бар. Онда техаслылар әўметсизликти қалай жеңеди? Олар не болса да: «Аламоны естет тутың», - деп бақырады.

Майк екеуимиз Аламо хәққында уақыяны көп еситтик. Бай әке оны бизлерге үлкен келисимге барыуға таярланған хәм албыраған уақтымызда айтып берди. Ол бул уақыяны бизлерге мүмкин болған хәмме нәрсе исленип келисим дүзилгенде ямаса келисим дүзилмесе де айтып беретугын еди. Хәр сапары, ол қәте жибериуден ямаа ақша жоғалтыудан қорыққанда, ол бизлерге усы уақыяны айтып беретугын еди. Ол оған көш беретугын еди, өйткени ол оған қаржылық жоғалтыуды бәрха қаржылық жеңиске айналдыра алатуғынын еслетугын еди. Бай әке әўметсизликтиң өзін күшлирек хәм зийрекликтер ететуғынын билетугын еди. Ол хеш қашан жеңилиуди қәлемеди, ол өзиниң ким экени хәм әўметсизлик болған жағдайда қалай хәрекет етиуди билетугын еди. Ол әўметсизликти қалай жеңиске айналдырыуды билетугын еди. Басқалар жеңилип атырған бир уақытта, оны усы нәрсе жеңимпаз қылатуғын еди. Әўметсизликтен пайданы қалай алыуды билиу бай әкеге басқалар ислей алмайтуғын қәдемлерди ислеуине жол беретугын еди. Ол: «Маған техаслылар қатты унайды. Олар үлкен әўметсизликти алды (Аламо) хәм оны саяхатшылар ушын қызықлы жерге айналдырды, бул оларға миллионларды алып келип атыр», - деп айтты. Бирақ бүгинги күнде мен ушын бай әкениң: «Техаслылар өзлериниң әўметсизликтерин көмип тасламайды. Олар әўметсизликтен руўхланады. Олар өзлериниң әўметсизлигин алады хәм оларды хәрекет етиуге шақырыққа айналдырады. Әўметсизлик техаслыларды жеңимпаз болыуға руўхландырады. Бирақ бул формула тек техаслыларға тийисли емес. Бул формула барлық жеңимпазлар ушын», - деген сөзлери әхмийетлирек.

Алдын айтып өткенімдей, велосипедтен жығылуы мен ушын оны минип айдап жүриуди үйрениуимниң бөлеги болды. Есимде, жығылуы мени елосипед айдауды үйрениуге көбирек оятатуғын еди. Сондай-ақ, мен хеш

кашан топты жоғалтпаған гольф ойыншысын көрмегенимди айттым. Топты жоғалтыу, жарыста жеңилиу, гольф ойыншыларын шынығыуға, ойынның майда-шүйдделерин үйрениуіге рууұландырады. Болмаа гольф ойынында жоқары дәрежедеги тәжірийбелі ойыншы бола алмайсаң, жеңімпазлар ушын жеңилиу – рууұландырыушы дәрі. Жеңилистен пайда алмай жеңилетуғын адамлар ушын жеңилис үмиттің улыуа жоқ болыуын аңлатады.

Джон Д.Рокфеллер: «Мен хәр бир үмитсиз жағдайды қандай да мүмкиншиликке айналдырыуға бәрха хәрекет ететуғын едим», - деп айтты.

Көпшилик адамлар Пирл-Харборды американың қәтеси деп айтады. Мен Пирл-Харбор японияның қәтеси болды деп айтаман. «Тора, Тора, Тора» фильминде муңлы япон адмиралы кууанып атырған қол астындағы адамларға: «Бизлер уйықлап атырған дәуди оятып алдық деп қорқаман», - деп айтады. «Пирл-Харборды есте тутың» - бул сөзлер хәрекет етиуіге шақырық болды. Бул сөзлер Американың ең үлкен жоғалтыуларының биреуін жеңиуіге себепке айналдырған уран болды. Усы үлкен жеңилис Америкаға күш берди хәм Америка тез арада өзін дүнья жүзлик мәмлекет сыпатында көрсетти.

Әүметсизлик жеңімпазларды рууұландырады. Хәм әүметсизлик жеңилгенлердің жеңилисинен пайда алмайтуғынларды қулатады. Жеңімпазлардың ең үлкен сыры - әүметсизликтің жеңімпазды жеңиуде рууұландыратуғынынан ибарат. Жеңімпазлар жеңилиуден қорықпайды. Мен Фрэн Таркентонның: «Жеңиу – жеңилиуден қорықпауды аңлатады», - деген сөзін қайталайман. Фрэн Таркентонға уқсаған аамлар жеңилиуден қорықпайды, себеби олар өзлеринің ким екенін биледи. олар жеңилиуді жек көреді хәм олар жеңилистің өзлерін жақсырақ болыуға рууұландыратуғынын биледи. Жеңилиуді жек көретуғын хәм жеңилиуден қорқатуғын адамлардың арасында үлкен парқ бар. Көпшилик адамлардың ақшаны жоғалтыудан қорқатуғыны соншелли, олар ақшаны жоғалтады. Олар екі есе жеңиледи. Қаржылық қатнаста олар өзлеринің өмирінде тек жаңылыспай хәрекет етиуіге хәм кишкене адымларды ислеуіге хәрекет етеди. Бул адамлар үлкен жайлар хәм үлкен машиналарды сатып аалды, бірақ үлкен қаржы жумсамайды. 90%-дан көп америкалылардың қаржылық гүрести алып барыуының баслы себеби, олар хеш нәрсе жоғалтпайтуғындай етип хәрекет етеди. Олар жеңімпазлар сыяқлы хәрекет етпейди.

Олар өзлеринің қаржы жобаластырыушысына, бухгалтерине барады. Адамлар пайызы аз пайда келтиретуғын қымбат қағазларға, ашық түрдегі қаржы жумсаушы фондлардағы қымбат қағазларға ақша тигеди. Бул қәуипсиз ис. Бірақ бул – жеңімпаздың иси емес. Бул жеңилмейтуғындай етип хәрекет ететуғын адамның иси.

Мени дурыс түсинің. Қәуипсиз ис – бул улыуа истиң жоқлығына қарағанда жақсы. Бул қәуипсизликти жақсы көретуғынлар ушын әжайып ис. Бірақ орнына келтирилген иске сүйенип, жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиу – бул әүметли қаржы жумсаушылар жүретуғын жол емес. Егер сизің

ақшаңыз аз болса, ал сиз бай болыўды қалесеніз, онда сиз биринши гезекте «тақатлы» емес, ал «бағытланған» болыўыңыз керек. Егер сиз әўметли адамға қарасаңыз, онда исиниң басында бул адамның тақатлы болмағанын көресиз. Тақатлы адамлар ҳеш жерге бармайды. Олар бир нәрсеге ерисиў ушын орнынан қозғалмайды. Сиз алдын тақатсыз болыўыңыз керек. Хәм сонда сиз қалай алға жүрип баслағаныңызды көресиз.

Томас Эдисон тақатлы, тыныш адам болмады. Ол бағытланған болды. Билл Гейтс тақатлы болмады. Ол бағытланған, мақсетке талпынған адам болды. Дональд Трамп – бағытланған адам. Джордж Сорос – бағытланған адам. Джордж Патон немецлерди басып саўашта танкты тоқтатпады. Ол танкты немецлердиң қураллы күшиниң ҳәлсиз жерлерине бағытлады. Французлар Мажино сызығына өзлериниң әскекрлерин дизип қойды хәм сиз олар менен не болғанын билесиз.

Егер сизлер бай болыўды қалесеніз, онда орайласыўды билиўиңиз керек. Көп мәйекти бир неше себетке салың. аз мәйекти көп себетке салатуғын гедей хәм орта класстағы адамлар сыяқлы ислемен.

Егер сиз жеңилиўди жек көрсеніз – онда жаңылыспайтуғын болып хәрекет етесиз. Егер жеңилис сизди ҳәлсиз қылсы, онда жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиң. Орнына келтирилген қаржы жумсаў менен шуғылланың. егер сиз 25 жастан өткен болсаңыз хәм тәўекел етиўден қорықсаңыз, онда хеш нәрсени өзгертпең. Жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиң, бирақ ертерек хәрекет етиўди баслаң. ақшаңызды ертеден топлаўды баслаң, өйткени бул белгили ўақытта алады.

Бирақ егер сиз еркинлик ҳаққында, қалай «тышқанлар жуўырысынан» шығыўды әрман етсеніз, онда өзиңизден: «Мен әўметсизликке қандай қатнаста боламан?» - деп сораң. Егер әўметсизликсизди келешектеги жеңиске руўхландырса, бәлким сиз тәўекел етиўиңиз керек шығар – бирақ тек бәлким. Егер әўметсизлик сизди ҳәлсиз етип ямаса бир нәрсе өзиңиз қалегендей болмағанда, биреўди судқа бериў ушын жақлаўшыға қоңыраў етиўге мәжбүр етсе, онда жаңылыспайтуғын болып хәрекет етип, тәўекел етпең. толық ис күнинде жумыс ислең. Ямаса қымбат қағазларды сатып алың. Бирақ усы қаржылық қуралларда азғантай тәўекел бар екенин есиңизде тутың.

Техас хәм Фрэн Таркентонды еслетип айтқан сөзлеримниң хәммеси «акти» қатарын аңсат жыйнаў ушын айтылды. Бул жерде қандай да таң қаларлы қәбийлетлер керек емес. Бул жерде үлкен билим талап етилмейди. Бесинши класстың математикасы жетерли. Бирақ «актив» қатарын жыйнаў – бул айрықша қатнасты талап ететуғын ойын. Бул ойын сабырлықты, әўметсизликке деген ақыллы қатнасты, ишки күшти талап етеди. Биротала жеңилетуғынлар әўметсизликтен қашады.

Бирақ әўметсизлик бағынбаған жеңилгенлерди жеңимпазға айналдырады. Тек Аламо ҳаққында есте тутың.

№2 – Себеп. Арсызлық хәм оны жеңиў. «Аспан қулап атыр. Аспан қулап атыр». Көпшилигимиз киятырған апат ҳаққында хәммеге ескертип ферманың майданында жүрген шөже ҳаққында айтылатуғын «Кишкене исмли шөже»

хаққында гүрриң менен таныспыз. Хәммемиз жүрис-турысы айтылған қахарманды еслететуғын адамларды билемиз. Бирақ бизлер хәммемиз ишимизде «Кишкене исмли шөжеге» ийемиз. Арсыз кишкене шөжеге уқсайды. Хәммемиз ойымызды қорқыныш хәм гүман бийлегенде ишимизде кишкене шөжени алып жүремиз.

Хәммемиз гүманланамыз. «Мен зийрек Адам емеспен». «Мен жетерлише жақсы емеспен». «Басқалар меннен жақсырақ». Бизлердиң гүманларымыз көбинесе бизлерди хәрекеттен қалдырады. Бизлер «Егер... болғанда не?» - деген ойынды ойнаймыз. «Ал, егер мен қаржы жумсап болыўдан экономикада қулаў жүз берсе не?» ямаса «Егер мен хәммесин гүзете алмай хәм ақшаны қайтарып ала алмасам не?» «Ал, егер хәммеси мен жобаластырғандай болмаса не?» Бизлерде сорамазақ та кемшиликлеримиз хаққында еслететуғын досларымыз ямаса сүйикли адамымыз бар. Олар: «Буны ислей алыўыңа не ушын бундай исенимлисең?» ямаса «Егер бул сондай әжайып пикир болса, онда басқалар не бул туўралы ойламады ма екен?», ямаса «Сен еплей алмайсаң, не туўралы айтып атырғаныңды өзин де билмейсең». Гүманның бул сөзлеринң жийе бәлент еситилиўи соншелли, бизлер бир нәрсени басламай қоямыз. Қорқыныш сезими бизлерди иштен теседи. Айырым ўақытлары бизлер уйықлай алмаймыз. Бизлер алға жүриўге күш таба алмаймыз. Бизлер хәрекет етиўдиң қәўипсиз жолын таңлаймыз, ал мүмкиншиликлер қасымыздан өтип кетеди. Бизлер қозғалмай, қозғалыўға күш таппай отырып өмирдиң қасымыздан қалай өтип бататырғанын гүзетемиз. Хәммемиз, бир мәрте болса да, усындай жағдайға түстик.

Фиделити Магеллан атындағы фондта ислейтуғын Питер Линч қалып атырған аспан туўралы ескертиўге хәммемиз еситетуғын «шаўқым» сыпатында қарайды.

«Шаўқым» я басымыздың ишинде пайда болады, я сырта жүз береді. Көбинесе «шаўқым» дослардан, шаңарақтан, кәсиплеслерден, ғалаба хабардан келеді. Линч елиўинши жыллар хаққында, ядро урысының қәўпи жаңалықлардың алдыңғы тақырыбы болған ўақыт хаққында еслетеди. Ядро урысы жүз бериўи мүмкин болыў себеби бойынша шаўқым адамларды пана қурыў, азық-аўқат хәм суўды жәмлеўди баслаўына шекем алып барды. Егер сол адамлар пана қурыўға жиберген ақшаларын базарға жумсағанда, бәлким олар бүгин қаржыда ғәрезсиз болатуғын ба еді.

Бир неше жыл алдын Лос-Анжелесте тәртипсизлик көтерилгенде дүнья жүзи бойынша қурал саўдасы жоқарыға кетти. Вашингтонда Адам гамбургердеги шала пискен гөштен қайтыс болады, ал Аризонаның саўлықты сақлаў департаменти ресторанларға гөшти жақсырақ писириўге буйрық береді. Фармацептикалық компания грипп пенен аўырған адамлар хаққында айтып коммерциялық теле дәстүрди алып барады. Февралда саўда аўырыўдың көбейиўи менен хәўиж алатуғын дәриниң жарнамасы басланады. Көпшилик адамлар гедей, себеби гәп қаржы жумсаў хаққында болса олардың қулақларында хәмме жерде жуўырып: «Аспан қулап атыр. Аспан қулап атыр», - деп бақырып жүрген шөжелердиң даўысы еситиледи. Апат хаққында

өсеклер хәм сөзлерге гүман хәм қорқынышларымызды қозғауына жол бермеу үшін жийе үлкен ер жүреклик талап етиледі.

1992-жылы достым Ричард Феникстен Бостонға, яғный бизлерге қонаққа келді. Ол бизлердің қымбат қағазлар хәм көшпес мүлк пенен қандай ислерди ислеп атырғанымызға таң қалды. Сол ўақытта Фениксте көшпес мүлктің баҳасы төмен еді. Бизлер Ричардке ек күн ақша тигиу хәм ақшаны көбейтиу үшін әжайып мүмкиншилиқ деп есаплаған нәрселеримизди көрсеттик. Хаялым екеуимиз көшпес мүлк саўдасы бойынша агентлер емеспиз. Бизлер – қаржы жумсаўшылармыз. Бизлер Ричард үшін жақсы жерден үй таптық, көшпес мүлкти сол күни Ричардке сатқан агентти таптық. еки жатақ жайы бар қаладағы жайдың баҳасы 45 000\$ еді. Бундай көшпес мүлктің баҳасы 65 000\$ -ға шекем баратуғын еді. Келисим Ричардке унады. Ол жайды сатып алды хәм Бостонға қайтты.

Еки хәпте өткеннен кейин бизлерге агент қоңыраў қылды хәм достымыздың келисимнен бас тартқанын хабарлады. Мен болғанын билиу үшін Ричардке қоңыраў қылдым. Ол маған қоңсысы менен сөйлескенин хәм ол келисимнің жаман екенин, үйге көп ақша төлегенин айтқанын айтты.

Мен Ричардтан: «Қоңсың қаржы жумсаўшы ма?» - деп сорадым. Ричард: «Яқ», - деп жуўап берди. Мен оннан не үшін қоңсысына қулай салғанын сорағанымда Ричард басқа нәрсени ислеп көриуді қәлегенин айтты.

Әсте Феникстеги көшпес мүлк базары тикленди хәм 1994 жылда сол кишкене жайды айына 1000\$ -ға ижараға бериуе болатуғын, ал қыста 2500\$ -ға бериуе болатуғын еді. 1995-жылы жайдың баҳасы 95 000\$ болды. Ричард көп нәрсе утпады, ол «тышқанлар жуўырысынан» шыға алатуғын еді ғо. ол хәзир де хәрекетсиз. Фениксте арзан көшпес мүлклер еле жетерли, тек узақты көре билиу керек. Ричардтың бас тартыуы мени таң қалдырмады. Бул «қарыйдардың өкиниши» деп аталады, бул сезим хәммеимизди қапа етеди. Бул бизлерди бийзар ететуғын сол гүманлар. Кишкене шөже жеңди хәм еркинликти алыу мүмкиншилиги қолдан жиберилди.

Және бир мысал келтиремен. Мен активимнің азғана бөлегин депозитли сертификатлардың орнына гиреу салығы сертификатында услайман. Мен бул ақшалардан жылына 16% ислеп табаман, бул банк усынатуғын 5%-ды жабады. Сертификатлар көшпес мүлк пенен тәмийинленген хәм мәмлекетлик нызамға тиркелген, бул көпшилиқ банклер усынатуғын кепилликлерден жақсырақ. сертификатлар сатып алынатуғын шәртлер оларды исенимли етеди. Олар тек өтимли болыуға мүтәж болады. Мен гиреу салығы сертификатларына еки-жети жыллық депозитли сертификатларға қарағандай қарайман. Дерлик хәр сапары биреуе, әсиресе ақшаларын депозитли сертификатларда услайтуғын адамға өзимнің де ақшамды сол жерде услайтуғынымды айтқанымда, олар маған буның тәуекелли екенин айтады. Олар маған не үшін буны ислемеу керек екенин түсіндиреди. Олардан мағлыұматты қай жерден алатуғынын сорағанымда олар оны қандай да достысынан ямаа қаржы жумссў сораўлары бойынша журналдан алатуғынын

айтады. Олар мен ислейтуғын нәрсени хеш қашан ислемеди хәм мине олар маған не ушын буны ислемеу керек екенін түсіндиреди. Мен өз исимнен орташа 16% аламан, ал гүманға толы адамлар 5%-ға келиседі. Гүман гүманланыушы адамларға қымбатқа түседі.

Мениң көз-қарасым гүман, қорқыныш хәм арсызлық адамларға гедейлик шынжырларынан шығыуына тосқынлық етеді хәм жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиуіне мәжбүр етиуінен ибарат. Ал хәқыйқый дүнья сизлерди байып кеткениңизше күтеді. «Тышқанлар жууырысынан» шығыу аңсат. Бул жерде үлкен билим талап етилмейди, бірақ гүман көпшилик адамларды белсендиліктен айырады. «Ақыллы адамлар хеш қашан жеңбейди», - деп бай әке айтатуғын еді. «Басқарылмаған гүман хәм басқарылмаған қорқыныш арсыз адамды жаратады. Арсыз адамлар критикалайды, ал жеңімпазлар – таллайды», - деп айтыуды бай әке жақсы көретуғын еді. Ол таллау адамның көзін ашатуғын бир уақытта критиканың адамның көзін қамастыратуғынын түсіндиретуғын еді. Таллау жеңімпазларға критикашылардың соқыр екенін көриуіне, басқалар қолдан жиберген нәрсени табыу қәлеген әуметтиң гилти болып табылады. Көшпес мүлк – қаржылық ғәрезсізлік хәм еркинлікке баратырған хәр бир адам ушын күшли қаржы жумсаушы қурал. Бул әжайып қаржы жумсаушы қурал. Буған қарамастан хәр сапары, көшпес мүлк, еркинлікке ерисиу жолы хәққында айтқанымда, мен көбинесе: «Мен хажетханаларды ремонтлауды қәлемеймен», - деген сөзди есitemен. Бул Питер Линч «шауқым» деп атайтуғын нәрсе. Бул бай әке арсыз өсек деп атаған болатуғын нәрсе. Арсыз өсек критикалайды, бірақ талламайды, ол өз гүманларын хә қорқынышларына сананды түнертиуіне жол береді, ал гүман хәм қорқыныш хәқыйқатқа оның көзін аша алмайды.

Кимдур «Мен хажетханаларды ремонтлауды қәлемеймен» деп айтса, мен оннан: «Мени усыны қәлеп атыр деп ойлауға не мәжбүр етип атыр?» - деп сорауды қәлеймен. Негизинен хажетхана машқаласында турып қалғанда адамлар өзлериниң еркинлікке деген жолын тосады. Мен «тышқанлар жууырысынан» еркинлікті тутып атырман. Адам еркинліктің орнына хажетхананы көрген уақытта бундай ойлау адамларды гедейлікке алып баратуғын пикирлеу болып табылады. Адамлар таллаудың орнына критикалайды. Бай әке «мен қәлемеймен» сөзи биреулерге әуметке ерисиуіне кесент ететуғынын хәм басқалар ушын әуметке жол болып табылатуғынын айтты.

Мен өзим де хажетханаларды ремонтлауды қәлемегенліктен, мен көшпес мүлкти басқарыушы орнын қарастыраман. Егер мен жайлар менен шуғылланатуғын саналы көшпес мүлк басқарыушысын тапсам, онда ақшамның ағысы жоқарыға кетеді. Көшпес мүлкти саналы басқарыушы маған көбирек көшпес мүлкти сатып алыуыма жол беретуғыны жүдә әхмийетли, өйткени хажетханаларды ремонтлауыма туура келмейди. Көшпес мүлкти саналы басқарыушы көшпес мүлк сорауында әуметке баратуғын жол болады. Мен ушын көшпес мүлктиң өзине қарағанда жақсы менеджерди табыу әхмийетлирек. Көшпес мүлкти саналы басқарыушы жақсы келисимлер

хаққында көшпес мүлк сатыу бойынша агентлерге қарағанда алдынырақ биледи, бул оны бизнес ушын және де бақалырақ қылады.

Бай әкениң «мен қәлемеймен» сөзиниң биреуіге әўметке жол болып табылатуғынын айтқанында нени нәзерде тутқанын анық және бир мәрте түсиндиремен. Өзим де хажетханаларды ремонтлаўды қәлемегеним себепли, мен қалай көбирек көшпес мүлкти сатып алыўды хәм усының менен «тышқанлар жуўырысына» қатнасыўдан қутылыў барысын тезлетиўди ойладым. Ал хеш нәрсе ислеменген адамлар «Мен хажетханаларды ремонтлаўды қәлемеймен» деп айтыўды даўам етеди. Усы күшли қаржы жумсаў жолын еркинликке ерисиў жолы ушын пайдаланыўға жийе өзлерине жол бермейди. Өзиниң еркинлигине қарағанда оларға хажетханалар әхмийетлирек. Биржа фондында мен адамлардың: «Мен ақшаны жоғалтыўды қәлемеймен», - деп айтқанын жийе еситемен. Мени ақшаны жоғалтыўды жақсы көреди деп ойлаўына оларды не мәжбүр етеди? Көбинесе адамлар ақша ислеп таппайды, себеби ақшаны жоғалтпаўды қәлейди. Жағдайды таллаўдың орнына адамлар өзлериниң ақылы қәбийлетлерине қарамай биржа фондында еркинликке ерисиў ушын және бир күшли қаржы жумсаў жолынан өзлерин айырады.

1996-жылы декабрде мен достым менен жергиликли бензоколонканың қасынан өттим. Ол бензоколонкыге, нарқларға қарады хәм оған жақында нефттиң нарқы көтерилиўди баслайтуғыны түсиникли болды. Ол аспан үстине қулаўы керек болған кишкене шөжени еслететуғын еди. Үйге келгенимизде ол маған нефттиң бақасының келеси жылларда жоқары көтерилиўиниң тастыйықлаўын усинды. Ол маған мен билмеген есабатта көрсетти. Достымның мағлыўматына ийе болып, мен излеўди басладым хәм көзге илинбеген хәм нефт шығаратуғын таза жерлерде табыўы керек болған таза нефт компаниясын таптым. Мениң брокериме таза компания қатты унады хәм мен данасына үө цент қымбат қағазды 15 000\$ - ға сатып алдым.

1997-жылы фералда бизлер достым менен сол бензоколонканың қасынан өттик хәм хәқыйқаттан бензинниң нарқы дерлик 15%-ға көтерилген екен. Мен күлимсиредим, себеби 1997-жылы январда кишкене нефт компаниям нефт тапты хәм сол 15 000\$-лық қымбат қағазлардың нарқы данасына үш долларға жетти. Ал мениң достым хәзир де бинзинниң нарқының өсиўин болжаўда қәтелеспейди.

Кишкене шөже адамларға ойланыў хәм таллаўына жол бермейди. Егер көпшилик адамлар биржа фондында қаржыжумсаўда «тоқтат» сөзиниң қалай ислейтуғынын түсингенинде, жоғалтпаў ушын қаржы жумсамайтуғын емес, ал жеңиў ушын қаржы жумсаўшы адамлар көбирек болар еди. «Тоқтат» - бул әпиўайы компьютер басқарыўы, онда сизиң қымбат қағазларыңыз, егер нарқы түсиўди басласа тез сатылады, компьютердиң усы басқарыўы сизиң жоғалтыўыңызды қысқартып хәм белгили табысты көбейтиўиңизге жәрдем береди. Бул жоғалтыўлардан қорқатуғынлар ушын әжайып курал.

Адамлардың «Мен қәлеймен» деп айтыўға хәрекет етпестен «Мен қәлемеймен» дегенин еситкенде мен олардың басындағы «шаўқым»ның

бәлент екенін билемен. «Кишкене исмли шөже» олардың мийин басқарады хәм: «Аспан қулап атыр хәм хажетханалар бузылып атыр» деп бақырады. адамлар қәлемеген нәрсени ислеуден қашады, бирақ бул ушын үлкен нарқты төлейди. Олар өмирде алыуды қәлеген нәрсесин хеш қашан алмайды.

Бай әке кишкене шөже менен не ислеуге маған «Тек полковник Сандерс ислеген нәрсени исле» деп мәсләхәт берди. 66 жасында ол өзиниң бизнесин жоғалтты хәм социал тамийнаттың ақшасына жасауды баслады. Ақша жетиспейтуғын еди. Сандерс өзиниң қууырылған шөжени таярлау рецептин усынып хәр елге барыуды баслады. Кимдур «ауа» деп айтпастан алдын оннан көп бас тартты. Хәм мине Сандерс көпшилик адамлар жұмыстан пенсияға шығатуғын жасында мультимиллионер болды. «Ол ер жүрек хәм қайтпас адам еди», - деп бай әке Харлан Сандерс хәққында айтты.

Сиз гүманланып хәм қорқып атырғаныңызды сезсеңиз, онда кишкене шөжени алың хәм оның менен полковник Сандерс өзиниң шөжеси менен не ислеген болса, соны ислең. Ол оны қууырды.

№3 – Себеп. Ериншеклик. Бәнт адамлар жийе ериншек болады. Бизлер хәммемиз ақша ислеп табыу ушын көп жұмыс ислеген бизнесмен хәққында гүрринди еситтик. Ол хаялын хәм балаларын жақсы тәмийинлеу ушын көп жұмыс ислейди. Ол идарада көп уақтың өткереди, дем алыс күнлери жұмысын үйине алып барады. Бир күни ол жұмыстан үйине барады, ал үйинде болса хеш Ким жоқ. Хаялы балалары менен бирге кетти. Ол хаялы менен өзиниң машқаласы бар екенін билетуғын еди, бирақ қарым-қатнасын жақсылаудың орнына ол жұмыста бәнт болып қалды. Енди болса, қапашылыққа түсип, исши қәсийетин жоғалтып, ол жұмысын жоғалтады. Бүгин мен өзлериниң байлығы тууралы ғам шегий ушын жүд бәнт адамларды жийе ушыратаман. Хәм өзиниң ден-саулығына қарау ушын да жүд бәнт адамлар бар. Себеби бирдей. Олар – бәнт, олар бәнт болып қалып өзлери дус келиуды қәлемеген нәрсесинен қашыуына жол беретуғын сылтауды алады. Оларға нениң не екенін түсиндириудің кереги жоқ. жүрегиниң төринде олар хәммесин өзлери жақсы түсинеди. Буннан тысқары, егер сиз оларға бир нәрсени ислеу керек екенін айтсаңыз, олар сизге өзиниң ғәзебин төгеди.

Егер адамлар жұмыс ямаса балалар менен бәнт болмаса, онда олар көбинесе дәл дәстүрлерди көриу, балық тутуу, гольф ойнау, дүканға барыу менен бәнт болады. Бирақ жүрегиниң төринде олар бир нәрседен қашып атырғанын түсинеди. Алдыңызды ериншикликтиң ең көп тарқалған түри – бул қатты бәнтлик пенен жасырынған ериншеклик. Ериншекликке қарсы усыл бар ма? Бар, бул – азмаз сықмарлық. Көпшилигимизге бала уақтымызда сықмарлықты хәм бир нәрсени қатты қәлеу – инсанның жаман қәсийетлери деп сиңдирген. «Сықмар адамлар – жаман адамлар», - деп анам айтатуғын еди. Хәммемиз ишимизде жақсы нәрселер, таза нәрселер, бизлерди қумарлыққа алып келетуғын нәрселерге ийе болыуға талпынысқа ийемиз. Балалардың үлкен қәлеулерин басқарыу астына алыу ушын ата-аналар бул қәлеуді балаларында айып сезими менен өшириу усылын қолланады. «Сен тек өзиң тууралы ойлап атырсаң, сен инилериң хәм сиңлилериң бар екенін

умыттың ба?» - деп аннам айтыўды жақсы көретуғын еди. «Саған не сатып алып бериўимди қәлейсең?» - деп әкем сораўды жақсы көретуғын еди. «Сен үйимизде баспа үскенеси бар деп ойлайсаң ба? Сен бизлердиң бай емеслигимизди билесең ғо».

Айырым ўақытлары: «Мен саған буны сатып алып бериў ушын тынбай жумыс ислеймен. Мен бала ўақтымда әрман да ете алмағаным себепли саған буны алып беремен», - деген гәпти еситиўиме туўра келеди. Мениң улыўма халдан тайған хәм машинасын гаражға алып бара алмайтуғын қоңысым бар. Гараж балаларының ойыншықларына толы. Бузылған бул балалар сораған нәрсесин алады. «Балалардың бир нәрсеге мүтәж болғанын қәлеймен», - деп қоңысым айтады. Ол балаларының колледжине ямаса қартайған ўақтына хеш нәрсә жыйнамады, солай болса да оның балалары дүканда сатып алыўға болатуғын қәлеген ойыншыққа ийе еди. Жақында қоңысым почтадан кредит карточкасын алды хәм балаларын Лас-егасқа алып кетти. «Мен буны балалар ушын ислеп атырман», - деп қоңысым айтты.

Бай әке «Мен буны өзиме рухсат ете алмайман» деген сөзди айтыўға қадаған ететуғын еди. Үйимде болса мен бул сөзлерди бәрха еситетуғын едим. Бай әке балалары: «Мен буны қалай өзиме рухсат ете аламан?» - деп айтыўын талап ететуғын еди. Ол «Мен буны өзиме рухсат ете аламан» сөзи мийдиң жумысын тоқтатады деп есаплайтуғын еди. Мий ислеўди тоқтатады. Бирақ мий «Мен буны қалай өзиме рухсат ете аламан»ды алып ислеўди баслайды. Ойланыўға мәжбүр болып мий сораўларға жуўапты излеўди қосады.

Бай әкениң «Мен буны өзиме қалай рухсат ете аламан?» сөзин өтирик деп есаплағаны әхмийетлирек. Хәм инсанның руўхы буны бәрха билетуғын еди. «Инсанның руўхы – қатты күшли», - деп бай әке айтатуғын еди. «Ол хәмме нәрсени ислей алатуғынын биледи». Егер ериншек санаңыз: «Мен буны өзиме рухсат ете алмайман» деп айтса ишимизде ҳақыйқый урыс басланады руўхыңыз ашыўлы, ал ериншек санаңыз өзиниң өтиригин қорғаўы керек. Руўх: «Бол, қозғал. Спортзалға барайық, шуғыллан» - деп бақырыдаы. Ал ериншек сана: «Бирақ мен шаршадым. Мен бүгин көп жумыс исследим», - деп айтады. Ямаса инсан руўхы: «Гедей болыў жаныма тийди. Жүр кеттик байыймыз», - деп айтады. Буған ериншек сана: «Бай адамлар – сықмар адамлар. Тәшўиши де көп. бул қәўипсиз емес. Барлық ақшаны жоғалтыўымыз мүмкин. Мен онысыз да көп ислеймен. Мениң жумысым көп. Бүгин кеште ислеўим керек болған жумысқа қара. Баслығым азанда нәтийжелер менен барыўымды қәлейди», - деп жуўап береді. «Мен буны өзиме рухсат ете алмайман» сөзи қайғы, хәлсизлиң, руўхтың түсиўине алып келеди. «Мен буны қалай өзиме рухсат ете аламан?» сөзи мүмкиншиликлерге, әрманға жол ашады. Нени сатып алыў бай әкени тәшўишлендирмеді, оны адамның «Мен буны қалай өзиме рухсат ете аламан?» деген сананы хәм руўхты беккемлеўши сөзди айтыўы тәшўишлендирди. Бай әке Майк екеўимизге затты сийрек беретуғын еди. Буның орнына ол бизлерден: «Сизлер буны өзинизге қалай рухсат ете

аласыз?» - деп сораютуғын еди. Бизлер оның қалай мақсетке ерисиўди үйретиўге қәлеўин жоғалтпаўын қәледик. Мен бүгинги күнде өзиниң сықмаолығы ушын айып сезетуғын миллионлаған адамларды билемен. Бул айып оларды балалығынан баслап жибермейди. Айып жақсырақ нәрсени сатып алыўды қәлеў пайда болғанда адамла оянады. Адамның шала сезиминде балалығынан: «Сен буған ийе бола алмайаң» ямаса «Сен хеш қашан буны ала алмайсаң», - деген сөзлер жасайды. Мен «тышқанлар жуўырысынан» шығыўды шешкенимде алдымда «хеш қашан жұмыс ислемеўге өзиме қалай жол қоя аламан?» - деген сораў турды. Санам жуўапларды хәм шешимлерди бериўди баслады. Ең аўыр ис ата-анамның: «Бизлер өзимизге буған жол қоя алмаймыз», - деген пикири менен гүрес болды. «Өзиң туўралы ойлаўды тоқтат. Не ушын сен басқалар ҳаққында ойламайсаң? – деп айтатуғын ата-анамнан шығатуғын сықмарлықта болатуғын айып сезимин пайда етиўге шақырылған басқа сөзлер менен гүресиўиме де туўра келди.

Демек, ериншеклик пенен қалай гүресиўге болады? Жуўабы – азмаз сықмарлық пенен. Адам отырып хәм өзинен: «Дени саў, өдамларды өзиме тартатуғын болып мен не аламан?» ямаса «Егер хеш қашан жұмыс ислемеўим керек болса, онда мениң өмирим қандай болады?» ямаса «Егер қәлеген ақшаға ийе болсам мен не ислеген болар едим», - деп сораўы керек. Алға хәрекет етиў азғантай сықмарлық, жақсырақ нәрсеге ийе болыўды қәлеўден басланады. Бизиң дүньямыз бизлердиң жақсырақ өмирге талпыныўымыз себепли раўажланып атыр. Жаңа жаратылыўлар бизлердиң жақсырақ нәрсеге талпыныўымыз себепли исленеди. Жақсырақ нәрсени ислегенимиз себепли бизлер мектепке барамыз хәм жақсы оқыймыз. Егер ислеў керек екенин билип турып, оны ислеўден қашатуғын жағдай болса, онда өзинизге бир сораў бериң: «Буннан не аласыз?» Азмаз сықмар болың. Бул ериншекликтен ең жақсы усыл.

Қатты сықмар болмаў керек. Бирақ Майкл Дугластың «Уолл Стрит» фильминде «Сықмарлық – бул пайдалы». – деп айтқан сөзлерин есиңизде тутың. Бай әке бул туўралы: «Айып – сықмарлықтан жаман. Өйткени айып денеден жанды урлайды», - деп айтатуғын еди. Мен ериншеклик пенен гүресиў ҳаққында хәммесинен жақсырақ Элеонора Рузельт айтты деп ойлайман. Жүрегиңиздиң төринде дурыс деп ойлаған нәрсени ислең, бирақ сиз не ислесеңиз де сизди бәрибир хүким етеди хәм егер сиз бир нәрсе ислесеңиз ямаса ислемесеңиз де сизди ғарғайды.

№4 – Себеп. Әдетлер. Бизиң өмиримиз – бул билимге қарағанда көбирек әдетлеримиздиң сәўлелениўи. Бас ролде Арнольд Шварцнегер ойнайтуғын «Копан» атлы фильмде көрип бир танысым: «Мен Шварцнегердиң денесиндей денени қәлеймен», - деп айтты. Сол жерде отырған жигитлер келисим белгисинде басларын ийзеди.

«Мен бир ўақытлары оның арық болғанын еситтим», - деп бир танысым қосып айтты.

«Ауа, мен де бул тууралы еситтим», - деп және биреуи айтты. «Мен және оның дерлик күнде спортзалда тынбай жұмыс ислеу әдети бар екенін еситтим».

«Ауа, оған буның зэрүр екеніне бәслесемен». «А-а-а», - деп олардың арасындағы арсыз адам айтты. «Бәслесемен, усылай ол көримсиз болды. Арнольд тууралы гәпти қойың, келиң пиво ишейик».

Мине сизлерге жүрис-турысты қадағалайтуғын әдетлердің мысалы. Бир күни бай әкеден бай адамлардың әдетлери ҳаққында сорағаным мениң есимде. Маған туұры жууап бериудің орнына, ол төменде келтирилген мысалда өз сорауыма жууапты табыуымды қәледі.

«Әкең төлемлерин қашан төлейди?», - деп бай әке сорады.

«Хәр айдың басында», – деп мен айттым. «Ол шетке ақша алып қоя ма?» - деп ол сорады. «Жүдә аз», - деп мен айттым.

«Оның не ушын тиришилик ушын гүресиуиниң баслы себеби усында», - деп бай әке айтты. «Ол жаман әдетлерге ийе. Әкең басқа биреуге биринши төлейди. Егер ауысса өзине ссоңғы гезекте төлейди».

«Әдетте ауыспайды», - деп мен айттым.

«Бирақ ол қарызыларды төлеу керек, солай емес пе? Ямаса сиз ол қарызыларын төлемеу керек деп айтпақшысыз ба?» «Әлбетте төлеу керек», - деп бай әке айтты.

«Мен қарызды өз уақтында төлеуге үлкен әҳмийет қаратаман. Мен мәмлекетке төлеместен алдын биринши өзиме төлеймен».

«Егер ақшаңыз жетпесе не болады?» - деп мен сорадым. «Онда не ислейсиз?» «Сол нәрсени», - деп бай әке жууап берди. «Мен алдыңғыдай биринши өзиме төлеймен. Мениң ақшам аз болса да. Мәмлекетке қарағанда «актив» қатарым мен ушын әҳмийетлирек. «Бирақ, мәмлекет өзиникин алыуға хәрекет етпей ме? Сизди гүзетпей ме?» - деп мен айттым. «Егер сен төлемесең гүзетеди», - деп бай әке айтты. «Тыңла, мен төлемеу керек деп айтпадым. Мен тек ақшам аз болса да өзиме биринши төлейтуғынымды айттым». «Бирақ сиз буны қалай ислейсиз?» - деп мен сорадым.

«Гәп қалай ислеуде емес. Гәп не ушын екенінде», - деп бай әке айтты.

«Яқшы, не ушын?»

«Себеп», - деп бай әке айтты. «Қалай ойлайсаң, егер төлемлериңди төлемесем өзиниң наразылығын ким қатты көрсетеди, мен бе ямаса қарыз бериушилер ме?»

«Әлбетте, сизиң қарыз бериушилериңиз сизге қарағанда қаттырақ көрсетеди», – деп мен түсиникли сорауға жууап бердим. «Егер сиз өзиңизге төлемесеңиз, онда хеш нәрсе айтпаған болар едиңиз».

«Сен бәлким мен өзиме төлегенимнен кейин салық төлеми хәм басқа нәрселерге төлемниң басымы күшли болатуғыны соншелли, бул мени басқа шығыу жолларын излеуге мәжбүр ететуғынын түсинетуғын шығарсаң. төлеу зэрүрлиги мениң себебиме айналады. Усыған шекем жеткенде қарыз бериушилер мени гүзетпеуине исенимли болуу ушын хәммесин – мен түрли жұмысларға кирисип, таза компанияларды дүзип, биржа фондында сауда

ислейтуғын едим. Төлеу зәрүрлиги мени көбирек жұмыс ислеуге, ойланыуға мәжбүр ететуғын еди хәм ақыр-ақыбет мени гәп ақша тууралы болғанда зейинли хәм күшли етеди. Егер мен өзиме соңғы гезекте төлесем, мен өзиме басымды сезбеген болар, бирқа мен хеш нәрсесиз қалатуғын едим.

«Демек, сиз ақша бериуиңиз керекболған мәмлекет ямаса басқа адамлардың алдында қорқыу сизге себеп бере ме?»

«Ауа», - деп бай әке айтты. «Түсинесең бе, мәмлекеттиң қарыз жыйнайтуғын салықшылары адамларды қорқытыуды биледи. Олардың хәммеси бирдей хәрекет етеди. Көпшилик адамлар олардың алдында райынан қайтып жүреді. Адамлар усы салықшыларға төлейди хәм хеш қашан өзине төлемейди. Сен жүзине қум шашыуға жол беретуғын 96-фунтлы босаң адам хәкқында гүрринди билесең ғо?»

Мен басымды ийзедим. «Мен ауыр атлетика хәкқында дағазаларды бәрха көремен».

«Мине, көпшилик адамлар мәмлекет салықшыларына өзлериниң жүзине қум себиуине жол қояды. Мен күшлирек болыу ушын бул адамлардың алдында қорқынышты пайдаланыуды шештим. Ал басқалар бул қорқыныштан хәлсиз болады. Қай жерден қосымша ақша ислеп табыуды ойлауды өзиңе мәжбүр етиу спортзал хәм жұмысқа ауыр нәрселер көтерип терлеп барыуға уқсайды. Мен ақшалы ақылымда қаншелли көп шынықсам, соншелли күшлирек боламан. Енди мен мәмлекетлик салықшылардан қорықпайман».

Бай әкениң айтқан сөзлери маған унайтуғын еди. «Демек, егер мен биринши гезекте өзиме төлесем, онда қаржылық қатнаста күшлирек боламан».

Бай әке басын ийзеди. «Ал егер мен өзиме соңғы гезекте төлесем ямаса улыуға төлемесем, онда мен хәлсиз боламан. Демек барлық баслықлар, менеджерлер, салықшылар, үй ийелери, ижараға квартира бериушилердин хәммеси мени бир нәрсе ислеуге умтылдырады, пүткил өмиримде маған басым көрсетеди. Усы басымнан қутылыу ушын маған жақсы қаржылық әдетлер керек». Бай әке басын ийзеди.

№5 – Себеп. Менменлик. Менменлик – бул билимсизлик.

«Мен билген нәрсемде ақша ислеп табаман. Бир нәрсени билмесем, мен ақша жоғалтаман. Хәр сапары, менменликти көрсетип, мен ақшаларымды жоғалтаман. Мен менмен болсам, өзим билмеген нәрсениң әхмийетли емеслигине исенемен», - деп бай әке маған жийе айтатуғын еди.

Мен көпшилик адамлардың өзлериниң билимсизлигин жасырыу ушын менменликти пайдаланатуғынын көрдим. Бундай жағдай мен бухгалтерлер ямаса қаржы жұмсаушылар менен қаржы хәкқында талқылаған уақытларым да жийе болады. Олар өзлериниң хәклығын дәлиллеуге хәрекет етеди. Адамлар көбинесе өзлери не айтып атырғанын түсинбейтуғыны маған бәрха түсиникли болады. Олар өтирик сөйлейди, бирақ олар хәкыйқатты да айтпайды.

Ақша, қаржы хәм қаржы жумсаў дүньясындағы көпшилик адамлар не сөйлеп атырғанын улыўма түсинбейди. Қаржы тараўындағы адамлардың көпшилиги тек затлардың қанша экенин биледи.

Сен сабақта билимсиз экениңди түсинсең, сол сабақ бойынша қәнийгени тап хәм ол сениң билимиңдеги бос жерлерди толтырады ямаса сени қызықтырған сабақ бойынша китапты таўып бередиди.

IX - БАП:

Қалай баслаўға болады

Тилекке қарсы, мен байлыққа ийе болыў мен ушын аңсат болғанын айтпадым. «Қалай баслайын?» - деген сораўға жуўап ретинде мен өзим күнде өтетуғын пикирлеў барысын усынаман. Хәқыйқаттан да үлкен келисимлерди табыў аңсат. Сизге буны ўәде етемен. Бул велосипед айдаўды еслетеди. Хәр тәрәпке азмаз тербелгеннен кейин тек рәхәтлениў келеди. Гәп ақшаға келгенде сиз батыллық көрсетип хәм қаржы сораўларында тербелиўди тоқтатыўыңыз керек.

Миллион долларлық келисимди табыў бизлердиң өзимиздиң қаржылық ақылымызды хәр жаққа ийтермелеўимизди талап етеди. Мен қаржылық алымның хәр биримизде бар экенине исенемен. Машқала оның шақырыўымызды күтип, уйықлап жатырғанында. Ақшаға деген сүйиспеншилик – бул барлық жаманлықлардың тамыры экенине исенимде тәрбияланғанымыз себепли бизлердиң қаржылық алымымыз уйықлап атыр. Ишки мәдениятымыз бизлерди кәсипти үйрениўге руўхландырады, кейин бизлер ақшаға жұмыс ислей аламыз, бирақ сол ишки мәдениятқа бизлерди қалай ақшаны өзимизге ислеўге мәжбүр етиўди үйретиў берилмеген. Бизлерди өзимиздиң қаржылық келешегимиз хәққында тәшўишлениўге үйретпеди, бизлерге ис күнимиз тамам болғанда компания хәм мәмлекет бизлерге қамхорлық етеди деп үйретти хәм үйретип атыр. Не болса да, мектепте билим алып атырған балаларымызды, егер буған нүкте қоймаса бул ушын төлем төлеўи күтип турыпты. Хәзирше бизлерге тынбай мийнет ислеўди, ақша ислеп табыўды хәм ақшаны сарплаўды, егер егер жетпесе қарызға алыўды үйретип атыр.

Тилекке қарсы, дүньяның Батыс тәрәпиндеги адамлардың 90%-ы жұмыс табыў хәм ақшаға жұмыс ислеў аңсат болғаны себепли бул жағдайға келиседиди. Егер сиз аламаннан болмасаңыз, онда мен сизге өзиңиздиң қаржылық алымыңызды оятыўыңыз ушын төмендеги он қәдемди усынаман. Мен сизлерге өзим ислеген қәдемлерди усынып атырман. Егер сиз мениң тәжирийбемди қайталаўды қәлесезиң, онда жақсы. Егер яқ болса, онда мақул деп ойлаған нәрсезиңди ислең. Өзиңиздиң хәрекет етиў жобаңызды белгилеўиңиз ушын қаржылық санаңыз жетерлише беккем.

Перуда болғанымда, 45-жаслы алтын қазып табатуғын адам менен сөйлесип, мен оннан не ушын алтынның тамырын табатуғынына усындай исенимли экенин сорадым. Ол: «Алтын хәмме ерде бар, бирақ көпшилик адамлар оны қалай табыўға оқытылмаған», - деп жуўап берди.

Мен де сондай деп айтқам болар едим. Күшпес мүлкке қатнаслы болса, мен орта есаптағы пухара барып хәм хеш нәрсе таппайтуғын бир ұақытта барып бир күннің ишинде 4-5 үлкен келисимди таба аламан. Егер бизлер екеұимиз бир жерден келисим излесек те ол хәш нәрсе таба алмайды. Орта есаптағы пухараның не ушын хеш нәрсе таппайтуғынының себеби ол өзиниң қаржылық алымын оята алмағанында.

Мен сизлерге Қудайдан өзиңизге берилген күштиң раўажланыў барысыңыз сыпатында темендеги он қәдемди усынаман. Бул күшти тек сиз қадағалай аласыз.

1. Маған ҳақыйқатлықтың үстинде көтерилиў ушын себеп керек, маған руўхтың күши керек. Егер сиз көпшилик адамлардан бай хәм қаржыда Еркин болыўды қәлейтуғын я қәлемейтуғынын сорасаңыз, олар «қәлеймиз» деп жуўап береді. Бирақ ортаға ҳақыйқатлық шығады. Әўметке баратуғын жол жүдә узақ, жеңип өтиў керек болған тосқынлықлар көп болып көринеді. Ақшаға жұмыс ислеў аңсат.

Бир күни мен Американың олимпик қурамында жүзиўди әрман еткен жас ҳаялды ушыраттым. Ҳақыйқат мынада: ол мектепке кетпестен алдын күнде таңғы саат төртте турып, үш саат жүзетуғын еди. Ол дослары менен шемби күнлери отырыспаларға бармайтуғын еди. Оған мектепте хәмме қатар шуғылланыўына туўра келетуғын еди.

Мен оннан: «Бундай тәбияттан тыс күш хәм өзін қурбан етиўди қай жерден пайда болады», - деп сорағанымда, ол: «Мен буны өзим хәм өзим жақсы көретуғын адамлар ушын ислеймен. Сүйиспеншилик маған тосқынлықларды жеңиўге хәм өзимди қурбан етиўиме жәрдем береді», - деп айтты.

Себеп ямаса мақсет – бул «қәлеймен» хәм «қәлемеймен»нің үйлестирилиўи. Адамлар меннен бай болыўды қәлеўимнің себеби неде екенин сорағанында мен «қәлеймен» хәм «қәлемеймен»нің терең сезимлик дәрежеде үйлесиўи екенине түсиник беремен. Пикиримди түсиндирейин. Биринши орында «қәлемеймен» турады, өйткени олар «қәлеймен»ди жаратады. Мен өмир бойы жұмыс ислеўди қәлемеймен. Мен ата-анам ийтермелейтуғын, анығырағы – исенимли жұмыс хәм жақсы жайға ийтермелеген нәрсени қәлемеймен. Мен исши болыўды қәлемеймен. Мен әкемнің жұмыста бәнт болғаны себепли футбол ойыныма бәрха келмегенин жек көретуғын едим. Мен әкемнің өмир бойы көп жұмыс ислегенин жек көретуғын едим. Ал мәмлекет өмириниң ақырына шекем ислеп тапқанының үлкен бөлегин алып қойды. Өлиминен кейин әкем бизлерге хеш нәрсе қалдырып кете алмады. Бай адамлар бундай ислемейди. Олар балаларына көп нәрсе қалдырады.

Енди «қәлеймен». Мен еркин болып хәм дүнья бойлап жүриўди хәм өзін қәлегендей жасаўды қәлеймен. Мен буның хәммесин жас ұақтымда қәлеймен. Мен хеш кимге ғәрезли болмаўды қәлеймен. Мен ақшаның өзиме ислеўин қәлеймен.

Мине мениң терең ишки сезимлик себеплерим. Ал сизлердики қандай? Егер себеплериңиз жетерлише күшли болмаса, онда өтиў керек болған жол себеплериңизден басым келеди. Мен ақшаны жоғалттым хәм тосқынлықларға көп дус болдым, бирақ терең сезимлик себеплерим маған аяқта турыўыма хәм алға жүриўге жәрдем берди. Мен қырық жасымда еркин болыўды қаледим, бирақ өткен жылларда көп нәрсени үйренип, қалегениме нў жасымда еристим. Алдын айтып өткенимдей, еркинликке деген жолым аңсат болмады. Бирақ қыйын да болмады. Ал күшли себеп ямаса үлкен парксыз өмирде хәмме нәрсе аўыр келеди.

Егер сиз күшли себепке ийе болмасаңыз, онда кейнин оқыўдың мәниси жоқ болады. Айтылатуғын нәрсени сиз күшиңиз жетпейтуғын жумыстай қабыл етиўиңиз мүмкин.

2. Мен күнде таңлайман, гәп таңлаў еркинлиги, таңлаў мүмкиншилиги ҳаққында. Бул – не ушын адамлардың азат елде жасаўды қалемейтуғынының баслы себеби. Бизлер таңлаў мүмкиншилигине хәм еркинлигине ийе болыўды қалеймиз.

Қаржылық қатнаста қолымызға түскен хәр бир доллар менен бизлер өз келешегимизди таңлаў мүмкиншилигине ийемиз. Ақшаны қалай сарплаўымыз, ақшаны сарплаў әдетлеримиз бизлердиң ҳақыйқатында ким екенимизди көрсетеди. Гедей адамлар ақшаны гедей адамларға тән сарплайды.

Бала ўақтымда мен «Монополия» ойынын бәрха ойнаўды жақсы көретуғын едим, бул маған үлкен пайда алып келди. Хеш ким маған ойынның тек балалар ушын арналғанын айтпады хәм мен бул ойынды ересек адам сыяқлы ойнадым. Хәм менде «актив» хәм «пасситиң» ортасындағы парқты көрсеткен бай әкем де бар еди. Негизинен, кишкене бала ўақтымда мен бай адам болыўды шешип өз таңлаўымды иследим хәм мен өзим ислеўим керек болған нәрсениң қалай ҳақыйқый активке ерисиўди үйрениў екенин билетуғын едим. Достым Майк өзине берилген «актив» қатарына ийе еди, бирақ ол таңлаўы хәм бул қатарды қалай басқарыўды үйрениўди шешийи керек еди. Көпшилик бай шаңарақлар активти басқарыды үйренген бир адам жоқ болғаны себепли келеси әўладта өзлериниң активлерин жоғалтады. Көпшилик адамлар бай болмаўды шешеди. 90% турғынлар ушын бай болыў «мийди жүдә көп айналдырыўды» аңлатады. Адамлар өзлериниң бай болыўды қалемеўин ақлап: «Ақша мени қызықтырмайды» ямаса «Мен хеш қашан байй болмайман», ямаса «Хеш нәрседен тәшўишленбесем де болады, себеби мен еле жаспан», ямаса «Ақша ислеп тапқан ўақтымда мен келешегим туўралы ойлайман», ямаса «Мениң күйеўим/хаялым қаржыны басқарады» деген сөзлерди ойлап табады. Бул сөзлердиң хәммесиниң машқаласы ойлаўының артықмашылығы ҳаққында ойлаўды қалейтуғын адамларды еки нәрсе: 2) адамның ең баҳалы активи болған ўақыт хәм 1) оқытыў ҳаққында ойдан айыратуғынында. Егер сизде ақша жоқ болса, онда бул сизиң оқымаўыңыздың ақланыўы болып хызмет етийи керек. Не болғанында да, бизлер күнде ўақтымыз хәм ақшамыз бенен не ислеўге таңлаў

ислеймиз. Бизлер таңлау эркинлигине ийемиз. Мен бай болууды кәлеймен хәм мен бул таңлауды күнде ислеймен.

Биринши гезекте билимге қаржы жумсаң. Негизинен, сизде бар болған жалғыз хақықый актив бул ең күшли курал болып табылатуғын сизинң ақылыңыз. Бизлер таңлау эркине ийе екенбиз, демек хәр биримиз өз ақылымызды неге тигиуди өзимиз шешемиз. Сиз күн бойы MTVди көриуиңиз ямаса спорт журналын оқыуыңыз ямаса күләлшылықты, қаржы жобаластырууды үйрениуиңиз мүмкин. Таңлауды өзиниз ислейсиз.

Бир бай хаялдың хаялдың үйине жақында урылар кирди. Олар хаял оқытуғын китапларға қол тийгизбей телевизор, видеомангнитофонды урлап кеткен. Хәм бизлер де бундай таңлауға ийемиз. 90% турғынлар телевизорларды сатып алады хәм тек 10% адам бизнес тууралы китапларды хәм қаржы жумсау тууралы кассеталарды сатып алады.

Демек, мен не ислеймен? Мен семинарларға бараман. Мен семинарлардың кем дегенде еки саат созылғанын жақсы көремен, өйткени пәнниң негизин тереңирек түсиниу маған унайды. 1973-жылы мен телевизор көрип отырғанымда, онда бир жигит нақ пулсыз есапласып көшпес мүлкти қалай алыу сорауы бойынша үш күнлик семинарды дағазалап атыр еди. Мен 385\$ сарпладым, ал сол семинар маған еки миллиондай ақша берди. Бирақ ең баслысы, бул семинар – пүткил өмириме тәсир етти. Сол бир семинар себепли өмиримниң ақырына шекем жумыс ислеуимниң кереги жоқ. Хәр жылы мен усыған уқсаған еки семинарға бараман. Мен аудио кассеталарды тез қайтарыу мүмкин болғаны себепли жақсы көремен. Мен бир күни Питер Линчтин кассетасын тыңладым. Хәм ол мен улыума қарсы болатуғындай бир нәрсе айтты. Бирақ келиспеген нәрсеми қаралау хәм қарсылығымды айтыудың орнына мен артқа қайтатуғын нүктени бастым хәм кассетаның бес минутлық тартыслы бөлегин 20 минут тыңладым. Бәлким оннан да көп уақыт тыңлаған шығарман. Хәм тосаттан Питердин айтқан сөзин не ушын айтқанын түсиндим. Бул сыйқыршылық сыяқлы болды, менде дәуиримиздин ең уллы қаржы жумсаушыларының биреуиниң санасына киргендей сезим болды. Мен оның билими хәм тәжирийбесиниң әжайып қорларына терең қарау мүмкиншилигин алдым.

Нәтийжеде мен алдынғыдай ойлауым мүмкин хәм буған қосымша өзимди қызықтырған машқала ямаса жағдайға Питердин көзи менен қарау мүмкиншилигине ийемен. Менде бир пикирдин орнына еки пикир бар, машқаланы ямаса бағытты таллауға қосымша мүмкиншилигим бар, ал бул – баҳасыз. Бүгин мен көбинесе: «Ал бул жағдайда Питер Линч, ямаса Дональд Трамп, ямаса Уорен Баффет, ямаса Джордж Строе не ислеген болар еди?», - деп айтаман. Олардың ақылына жолды алыуға жалғыз жол бул тыныш, ылайықлы хұрмет пенен олардың айтқанларын оқыу ямаса тыңлау. менмен адамлар – бул көбинесе тәуекел етиуден қорқатуғын, өзин төмен баҳалайтуғын адамлар. Және айтатуғыным, егер сиз таза нәрсени өзлестирсеңиз, онда сизден өзлестирген нәрсеңизди толық түсиниуиңиз хәм жәрдем беретуғын қәтелерди жибериу талап етиледі.

Егер сиз пәннің негизине терең жетсеңіз, онда менсенлік сизге кәуіп туғдырмайды. Менмен адамлар кассеталарды сийрек тыңлайды ямаса сатып алады. Оларға бунның не кереги бар? Олар – жердің киндиги. Таза пикир олардың көз-қарасына туұра келмейтуғын ұақытта тартысатуғын ямаса қорғанатуғын «ақыллы» адамлар сондай көп. Бундай жағдайда «менменлик» пенен бирлескен олардың «ақылы» «наданлыққа» теңлеседи. Хәр биримиз жақсы билимге ийе, өзлериниң зейинлигине исенетуғын, бирақ олардың тең келиуі жағдайының жақсы емеслигин көрсететуғын адамларды билемиз. Хәқыйқаттан ақыллы Адам таза пикирлерди қарсы алады, өйткени олар оның көз-қарасын кеңейтеди. Сөйлеуді билиуге қарағанда тыңлауды билиу әхмийетлирек. Егер бул ондай болмағанда Қудай еки кулақ хәм бир аұызды бермеген болар еди. Жүдә көп адамлар тыңлаудың орнына аұзы менен ойлайды. Адамлар сораұларды беріудің орнына тартысады.

Мен байлық бирден келмейтуғынын билемен. Хәм мен қымбат қағазларды алып, олардан қутылып, бирақ қәлеген жағдайда өзимнің қаржылық билимимди кеңейте аламан. Егер сиз самолета ушыуды қәлесез, онда мен алдын буған үйрениуді мәсләхәт етемен. Қымбат қағазларды ямаса көшпес мүлкти сатып алып, бирақ хеш қашан өзиниң үлкен активи – яғный санасына хеш қандай қаржы жумсамайтуғын адамлар мени бәрха таң қалдырады. Бирақ сизиң тек бир ямаса еки жайды сатып алғаныңыз сизди көшпес мүлк сораұында қәнийге қылмайды.

3. Досларды абайлап таңлаң. *Досларды абайлап таңлаң. Хәқыйқый дослық, руұхый жақынлықтың күши хәққында есте тутың. ең алды менен, мен досларды олардың қаржылық жағдайы бойынша таңламайман. Мениң гедей хәм хәр жылы миллион ақша ислеп табатуғын досларым бар. Мен досларымнан көп нәрсени үйренемен хәм буны билип турып ислеймен.*

Мен ақшасы бар себепли жақын болған адамларым бар. Бирақ адамлардың ақшасы емес, ал олардың билими мени қызықтыратуғын еди. Айырым ұақытлары, ақшасы бар адамлар мениң жақын досларым болатуғын еди, бирақ хәммеси емес.

Бирақ ммен айтып өтиуді қәлейтуғын бир айырмашылық бар. Мен ақшасы бар досларымның ақша туұралы сөйлейтуғынын көрдим. Олар ақшасы менен мақтанбайды, олар ақшаның пайдасын түсиниуге қызығады. Мен олардан үйренемен, олар меннен үйренеди. Қаржыда шийеленискен қатнаста болған досларым ақша, бизнес ямаса қаржы жумсау туұралы айтыуды жақсы көрмейди. Олар көбинесе буны қарапайым деп ойлайды. Бирақ мен олардың бир нәрселерди үйренемен, мен нени ислемеу керек екенин билемен. Мениң қысқа ұақыт ишинде миллиард доллардан көп ақша ислеп тапқан бир неше досларым бар. Олардың үшеуи бир нәрсе туұралы айтады: олардың ақшасы жоқ таныслары ссонша ақшаны қалай ислеп тапқанын сорау ушын оларға хеш қашан келмеген. Олар еки жағдайда келеди: 2) қарыз сорау хәм 1) жумыс сорау.

Ескертиу: гедей ямаса қорқақ адамларды тыңламау. Мениң усындай досларым бар, мен оларды қатты жақсы көремен, бирақ олар өмирде

«кишкене шөжелер». Оларда гәп ақшаға келгенде, әсиресе қаржы жумсауға келгенде – «аспан бәрха қулайды». Олар не үшін бір нәрсенің исленбейтуғынын сизлерге бәрха түсіндире алады. Айырым адамлар оларды тыңлайды хәм гүңгирт мағлыұматты қабыл етеди хәм өзлери «кишкене шөжелерге» айналады. Хәм олар ески нақылда сыяқлы: «Бир дүньяда майланған» болады. Егер сиз CNBC көретуғын болсаңыз, онда сол жерде көбинесе «экспертлерди» таныстырады. Бир эксперт базардағы қулауды айтады, басқасы базардағы жарылыуды айтады. Егер сиз ақыллы адам болсаңыз, онда екеуін де тыңлайсыз. Санаңызды ашық тутың, себеби еки эксперт те пайдалы мағлыұматты усыныуы мүмкин. Тилекке қарсы, көпшилик гедей адамлар «Кишкене исмли шөжени» тыңлайды.

Қандай да келисимнен ямаса қаржы жумсаудан мени қайтарыуға хәрекет еткен жақын досларым бар. Бир неше жыл алдын, бир достым бир күни маған өзине әўмет күлип баққанын хәм алты пайызлы депозитли сертификаты тапқанын айтып берди. Мен оған мәмлекетлик штаттың жәрдемінде 16% ислеп табатуғынымды айттым. Ертеңине достым маған не ушыңқ аржы жумсауымның қәуипли болғаны хәққындағы мақаланы жиберди. Жыллар өтти, мен бүгинги күнде де 16%-ды аламан, ал ол алдынғыдай 6%-ды алады.

Мен байлық жаратыуға қатнаслы ең қыйын нәрсе бул өз-өзине хәқ болыу зәрүрлиги хәм аламан менен бирлеспеуға талпыныу болып табылатуғынын айтқан болар едим. Базарда, әдетте аламанның көрсететуғын бағыты аз хәм дәл аламанды базар өзиниң астында басып таслайды. Егер үлкен келисимниң артықмашылығы бар болса, онда оны аламанның арасынан көриу мүмкин болмайды. Бир келисимде уйықлап қалып, адамлар таза келисимди излейди. Адамлар басқа толқынды күтиу керек. Асығып хәм толқынды кеш тутатуғын адамлар әдетте әўметсизликке дус болады. Ақыллы қаржы жумсаушылар базарда албырамайды. Егер олар толқынды өткерип жиберсе, онда олар жағдайды дыққат пенен гүзетип, келеси толқынды излейди. Көпшилик қаржы жумсаушылар үшін бул не үшін қыйын, себеби бир нәрсен сатып алыу онша атақлы емес хәм оларды қорқытады. Қорқақ қаржы жумсаушылар қойлар сыяқлы аламан менен бирге қозғалады. Ямаса дана қаржы жумсаушылар әлле-қашан өзлериниң пайдасын алып хәм алға қозғалып баратырған ўақытта оларды қызғаныш қоршайды. Дана инвесторлар ол атақлы болмаған ўақытта қаржы жумсайды. Олар сатқан ўақытта емес, ал сатып алғанда пайданы жарататуғынын биледи. Олар ўақытты сабырлылық пенен күтеди. Алдын айтып өткенимдей, олар базарда албырамайды. Дана инвесторлар келеси үлкен толқынды күтип бәрха сергек турады.

Хәммеси мағлыұматқа ийе болыуда. Мағлыұыматты алыуды нызамлы хәм нызамсыз жоллары бар. Бирақ не болса да мағлыұматсыз еплеуға болмайды. Баслысы, сизниң мағлыұмат булағынан қаншеллил узақта болыуыңыз. Бай хәм мағлыұматларға жақын досларға ийе болыуды қәлеуиниздиң себеби мағлыұмат бар жерде ақша исленетуғынында. Ақша

мағлыұматтан исленеди. Сиз өзиңиздиң келеси әўметиңиз ҳаққында еситиўди қәлесезиз, онда оған таярланың. Мен мағлыұматты нызамсыз жол менен жыйнаўды мәсләхәт етпеймен, бирақ керекли нәрсени қаншелли тез билсениз, пайда алыў имканиятыңыз соншелли жоқары болады. Мине не ушын дослар керек. Усы нәрседе қаржылық ақыл көринеди.

4. Бир формулаға ийе болың, ал кейин таза формуланы үйрениң. Буны тез ислеўди үйрениң, себеби бунда сизиң күшиңиз болады. Нан ислеў ушын ҳәр бир нан жабыўшы ядында сақлайтуғын өзиниң нан жабыў усылын пайдаланады. Бул қағыйда ақша ислеп табыўда да тарқалған. Ал ақшаны, атап-айтқанда, көбинесе «қамыр» деп атайды.

Көпшилигимиз «Сиз не жесеңиз солсыз» деген нақылды еситтик. Мен оны азмаз өзгертемен. Мен: Сизлер не үйренсеңиз, сол боласыз», - деп мен айтаман. Басқа сөз бенен айтқанда, үйренген хәм үйренип атырған нәрсеңизге пухта қатнаста болыўыңыз талап етиледі, себеби сизиң санаңыз өзиңиз жыйнаған сол билимниң үлгисинде сизди ашады. Егер сиз аўқатты тәжирийбели писириўди үйренип атырған болсаңыз, демек сиз неге талпынып атырғаныңызды билесиз. Сиз аспаз болыўды қәлейсиз. Аспаз болыўға қәлеўиңиз жоғалса сиз басқа кәсипке үйрениўиңиз керек. Айтайық, мектеп муғаллимине оқыўыңыз керек. Оқытыўшылықты үйренип, сиз сөзсиз, муғаллим боалсыз. Үйренбекши болған исиңизди ойланып таңлаң.

Гәп ақшаға келгенде көпшилик адамлар мектептен алған негизги формуладан пайдаланады, яғный ақшаға жұмыс ислеиди. Дүнья жүзи бойынша миллионлаған адамлар басшылыққа алатуғын бир формула бар: олар уйқыдан турады, жұмысқа барады, ақша ислеп табады, төлемлерин төлейди, чек дәптершеси менен теңлеседи, қандай да қымбат қағазларды сатып алады хәм және жұмысқа қайтады. Бул көпшилик адамлардың негизги формуласы. Егер адамлар ислеп атырған иссинен шаршаса ямаса сол кәсипте жетерлише ақша ислеп таппаса, онда олар пайдаланып ақша табатуғын формуланы дүзетеди. Жигирма алты жасымда мен «сатып алыў хуқықысыз көшпес мүлкти қайта сатып алыўға болады» деп аталатуғын Курске бардым. Мен сәйкес формуланы үйрендим. Тек оны иске қосыў қалып тур еді. Бул басқышта көпшилик адамлар тоқтайды. Үш жыл даўамында «Ксероксте» жұмыс ислеп, мен бос ўақтымды сатып алыў хуқықысыз көшпес мүлкти қалай сатып алыўды үйрениўге сарпладым. Мен өзлестирген формуламнан пайдаланып бир неше миллион доллар ислеп таптым, ал бүгин бул исте басқа адамлар асықпай шуғылланып атыр. Усы формуланы үйренгенимнен кейин мен басқа формулаларды излеўди басладым. Ақырым ўақытлары мен қандай да сабақларда алған мағлыұматларымды туўры пайдалана алмайтуғын едим, алған мағлыұматларымды туўры пайдалана алмайтуғын едим.

Мен саўда ислеўди үйрететуғын, бөлек нәрселерди сатыўды үйрететуғын сабақларға бардым. Айырым ўақытлары мен ядро физикасы ямаса космос техникасы тараўында докторлық дәрежеге ийе адамлар менен бир ханада отырып өзимди қолайсыз сезетуғын едим. Түрли курсларға барып, мен биржа

фондында хәм көшпес мүлкте жумсаған қаржымды пайдалы еткен көп нәрсени билдим.

Еки жыллық курсли көпшилик колледжлерде хәм мәмлекетлик колледжлерде қаржыны жобаластырыў хәм дәстүрий қаржы жумсаў сораўы бойынша сабақлар өткериледи. Қызығатуғын адамларға усыдан баслаў жақсы болады. Мен бәрха өнимлирек формуланы излеймен. Мине не ушын көпшилик адамлардың өмириниң ақырына шекем ислеп тапқанына қарағанда, бир күнде көп ақша ислеп табаман. Және бир нәрсе туўралы айтып өтемен. Заманагөй, тез өзгеретуғын дүньяда сизиң билетуғын нәрсеңиз әхмийетли емес, өйткени билим тез ескиреди. Бир нәрсени өзлестириўде тезлик әхмийетли. Буны ислеўди билиў әхмийетлирек. Егер ақша табыў ушын қалесеңиз баҳасыз бул сый жемислирек формуланы табады. Ақшаға көп жумыс ислеў – бул ескирген формула.

5. Өзиңизге алдын төлең. *Бул қәдем күшли тәртипти талап етеди. Егер сиз өзиңизди қадағалай алмасаңыз, онда байыўға ҳәрекет етпең. Егер өзиңизди қадағалаўды үйрениўге талап мүмкин болса, онда азмаз ўақыт армияда хызмет етиўиңиз мүмкин. Қаржы жумсаў, ақша ислеп табыўдың мәниси жоқ. Дәл өзиңди қадағалаўдың жоқлығы лотереяда миллион утып алған көпшилик адамларды тез ҳеш нәрсесиз қалыўға алып келеди. Дәл өзиңди қадағалаўдың жоқлығы жумыста көтерилиўди алған адамлардың барып таза машина сатып алыўына ямаса саяхатқа кетиўине алып келеди.*

Он қәдемниң қайсысы әхмийетлирек екенин айтыў қыйын. Бирақ қәдемлердиң ишинде, егер бул қәдем алдын ҳеш қашан итибарға алынбаған болса, оны өзлестириў хәммесинен қыйын болады. Мен өзиңди қадағалаўдың жоқлығы –бул бай, гедей хәм орта класс адамларының арасындағы баслы айырмашылықлы жағдай екенин айтаман. Өзин төмен баҳалайтуғын хәм қаржылық басымға шыдамайтуғын адамлар ҳеш қашан бай болмаўы мүмкин. Алдын айтқанымдай, бай әкеден үйренген сабақларымның биреўи дүньяның адамлары тыныш қоймаўынан, оларды бәрха ийтермелейтуғынынан ибарат. Дүнья адамларды ҳеш қашан тыныш қоймайды, себеби адамларға ишки өзін қадағалаўы хәм тәртип жетиспейди. Ишки руўхый күши жетиспейтуғын адамлар көбинесе өзін қадағалайтуғын адамлардың қурбаны болады. Өзим алып баратуғын бизнес бойынша курслерде мен адамларға басқарыўшылық тәжирийбелерин раўажландырыўға дыққат аўдарыўын бәрха еслетемен. Жеке бизнести баслаў ушын әхмийетли үш басқарыўшылық тәжирийбелери төмендегишеа:

1. Ақшаның ағысын басқарыў (нақ пул ҳәрекетин).
2. Адамларды басқарыў.
3. Жеке ўақытты басқарыў.

Мен усы үш басқарыўшылық тәжирийбениң хәмме нәрседе қолланыўға болатуғынын айтқан болар едим. Олар жеккелик сыпатында, шаңарақ ағзасы сыпатында, бизнес қатнасыўшысы сыпатында, қала турғыны хәм пухара сыпатында өмир салтыңызға тәсир етеди. Усы тәжирийбелердиң хәр бири өзиңди қадағалаўға ерисиўди күшейтеди. Өзиңди қадағалаў жобасында мен

«алдын өзиңе төле» деп айтаман. «Алдын өзиңе төле» сөзи Джордж Классенниң «Вавилонның ең бай адамы» атлы китабынан алынды. Бул китаптың миллион нускасы сатылды. Бирақ бул сөзди көпшилик адамлар жийе айтатуғын бир ўақытта, бул мәсләхәтке тек аз адам ереди. Айтып өткенимдей, қаржылық билим биреўге рақамларды оқыўға жол береді, ал рақамлар болып атырған нәрсениң ҳақыйқый көринисин береді. Табыс хәм шығын ҳаққындағы биреўдиң жеке есабатына қарап, мен адамлардың «алдын өзиңе төле» сөзин әмелде пайдаланатуғын я пайдаланбайтуғынын аңсат айта аламан.

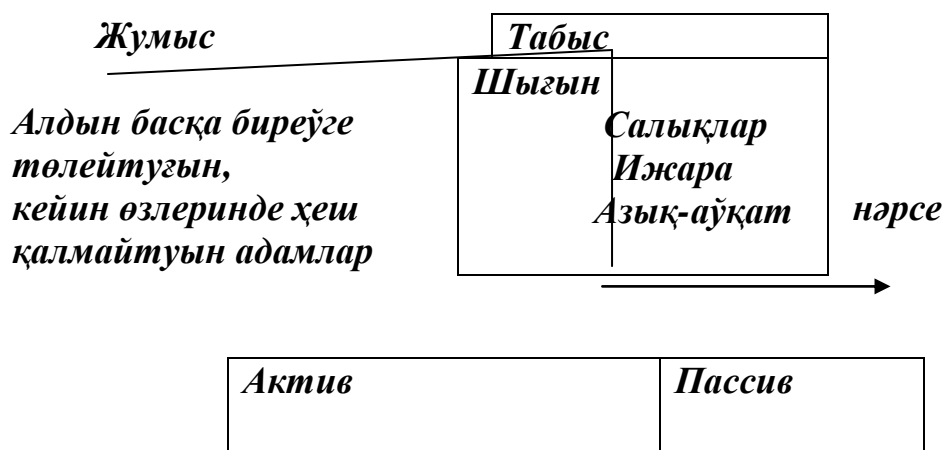
Ҳақыйқый көринис мың сөзден ибарат. Келиң алдын өзине төлейтуғын адамлардың хәм буны ислемайтуғын басқа адамлардың табыс хәм шығын есабатын жәнә салыстырайық.

№1 хәм №2 диаграммаларды үйрениң хәм мүмкин болса олардың айрықшалықларына итибар қаратың. Гәп болып атырған нәрсениң көринисин беретуғын нақ ақшаның хәрекетин түсиниўде. Көпшилик адамлар рақамларға қарайды хәм олардың не туўралы айтып атырғанын түсинбейди. Егер сиз нақ ақшаның тез арада кейинги беттеги №2- сүүретте нениң қәте екенин хәм не ушын көпшилик адамлардың 90%-ының өмир бойы жумыс ислеп хәм мәмлекетлик қоллаўға мүтәж екенин түсинесиз.

Не ҳаққында айтып атырғанымды түсинип атырсыз ба? Жоқарыдағы диаграмма өзине алдын төлейтуғын адамның хәрекетин сәўлелендиреди. Хәр айда бундай адамлар хәр айдағы төлемлерин төлеўден алдын «актив» қатарына ақша салады. Көпшилик адамлар Классенниң китабын оқыған хәм «алдын өзиңе төле» сөзин түсинсе де, ҳақыйқатында олар өзлерине соңғы гезекте төлейди.

Мен биринши гезекте төлемлерди төлеў кереклигине исенетуғын сизлердиң масқара етиўлеринизди дерлик еситип атырман. Хәм мен төлемоерин өз ўақтында төлейтуғын «жуўапкерли» адамлардың хәммесин есите аламан. Мен жуўапкерсиз болыў ямаса төлемлерди төлемеў керек деп айтпақшы емеспен. Мениң айтатуғыным, китапта айтылғанын ислең, яғный «алдын өзиңизге төлең». Хәм кейинги №2- диаграмма емес, ал №1- диаграмма бул сөзди хәрекетте көрсетеди.

Ҳаялым екеўимизде «алдын өзинге төле» сөзине жантасыўда машқаласы бар бухгалтерлер, бухгалтер-экспертлер ҳәм банкирлер көп. Себеп бул адамлардың көпшилик адамлардың ислейтуғынын ислеўинде, яғный: өзинге соңғы гезекте төлейди. Олар биреўлерге биринши гезекте төлейди. Өмиримде қандай да себеп пенен төлемлериме қарағанда ақшамның ағысы аз болған ўақыт болды. Ҳәм, бәрибир, мен өзиме алдын төледим. Бухгалтерим ҳәм бухгалтер-экспертим: «Жақында бизлерге жетеди. Салық басқармасы сизди қамаққа тығады. Сиз өзинизге деген исенимди жоғалтасыз. Сизин тоғыңызды өширип таслайды», - деп айтатуғын еди. Мен, бәрибир өзиме алдын төледим.

«Не ушын?» - деп сизлер сорайсыз. Жуўапты сиз «Вавилонның ең бай адамы» атлы китаптан табасыз. Гәп өзін қадағалаў ҳәм ишки руўхтың күшинде, гәп ерктин күшинде. Бай әкем түсиндиргендей, мен оған жумыс ислеген биринши айда көпшилик адамлар дүньяға өзлерин барлық тәрәптен ийтермелеўине жол береді. Салық жыйнаўшы қыңыраў қылады ҳәм сиз қарызларыңызды төлейсиз. Яғный, сиз төлейсиз, бирақ өзинизге емес. Сатыўшы: «Бир минут, сизин есабыңызға жазып қояман», - деп айтады.

Көшпес мүлк иси бойынша агентиниз сизге: «Келиң, мәмлекет сизге жайыңыз ушын шегирмелерин усынады», - деп айтады. Классенниң китабы ҳақыйқатында усы туўралы. Ол тек ағысқа қарсы барсаң ғана байып кетиўге болатуғыны ҳаққында. Ҳәлсиз адам болмаўға болады, бирақ гәп ақшаға келгенде көпшилик адамлар ҳәлсизликти көрсетеди.

Мен жуўапкерсиз болың деп айтып атырған жоқпан. Мен кредит карточка бойынша үлкен қарызға ийе емеспен, себеби өзиме биринши гелекте төлеўди қәлеймен. Табысымды азайтыўымның себеби мен мәмлекетке төлеўди қәлемейтуғынымда. Мине не ушын «Бай адамлардың сыры» атлы видеокассетаны көргенлер ушын, мениң табысым «акти» қатарынан «Невада» аўқамы арқалы өтеди. Егер мен ақшаға жумыс ислесем, онда мәмлекет оны алып қояды.

Төлемлеримди соңғы гезекте төлесем де, мен аўыр қаржылық жағдайда қалмаў ушын қаржы мәселесинде жетерлише зейинлимен. Мен

тутыныушылық қарызды жаман көремен. Мен 99% тұрғынларға қарағанда көбірек қаржылық ұазыйпаларға ийемен, бірақ мен олар бойынша төлемеймен, ал басқа адамлар болса мениң ұазыйпаларым бойынша төлейди. Оларды ижарашылар деп атайды. «Алдын өзиңе төле» дүзилисиниң Қә қағыйдасы – бул қарызға кирмеу. мен төлемлеримди соңғы гезекте төлесем де, мен кишкене төлемлердиң қатары бойынша төлем өткеремен.

«Өзиңе биринши гезекте төле» дүзилисиндеги №2 қағыйда – мен гейде ақшаның жетиспеуин сезген ұақтымда бәрибир өзине биринши гезекте төлеймен. Мен қарыз бериушилер я мәмлекетке бақырыу мүмкиншилигин беремен. Маған басқалардың қысым көрсетиуи унайды. Не ушын? Себеби сол жигитлер маған хызмет көрсетеди. Олар мени жүриуға хәм көп ақша жаратыуға рууҳландырады. Хәм усылай мен өзиме биринши гезекте төлеймен, ақшаны жумсайман хәм қарыз бериушилерге бақырыуға жол беремен. Негизинде, қарыз бериушилер бәрибир өзиникин алады. Хаялым екеуимиздиң әжайып қарызымыз бар. Бизлер тек басымға берилмеймиз хәм жыйнаған ақшаларымызды ямаса қымбат қағазларымызды тутыныушылық қарызды төлеу ушын сарплаймыз. Бірақ бул қаржылық қатнаста онша ақыллы ис емес.

Жуумақ шығарайық:

1. Төлеуиңиз керек болған үлкен қарызлар менен өзиңизди баспаң. шығынларды төмен дәрежеде услаң. Өзиңиздиң активиңизди биринши гезекте дүзиң. кейин үлкен жай ямаса жақсы машина сатып алың. «Тышқанлар жууырысына» тартылмаң, бул ақыллы ис емес.

2. Ақшаға жетиспеушилик сезсеңиз басымға жол қоймаң хәм жыйнаған ақшаңызға тиймең. Өзиңиздиң қаржылық алымыңызды көп муғдардағы ақшаны ислеп табыу жолын табыуға рууҳландырыу ушын басымды пайдаланың, кейин төлемлериңизди төлең. Усы мәсләхәтлерди устаның хәм қаржылық ақылыңызды жақсылайсыз.

Мен ауыр қаржылық жағдайда көп мәрте болдым хәм «актив» қатарымдағы ақшаларымды қорғауыма туура келген бир ұақытта көбірек табысты жаратыу ушын оз ақылымды пайдаландым.

Бухгалтерим бақырып, панаға тығылды, ал мен жақсы әскер сыяқлы өзимниң жеримди - «Актив» жеримди қорғадым.

Гедей адамлар гедейлердиң әдетлерине ийе. Улыұмалық жаман әдет «жыйнаған ақшаға шөмиу» деп аталады. Бай адамлар жыйналған ақшаның төлемлерди төлеу ушын емес, ал тек көбірек ақша жаратыу ушын қолланылатуғынын биледи. Мен буның қатаң еситилетуғынын билемен, бірақ айтып өткенимдей, егер сиз иштен хәлсиз болсаңыз, онда дүнья сизди хәр тәрәптен бәрха ийтермелейди.

Егер сизге қаржылық басым унамаса, онда сизге жумыс ислейтуғын формуланы излең. Шығынларды қысқартыудың жақсы формуласы – бул ақшаны банке қойыу, исенимли қымбат қағазларды сатып алыу, кирис салығын көбірек төлеу, бірақ бул формула «өзиңе биринши гезекте төле» қағыйдасын бузады.

Бул қағыйда өзін құрбан етиў ямаса қаржының азайыўына ийтермелейди. Ол өзиңе биринши гезекте төлеп хәм аш қалыўды аңлатпайды. Өмирден қуўаныш алыў керек. Егер сиз қаржылық алымыңызды шақырсаңыз, сиз өмирдеги ийгиликлердің хәммесине ийе бола аласыз. Бай болыў хәм өзинди жақсы өмирден айырмай төлемлерди төлеў – бул қаржылық ақылдың өзи.

6. Брокерлериңизге жақсы төлең. *Бул жақсы мәсләхәт. Мен үйиниң алдында жай сатылады деген жазыў бар дағазаны орнататуғын адамларды жийе көремен. Ямаса мен есап ислери менен шугылланыўды қәлейтуғын көп адамларды телевизорда жийе көремен..*

Бай әкем тәжирийбелилерге ЖАҚСЫ төлеў керек деп есаплайтуғын еди хәм мен де солай ислеймен. Бүгин мен көшпес мүлк пенен шугылланатуғын қымбат жақлаўшыларға, бухгалтер-экспертлерге, брокерлерге ийемен. Не ушын? Себеби, егер адамлар тәжирийбели болса, онда олардың жұмысы сизге ақша алып келиўи керек. Хәм олар қанша көп ақша ислеп тапса, мен де сонша көп ақша ислеп табаман. Бизлер мағлыўматлар әсиринде жасап атырмыз. Мағлыўмат – бул баҳасыз нәрсе. Жақсы брокер сизди мағлыўмат пенен тәмийинлейди хәм сизге пайдалы мәсләхәтлерди бериўи керек. Мениң орныма буны ислеўге талпынатуғын бир неше брокерлерим бар. Брокерлеримниң айырымлары маған ақшам аз ямаса ақшам жоқ ўақытта не ислеўди үйретти хәм мен хәзирге шекем олар менен бирге жұмыс ислеймен.

Брокерлерге қанша төлеймен – мен оларға Берген мағлыўматларының жәрдемінде тапқан ақшаға салыстырғанда аз төлеймен. Мен көшпес мүлк иси бойынша брокер ямаса биржа брокериниң көп ақша ислеп тапқанын жақсы көремен. Себеби бул әдетте мениң көп ақша ислеп тапғанымды аңлатады.

Жақсы брокер мениң ўақтымды тежейди, буған қосымша мен пайдаланбай тұрған жер бөлегин 9000\$ сатып алып хәм оны тез 25 000\$ -ға саттым хәм буның нәтийжесинде «Порше»мди тезирек сатып алған ўақыттағы сыяқлы маған ақша ислеп табады. Брокер – бул биржадағы сизиң көзиңиз хәм қулағыңыз. Брокерлер биржада күнде болады, сонлықтан мен сол жерге күнде бармасам да болады. Жақсысы мен гольф ойнайман.

Мен өз бетинше жайын сататуғын адамлар өз ўақтың онша баҳаламайды деп ойлайман. Жайды сатыўға жумсаған ўақтымды көбирек ақша ислеп табыўға ямаса ўақтымда жақсы көретуғын адамларым менен өткериў ушын бир неше сумымды тежеўди не ушын қәлемейин? Мен гедей хәм орта класс адамларының ресторанға төленген ақшадан жаман хызмет ушын 15-20% «шай ушын берип» хәм брокерге 3-7% төлеўи керек екенине наразы болатуғынын қызық көремен. Оларға «шығынлар» қатарында «шай ушын бериў» хәм «актив» қатарындағы адамларға қатнаслы ақылсыз тежеўди көрсетиў унайды. Бул қаржылық көз-қараста ақылсызлық.

Брокерлердің хәммеси – түрли адамлар. Тилекке қарсы, көпшилик брокерлер – әпиўайы сатыўшылар. Мен көшпес мүлк сатыўшылары жаман жағдайда деп айтқан болар едим. Олар көшпес мүлкти сатады, ал өзлери

азғантай көшпес мүлкке ийе болады ямаса улыұма көшпес мүлкі жоқ болады. Жайларды сататуғын брокерлер хәм қаржы жумсайтуғын брокерлердің арасында үлкен айырмашылық бар. Усы нәрсе қымбат қағазлар, қамсызландырыу иси менен шуғылланатуғын хәм өзлерин қаржы жобаластырыушылар деп атайтуғын брокерлерге де қатнаслы. Ертектегидей, сиз бир маликаны табыу ушын көп қурбақаларды сүйесиз. Хәм: «Энциклопедия сатыушысынан хеш қашан өзиңе энциклопедия керекпе деп сорамаң», - деген ески нақылды есиңизде тутың.

Мен жақсы ақша төленетуғын тәжирийбелердің қәлегени менен сәўбетлескенімде, мен алдын олардың қанша мал-мүлкке ямаса қымбат қағазларға ийе екенин хәм салық бойынша қанша пайыз төлейтуғынын анықлайман. Усындай сәўбетти мен салықлар менен шуғылланатуғын юристлерим хәм бухгалтер-экспертлерим менен де өткеремен. Менде өзиниң жеке бизнеси менен шуғылланатуғын бухгалтер-экспертим бар. Оның кәсиби – бухгалтерлик есабат, ал оның бизнеси – көшпес мүлк. Қашанлардур менде киши бизнес пенен шуғылланатуғын, бирақ хеш қандай көшпес мүлкі жоқ болған бухгалтер-экспертим болды. Ұақыттың өтиуи менен мен оның хызметинен бас тарттым. Сизиң қызығыушылығыңызды жүрегинен өткеретуғын брокерлерди табың. сизиң үйрениуиңизге ұақтың аямайтуғын хәм сизиң ең жақсы табылған активиңиз болатуғын брокерлер де табылады. Олар менен хәк болың хәм олар сизлерге сондай қатнаста болады. Егер сиз ойлауыңыз мүмкин болған нәрсе – бул олардың ис хәкын қысқартыу болса, онда адамлардың сиз бенен бирге жұмыс ислеуди қәлеуи нағұман. Бул – әжайып нәрсе.

Алдын айтып өткенімдей, басқарыушылық қәсийетлериниң бири – бул адамларды басқарыу. Көпшилик адамлар өзинен ақылсыз деп есаплайтуғын, үстинен бийликке ийе болған адамларды ғана басқарады, әдетте булар – олардың қол астындағы адамлары болады. Көпшилик орташа менеджерлер хызмет орнында әўметсизликке түсип орташа болып қалады, себеби олар қол астындағы адамлар менен қалай ислесиуди биледи, бирақ өзлеринен жоқарыдағы адамлар менен қалай ислесиуди билмейди. Сол адамларды басқарыуды билиу айырым техникалық сорауларды өзиңизден жақсырақ билетуғын адамларға жақсы төлеуиңиз керек. Мине не ушын компаниялар директорлар кеңесине ийе хәм сизге де бул зәрүр. Усы нәрседе қаржылық айып көринеди.

7. «Индеец сыйлаушысы» болың. Мен бир нәрсени ешейин алыуды билиу хәкқында айтып атырман. Америкаға биринши ақ атлар көшип келиуди баслағанда олар айырым Америка индеецлериниң үрип-әдетлеринен албырады. Мысал ушын, егер көшип келген адам тоңса, онда индеец оған көрпе беретугын еди. Қәтелесип көрпени саўға деп ойлап, индеец көрпени қайтарып бериуин сораған ұақытта көшип келген адам көбинесе қапа болатугын еди.

Индейцлер де көшип келген адамлардың көрпени қайтарып бериуди қәлемеген ұақтында қапа болатуғын еди. Мине усыдан «индеец

сыйлаушысы» деген гәп пайда болды. Эпиуайы мәдениятлар арасындағы түсинбеушилик.

«Актив» қатарындағы дүньяда «индеец сыйлаушысы» болыу байлық алыу ушы әхмийетли. Азғырылған қаржы жумсаушының биринши сорауы: «Ақшаларымды қалай өзиме тез қайтараман?» болады. Бундай қаржы жумсаушылар бийпул алып атырғанын билиуди де қәлейди, ал бул келисимнің бөлеги болып табылады. Мине не ушын қаржы жумсаудағы табыс сондай әхмийетли.

Мысал ушын, мен өзим жасайтуғын жерден бир неше көшеден кейин қурылған, бирақ сатып алынбаған кишкене кондониумды таптым. Банк 60000 \$-ды қәледи, ал мен 50000 \$ нарқты усындым, буған банк келисти, себеби нарқым менен бирге банктың кассиринен 50000 \$-лық чегы көрсетилген еди. Олар мениң қарарымнан қайтпайтуғынымды түсинди. Көпшилик қаржы жумсаушылар келисимге нақ пулды көп бермедің бе? Келисимге қарыз алыу жақсы емес пе? – деп айтқан болар еди. Мениң жууабым тек усы жайдайда еди. Мениң қаржы жумсайтуғын компаниям бул кондоминиумды «қар қуслары» Аризонаға келип хәм жылына төрт айға айына 2500 \$-ға хананы ижараға алатуғын қыс айларында ижараға беріу ушын қолланылады. Хананы ижараға алыу өли мәусимде айына 1000 \$-ды қурайтуғын еди. Мен ақшамды үш жылдан аз уақытта қайтарып алдым. Бүгин мен жыл сайын маған ақша алып келетуғын бул активти басқарыуды дауам етип атырман.

Дәл усы нәрсе қымбат қағазлар менен де жүз береди. Көбинесе брокерлерим маған қоңырау қылады хәм шамалауы бойынша тез арада әуметли болып қымбат қағазының нарқы көтерилетуғын компанияның қымбат қағазларына ақша тигиуди мәсләхәт етеди. Мен компанияның қымбат қағазларына нарқы көтерилип атырғанда бир ай дауамында ақша тигиуди баслайман. Кейин мен усы бизнестен басланғыш жумсалған қаржымды аламан хәм базардың тербелиуи ҳаққында тәшүишлениуди тоқтатаман, себеби мен өзимнің басланғыш жумсаған қаржымды қайтарып алдым хәм басқа активлер менен жумыс ислеуге таярман. Демек, ақшам тигилди, кейин қайтып алынды хәм мен техникалық бийпул болған активке ийемен.

Ғақықатында мен ақшаны жоғалтатуғын уақытлар да болады. Бирақ мен өзиме жоғалтыуға жол беретуғын ақшалар менен хәрекет етемен. Орташа 10 қаржы жумсаудан 2-3 қаржы жумсауымнан мен ақшамды пайда менен қайтараман, ал қалған 5-6 қаржы жумсау хеш нәрсе алып келмейди, 2-3 қаржы жумсау улыума жоғалып кетеди. Мен бундай жағдайда хәрекетке келтиретуғын ақша менен жоғалтыуымды шеклеймен.

Тәуекелди жек көретуғын адамлар ақшасын банке қояды. Ақыр-ақыбет, хеш қандай жыйналған ақшаң болмағанға қарағанда, жыйналған ақшң боғланы жақсырақ. Бирақ банкке қойылған ақшадан бир нәрсе илеп табыуға көп уақыт кетеди, ал көпшилик жағдайларда бул сиз ушын бағалы болады.

Хәр бир жумсаған қаржымда бийпул нәрсе болыуы керек. Кондоминиум, киши склад, бәнт болмаған жер бөлеги, жай, ауысық қымбат қағазлар, идара.

Бул жерде шекленген тәуекел ямаса аз тәуекелли пикир болыуы керек. Усыған арналған кітаптар бар, бул жерде мен оған тоқтап өтпеймен. МакДональдсқа тийкар салған Рей Крок гамбургерди жақсы көргени ушын емес, ал франчайздың астындағы бийпул көшпес мүлкти қалегени себепли гамбургерли франчайзлерди сатты.

Дана инвестор жумсалған қаржының пайдасына қарағанда көбірек нәрсеге талпынуы керек. Мен сизлердиң тек басланғыш жумсаған қаржыңызды қайтарып бийпул алатуғын активиңиз ҳаққында айтып атырман. Қаржылық ақылдың өзи усы.

8. *Актив сәнли нәрселерди алып келеди.* *Адамның күшин оның бир нәрседе дыққатын жәмлеп билиуінде. Бир танысымның баласы ақшаны тежемейтуғын жаман әдетке ийе. Ол он алты жаста ҳәм ол машинасы болыуын қәледі. Досларымның ата-аналары машина сатып алып берди еген оның сылтауы бар. Танысымның баласы жыйналған ақшасын алып ҳәм оны басланғыш төлем ушын пайдаланыуды қәледі. Мине сол уақытта танысым маған қоңырау қылды.*

«Буны ислеуине жол бериуим керек деп ойлайсаң ба, бәлким басқа ата-аналарға уқсап оған машина алып бериуим керек шығар?» - деп ол сорады.

Буған мен: «Бул қандай да уақыт басымды жеңиллетеди, бирақ бул жағдайдан келешекке қандай шешим шығара алады? Бәлким сен машиналы болыуды қәлеуин пайдаланып баланды бир нәрсе үйрениуге руўхландыра алатуғын шығарсаң?» - деп жууап бердим. Сәўбетимиз усы жерде үзилди.

Еки ай өткеннен кейин мен сол танысым менен машина тақырыбында сөйлестим. «Енди балаңның таза машинасы бар ма?» - деп мен сорадым.

«Яқ, бирақ мен оған машинаға 3000 \$ бердим. Мен оған колледжге жыйнап қойылған ақшасының орнына мениң ақшамнан пайдалынуың айтты».

«Бул сен тәрәптен сақыйлық», - деп мен айттым. «Онша сақыйлық емес. Ақшаның бир бөлеги әлле-қашан жоқ. мен балаңның минананы қәлеуин пайдалан ҳәм оның қәлеуиниң күшин бир нәрсени үйрениуине бағытла деген сениң мәсләхәтиңе ердим».

«Сиз не иследиңиз?» - деп мен сорадым.

«Алдын бизлер сениң "CASHFLOW" ойыныңды және бир мәрте ойнадық. балам менен ойнап атырып ақшаны қалай ақыл менен пайдаланыуды узақ бәсекилестик. Кейин мен оған «Уолл Стрит Джорнел»ге жазылыуды айттым ҳәм биржа фонды ҳаққында бир неше кітапты саўға еттим.

«Кейин не болды?» - деп мен сорадым. «Буннан не шықты?»

«Мен 3000 \$ сенники, бирақ машина сатып алыуға ақшаның хәммесин сарплауы керек емеслигин айттым. Ол қымбат қағазларды сатып алып ҳәм сатыу ушын ақшаны пайдаланыуы, жеке биржалық брокерди тауып, ал бир күни қымбат қағазға 3000 \$ тигип ҳәм буннан 6000 \$ ислеп тауып, ал 6000 \$ - дан 3000 \$-ына машина сатып алыуға ҳәм қалған 3000 \$-ды колледжде

оқыуға алып қойыуы мүмкін екенін айттым». «Нәтиже қандай болды?» - деп мен сорадым.

«Баста балама бір нәрсені ислеп табыуға әумет күлип бақты, бірақ бір неше күннен кейін ол тапқанларының хәммесін жоғалтты. Бірақ ол бизнеске қызығыушылықты хәқыйқаттан сезді. Бүгинги күнде бір қанша ақшасын пайдаланды, бірақ оның қызығыушылығы пәсеймеди деп ойлайман. Ол мен алып берген кітаптардың хәммесін оқып шықты хәм бизнес хәққында кітап алыу үшін кітапханаға барды. Ол «Уолл Стрит Джорнел»ди қызығып оқыйды, истеги белсендиликтің көрсеткішлерін гүзетеди хәм MTV диң орнына CNBCди көреді. Оның тек мың доллары қалды, бірақ қызығыушылығы хәм билими өсип атыр. Ол барлық ақшасын жоғалтса және екі жыл аяқта жүриуіне туура келетуғынын биледи. Бірақ бул оны тәшүишке салмайтуғын еді. Менимше, ол машинаны алыуға қызығыушылығын улыуға жоғалтты, себеби итибарын көбірек тартатуғын нәрсені тапты».

«Егер ол бәрибір барлық ақшасын жоғалтса не болады?» - деп мен сорадым.

«Бизлер бул жолда турған екенбиз, бизлер оны басып өтеміз. Ол бизлердің жасымызға жеткенде хәммесін жоғалтыуға тәуекел кеткенге қарағанда хәммесін хәзир жоғалтқаны жақсы. Хәм, буннан тысқары, бул 3000 \$ -қашанлардур оның билим алыуына сарпланған жақсы ақшалар. Ол үйренетуғын нәрсе оған пүткіл өмир хызмет етеді хәм ол ақшаның бийлигине итибарлық қатнаста болады. Мен ол ақшаны хәуаға жиберіуді тоқтатты деп есапламайман. «Өзиңе алдын төле» бөлимінде айтқанымдай, егер адам өзін қадағалау күшине ийе бола алмаса, онда ол үшін «актив» қатарынан нақ ақшаның айналысын көбейтиу барысы аңсат болып, ақшаны ақыл менен бағытлау үшін ақылдың басымы талап етилетуғын уақытта хәрекет етпегени жақсырақ болады. Сыртқы азғырыулардың ақыбетінде заманагөй тутыныушылық дүньяда ақшаны «шығынлар» қатарынан өткеріу аңсатырақ. Ишки руұхый күштің хәлсизлигинен ақшалар тосқынлықлар аз болған жолдан кетеді. Гедейлик хәм қаржылық әуметсизликтің себеплери усы нәрседе.

Мен қаржылық даналықтың көплеген мысалларын бердим, ал бул жағдайда гәп ақшаны көбірек ислеп табатуғындай етип бағдарлауды билиу хәққында болады.

Егер бизлер жылдың басында жүз адамға 10000 \$-дан берсек, онда оларды жылдың ақырында не күтип турғанын айта аламан:

- 80 % ында хәш нәрсе қалмаған болар еді. Дерлик, бул адамлар басланғыш төлемді таза машина, музлатқыш, телеизор, видеоға төлеп хәм уақтың шақ өткеріуге ақша сарплап үлкен қарызға киреди.
  - 16 %-ы бул 10000 \$-ды 5-10 %-ға ямаса миллионға шекем көбейткен болар еді.
  - 4 %-ы бул ақшаны 20000 \$-ға ямаса миллионға шекем көбейткен болар еді.
- Бизлер қандай да қәнийгеликке ийе болыу үшін оқыуға барамыз, бірақ

усылай бизлер ақшаға жұмыс ислеўге барамыз. Мен қалай ақшаны өзиңе ислеўге мәжбүр етиўди үйрениў әхмийетлирек деп есаплайман.

Мен сәнли нәрселеримди басқалардан аз жақсы көрмеймен. Бирақ, гәп айырым адамлардың сәнли затларды қарызға сатып алыўында. Олар қапғанға түсип қоңысыларының ислегениндей ислеиди. Мен «Порше»ни сатып алыўды қәлегенимде банкирима қоңыраў қылып қарыз алыўдың орнына мен «актив» қатарына қараўды шештим.

Мен ақшаны сарплаўды қәлеўимди өзимниң қаржы жұмсаўда қаржылық ақылымды руўхландырыў ушын пайдаландым.

Ал бүгинги күнде ақшаны жаратыўға қараўдың орнына қәлеген нәрсемизди алыў ушын ақшаны басқадан алыўға жийе қараймыз. Бирақ бериўге қарағанда ақшаны басқадан алыў аңсатырақ. Усы жаман әдет хәммемиздиң үстимизде турады. Есиңизде тутың, аңсат жол көбинесе аўыр, ал аўыр жол – аңсат болады.

Өзиңизди хәм өзиңиз жақсы көретуғын адамларға қалай ақшаның хожайыны болыўды қаншелли алдын үйретсеңиз, соншелли жақсы болады. Ақша – уллы күш. Тилекке қарсы, адамлар ақшаның күшин өзине қарсы пайдаланады. Егер сизиң қаржылық даналығыңыз төмен дәрежеде болса, онда ақша сизлерди қыстайтуғын болады. Ақша сизлерден ақыллырақ болады. Ал егер ақша сизден ақыллырақ болса, онда сиз өмириңиздиң ақырына шекем ақшаға жұмыс ислеисиз.

Ақшаның хожайыны болыў ушын сиз ақшадан ақыллырақ болыўыңыз керек. Сонда ақша сизлерге бағынады, сизге керек нәрсени ислеитүғын болады. Ақшаның қулы болыўдың орнына сиз ақшаның хожайыны боласыз. Қаржылық даналық усы.

9. Қахарманларға зәрүр болыў: *әпсананың күши. Бала ўақтымда мен Вилли Мейс, Хенк Аарон, Йоги Берлерге қатты таң қалатуғын едим. Олар мениң қахарманларым еди. Кишкенелер топарында ойнайтуғын бала сыяқлы мен оларға уқсаўды қәлейтуғын едим. Мен олардың бейсбол қағазларын жыйнайтуғын едим. Мен олар туўралы хәмме нәрсени билиўди қәледим. Мен олардың бейсболда қандай орынды ийелейтуғынын, олардың спорттағы көрсеткишлерин хәм дәрежесин, оларға қанша пул төлейтуғынын, олардың төменнен жоқарыға қалай көтерилгенин билетүғын едим. Мен олар туўралы хәмме нәрсени билиўди қәледим, себеби оларға уқсаўды қәлейтуғын едим. Хәр сапары, 9-10 жаслы бала ўақтымда қолыма бейсбол таяқшасын алғанда биринши базада ойнап, кэтчер болатүғын едим, бул өзиме уқсамайтуғын еди. Мен Йоги ямаса Хэнк болатүғын едим. Бул – ер жеткенде көбинесе жоғалтатуғын үйрениўдиң күшли жолларының бири, бизлер қахарманларымызды жоғалтамыз. Бизлер исениўшеңлигимизди жоғалтамыз.*

Бүгин мен айырым ўақытлары үйиме жақын жерде баскетбол ойнайтуғын жас өспиримлерди гүзетемен. Майданда кишкене Джонни емес, олар – Майкл Джордан, Сэр Чарльз ямаса Клайдлер. Қахарманларына еликлеў, өз қахарманлары менен жарысыў көп нәрсеге үйретиўи мүмкин.

Хәм мине не ушын О.Дж.Симпсонға уксаған кимдур әўметсиз Ойнаса усындай шаўкым көтериледи.

Гәп трибуналардың судына қарағанда үлкенирек нәрсе ҳаққында. Гәп адамлар үлгисинде өсетуғын, оған теңлесетуғын хәм оған уксаўды қәлеген қахарманларды жоғалтыў ҳаққында. Хәм күтилмегенде көзимиздеги перде түседи.

Жас өткен сайын таза қахарманлар пайда болады. Мениң хәзирги қахарманларым – булар гольф ойыншылары Питер Джейкобсен, Фред Каплз хәм Тайгер Вудз. Мен оларға еликлеймен хәм олар ҳаққында хәммесин оқыўға хәрекет етемен. Мениң және Дональд Трамп, Уоррен Баффет, Питер Линч, Джордж Сорос хәм Джим Роджерс сыяқлы қахарманларым бар. Бүгин мен қашанлардур бейсболдағы қахарманларым ҳаққында хәммесин билгеним сыяқлы бул адамлар ҳаққында да хәммесин билемен. Қаржы жумсаў исинде мен Уоррен Баффет сыяқлы хәрекет етемен хәм базарға деген оның көз-қарасы ҳаққында хәмме нәрсени оқыйман. Мен қандай қымбат қағазларды макул көретуғынын билиўге хәрекет етип Питер Линчтың китабын оқыйман. Хәм мен қалай сатып хәм келисимди жүзеге келтиретуғынын билиўге хәрекет етип Дональд Трамп ҳаққында оқыйман. Бейсбол таяқшасына жақынлағанда өзиме уксамағаным сыяқлы базарда ямаса келисимди сөйлескен ўақтымда мен ойымда Трамп сыяқлы хәрекет етемен. Базардағы жағдайды таллағанымда мен оған Питер Линчтиң көзи менен қарайман. Қахарманларға ийе болып, бизлер негиздиң негизине киремиз.

Қахарманлар бизлерди руўхландырыўға қарағанда көбирек нәрсени ислейди. Олар арқалы бизлер нәрселерге басқаша қараймыз. Қахарманлардың тәжирийбеси бизлерге нәрселерге басқаша қараўға жәрдем береди, бизлерди қахарманларымызға уксаўға талпыныўға исендиреди. «Егер олар буны ислей алса, онда мен де буны ислей аламан». Гәп қаржы жумсаўға келгенде көпшилик адамлар қыйын машқалаларға дус болады. Олар қыйыншылықлардан өтиўге жәрдем беретуғын қахарманларды табыўы керек.

10. Бериңлер, сонда сизлерге де бериледи: *бериўшиниң күши. Еки әкем де муғаллим болды. Бай әкем маған пүткил өмиринде алып өткен сабағын, яғный сақый ямаса бериўши больў зәрүрлигинен ибарат болған сабақты үйретти. Билимли әкем болса көп ўақтың хәм билимин берди, бирақ дерлик ҳеи қашан ақша бермеди. Алдын айтып өткенимдей, ол әдетте егер артықша пулым болғанда берген болар едим деп айтатуғын еди. Әлбетте, артықша пулы дерлик ҳеи қашан болмады.*

Бай әкем билим менен бирге ақша да беретуғын еди. Ол бериў кереклигине қатты исенетуғын еди. Ол бәрха: «Егер сен бир нәрсени қәлесен, онда алдын бериўиң керек», - деп айтатуғын еди. Оның ақшасы жетпеген ўақытта, ол ақшаны тек ибадатханаға ямаса қайырқомлыққа беретуғын еди.

Егер мен жалғыз бир пикирди өзиме қалдыра алғанымда ол мынадай болар еди: хәр сапары, саған бир нәрсе жетеспесе ямаса сен бир нәрсеге мүтәж болсаң, онда алдын қәлеген нәрсеңди бер хәм саған жүз пайыз қайтарылады. Бул хәмме нәрсеге қатнаслы: ақша, күлки, сүйиспеншилик,

дослық. мен адамның жийе соңғы гезекте бериўди қәлейтуғынын билемен, бирақ мен бердим хәм бул маған бәрха жәрдем беретуғын еди. Мен қәддин тиклей алатуғын қағыйданың қақыйқаттан хәрекет ететуғынына исенемен хәм мен алыўды қәлеген нәрсемди беремен.

Мен ақшаны қәлеймен хәм мың есе болып өзиме қайтып келетуғын ақшаны беремен. Мен саўданы жүзеге асырыўды қәлеймен хәм мен кимгедур бир нәрсени сатыўына жәрдем беремен хәм маған саўдада әўмет келеди. Мен қарым-қатнасты қәлеймен хәм кимгедур қатнас дүзиўине жәрдем беремен хәм ертектегидей қарым-қатнастар маған келеди. Бурын мен: «Қудайға алыў керек емес, бирақ адам бериўи керек» деген нақылды еситтим.

Бай әкем көбинесе: «Гедей адамлар бай адамларға қарағанда сықмарлаў», - деп айтатуғын еди. Ол егер адам бай болса, онда ол адамларға керек нәрсесин беретуғынын түсиндиретуғын еди. Өмирим даўамында мүтәжлик ямаса ақшаның жетиспеўшилигин, биреўдиң жәрдемине талапты сезген ўақытларымда мен жүрегимниң төринде өзиме не керек екенин билим хәм буны алдын бериўди шешетуғын едим. Хәм мениң бергеним бәрха өзиме қайтатуғын еди.

Аязлы түнде қолына отын алып, үлкен ошаққа: «Маған азмаз жыллылық берсең, мен саған азмаз отын саламан», - деп бақырған жигит қаққында гүрриң есиме түсти. Гәп ақшаға, сүйиспеншиликке, бахытқа, саўда келисимлерине хәм қарым-қатнастарға келгенде сизиң есте тутыўыңыз керек болған нәрсеңиз – бул алдын өзиңиз алыўды қәлеген нәрсени бериў хәм хәммеси сизге жүз есе болып қайтып келеди. Көбинесе қәлеген нәрсемди ойланыў барысы хәм өзим қәлеген нәрсени биреўге бере алыўымның өзи маған үлкен сыйлық алып келеди. Мен адамлардың маған күлимсиремегенин көргенимде мен күлимсиреўди хәм оларға «сәлем» деп айтыўды баслайман хәм сыйқыршылық сыяқлы дөгерегимде күлимсиреген көп адамлар пайда болады. Дүнья айна сыяқлы сизди сәўлелендиреди.

Мен адамның берген нәрсесин алатуғынына исенемен. Мен бир нәрсени үйрениўди қәлейтуғынларға каншелли ҳақ кеўиллик пенен оқытсам, өзим де соншелли үйренетуғынымды көрдим. Егер сиз ақша туўралы көбирек билиўди қәлесез, онда биреўге ақшаның не екенин түсиниўге үйретиң. сизде ақшаға қатнаслы таза пикирлер пайда болады, сиз олардың қалай ислеитуғынын жақсырақ түсинесиз. Мен берип хәм ҳеш нәрсе алмаған ямаса ойлағанымнан аз алған ўақытларым болды. Қайта көрип шыққанымда мен бундай жағдайларда қалыс бериўдиң орнына жийе алыў ушын беретуғынымды көрдим.

Әкем муғаллимлерди оқытты хәм муғаллимлер ушын устаз болды. Бай әкем жасларға бизнес пенен қалай шуғылланыўды бәрха үйрететуғын еди. Басқалар менен өзиниң билгенлерин бөлисип еки әкем де және де дана болды.

Бул дүньяда бизлерден де ақыллырақ күшлер бар. Хәмме нәрседе тек өзиңе сүйениўге болады, бирақ бул күшлердиң жәрдемінде бир нәрсеге

ерисиў сизге аңсатырақ болады. Сизге керек нәрсе – бул өзинизде бар нәрсени адамлар менен бөлисиў хәм бул күшлер сизге сақый болады.

Х - БАП:

Еле көбирек нәрсени қәлеп атырсыз ба? Хәрекет етиў ушын айырым мәсләхәтлер

Көпшилик адамлар мениң он қәдемлерим менен қанаатланыўы мүмкин. Олар хәрекет етиўге мәсләхәтке қарағанда онда көбирек философияны көреді. Мен хәрекет етиўге мәсләхәт хәм хәрекеттиң өзине қарағанда философия түсинигиниң де әхмийети аз емес деп ойлайман. Ойлаўды емес, ал ислеўди қәлейтуғын, ойлайтуғын, бирақ ислемейтуғын адамлар көп. Мен өзимде екеўи де жасайды деп айта аламан. Мен таза пикирлерди жақсы көремен хәм хәрекет етиўди жақсы көремен.

Қалай баслаўға мәсләхәтлер керек боғлан адамлар ушын мен өзим ислеитүғын нәрсе ҳаққында мақуллаўды талап ететүғын реже бойынша мағлыўматты усынаман.

- Ислеп атырған нәрсеңизди ислеўди тоқтатың. Басқа сөз бенен айтқанды, дем алың хәм нениң жүзеге асатуғынын хәм нениң жүзеге аспайтуғынын баҳалаң. Нениң надурьыс исленип атырғанын хәм жақсы нәтийжелерге қалай шығыўды анықлаң. Жүзеге аспайтуғын исти ислеўди тоқтатың хәм таза исти излең.

- Таза пикирлерди излең. Таза қаржы жумсаў пикирлери ушын мен китап дүканларына бараман хәм түрли тақырыпларды көтеретуғын китапларды қәлеймен. Мен бундай тақырыпларды өзим ушын формулалар деп атайман. Мен өзим ҳеш нәрсе билмейтуғын нәрселер ҳаққында айтылатуғын китапларды сатып аламан. Мысал ушын, мен китап дүканында Джоэл Московитцтиң «Машқаланың 16-пайызлы шешими» деген китабын таптым. Оны сатып алдым хәм оқыдым.

Хәрекет етиң! Тез арада мен китапта айтылғанларды қәдембе-қәдем, анық иследим. Усылай мен көшпес мүлк келисимин тапқанымда, банклерде хәм жақлаўшы идарасында ислеимен. Көпшилик адамлар ҳеш нәрсе ислемейди. Мениң қоңысым маған не ушын 16 % жүзеге аспайтуғынын түсиндирди. Мен маған Берген мәсләхәтин өзи ҳеш қашан ислемейтуғыны себепли оған қулақ аспайтуғын едим.

- Өзиниз ислеўди қәлеген нәрсеңиз бенен шуғылланатуғын адамды табың. Оларды кешки аўқатқа мирәт етиң. олардан исти қалай жақсы ислеўге мәсләхәт сораң. 16 % -лы салық гиреўли сертификатларға келсек, мен жергиликли салық басқармасына бардым хәм басқармадағы бир хызметкерге мүрәжат еттим. Мен сол хызметкерлердиң гиреўли сертификатларға қаржы жумсағанын анықладым. Хаял кешки аўқатқа мирәт етилди. Ол маған билгенлериниң хәммесин руўхланыўшылық пенен айтып берди. Нени қалай ислеўди айтып берди. Аўқаттан соң хаял маған нениң не екенин узақ түсиндирди. Ертеңине мен оның 16 %-лы гиреўли сертификаттың

тәсирине түскен еки үлкен көшпес мүлкти таптым. Московитцтиң китабын алыўға бир күним хәм хәрекет етиўди баслаўға бир күним, аўқатқа бир саат хәм еки үлкен көшпес мүлкти алыўға бир күним кетти.

- Сабақларға барың хәм кассеталар сатып алың. мен газеталардың бизнес бойынша таза хәм қызықлы курслер ҳаққында дағазаларды излеймен. Көп курслер бийпул хәм арзан турады. Сондай-ақ мен өзимди қызықтырған нәрселер ҳаққында айтылатуғын төлемли семинарларға да бараман. Мен курслерде алған сабақларым арқалы байман хәм сегиз саатлық жұмыс талабынан азатпан. Мениң курслерге бармаған хәм маған ақшаны ҳаўаға таслап атырсаң деп исендиретуғын хәм өзлери алдынғы жұмыс орнында қалған досларым бар.

- Саўда ҳаққында көп усынысларды ислең. Мен қандай да көшпес мүлкти алыўды қәлесем туўра келетуғын вариантларды көрип шығаман хәм хәммесин сатып алыў ҳаққында сораў хатын беремен. Егер сизге қайсы вариант ең жақсы екенин анықлаў қыйын болса, онда бул маған да қыйын. Бул – көшпес мүлк иси бойынша агентлердиң жұмысы. Вариантты олар таңлайды. Мен мүмкин болғанынша аз жұмыс истеймен.

Бир танысым көп квартиралы жайды қалай сатып алыўды көрсетиўимди қәледі. Бир күни шембиде ол, оның агенти хәм мен барып хәм көп квартиралы алты жайды көрдим. Төрт жай орташа, ал екеўи жақсы еди. Мен жай ийелерине соралғаннан ярымын усынып алтаўының хәммесине өтиниш хатын жазыў керек екенин айттым. Танысымда агенти менен бирге жүреги тутып қалыўына сәл қалды. Олар бундай ислеў әдептен емес, себеби сатыўшыларды қапа қылыў мүмкин деп есаплады, бирақ мен гәп танысымның агентинде деп ойлайман. Олар хәш нәрсе қабыл етпеди хәм жақсырақ келисимди излеўге кетти.

Танысым сатып алыў ҳаққында бир усынысты да қабыл етпеди хәм ол хәзирге шекем «туўры» нарққа «туўры» келисимди излейди. Сизлер сатылып атырған көшпес мүлктиң ийеси менен ушыраспағанша қандай нарқтың дурыс екенин билмейсиз. Көпшилик сатыўшылар жүдә көп сорайды. Сатыўшының ҳақыйқый нарқтан аз сораўы сийрек жағдайда болады.

Келтирилген гүрриңнің нәсийхаты: мирәт етиң. Қаржы жумсаўшы емес адамлар бир нәрсени сатыўға хәрекет етиўдиң қандай екенин көз алдына келтире алмайды. Менде узақ ўақыт сата алмаған көшпес мүлким болды. Мен қәлеген усынысқа қуўанылы болар едим. Төмен нарқ та мени қапа қылмайтуғын еди. Маған он шошқаны усыныўы мүмкин еди хәм мен бул усынысқа да бахытлы болар едим. Усынысқа емес, ал көшпес мүлкке биреўдиң қызығыўшылық көрсеткенине бахытлы болар едим. Мен сол көшпес мүлкти шошқа фермасына алмастарған болар едим. Мине ойынның қағыйдалары усундай. Егер ойында бир нәрсеге ериспей атырсаңыз сатып алыў хәм сататуғын ойынды жүрегиңизге жақын алмаң. Бул туўралы есте

тутың. Бул бары-жоғы тек ойын. Усыныс ислең. Бәлким, кимдур «ауа» деп айтатуғын шығар.

Мен келисимнен шығыу жолларын алдын ала билип сатып алыу хаққында бәрха усыныс ислеймен. Көшпес мүлк сорауында мен «сериктиң қоллауы менен бизнеске» сөзин қосып усыныс ислеймен. Мен бизнес бойынша серигимнің ким екенін хеш қашан анық белгилемеймен. Көпшилик адамлар серигимнің пышық екенін билмейди. Егер келисимге бирге баратуғын адам мениң усынысымды қабыл етсе, ал келисим маған туура келмесе, мен үйге қоңырау қыламан хәм пышығым менен сөйлесемен. Мен бул ойынның қаншелли әпиуайы хәм аңсат екенін көрсетиу ушын усындай мысалды келтиремен. Көпшилик адамлар хәммесин қыйыналастырады хәм хәммеси жүдә әхмийетли деп қабыл етеди.

Жақсы келисим, әуметли бизнес, керекли адамлар, тәжирийбели инвесторлар х.т.басқаларды излеу – бул адамлар менен ушырасуы. Сиз базарға барып, көп адамлар менен сөйлесип, көп усыныслар ислең, пикир алысулар өткерип, келисимнен бас тартып ямаса оларды қабыл етиуиңиз керек. Мен үйинде отырып хәм телефонның шыңғырлауын күтетуғын аз адамды билемен, бирақ хәзирше сиз я Синди Кроуфорд ямаса Том Круз емес екенсиз, онда сиз ушын ең жақсысы базарға баруы деп есаплайман. Үйрениң, усының, бас тартың, пикир алысуы өткериң хәм усынысты қабыл етиң. Бул барыс пенен өмириңизде жийе дус келиуиңизге туура келеди.

- Өзиңизди қызықтырған жерден айына бир мәрте 10 минут әсте жууырың, жүрип өтиң ямаса машинада өтиң. Мен азанда әсте жууырған уақытларымда жақсы көшпес мүлклеримнің айырымларын таптым. Мен бир жыл дауамында белгили бир жерде азанда жууырыуға талпынаман. Мен артықмашылықлы келисимлер вариантын излеймен. Келисим пайдалы болуы ушын еки жағдай болуы керек: пайдалы келисим хәм түрли вариантлар. Көплеген мүмкин болған келисимлер бар, бирақ терли вариантлар келисимди пайдалы мүмкиншиликке айналдырады. Азанда жууырып мен артықмашылықлы көшпес мүлклердің жеринен айналаман. Қайта-қайта жууырып өткенимде өзгерислерди көремен. Мен әлле-қашан сатыуға қойылған көшпес мүлк хаққында белгилерди өзимше белгилеймен. Мен ушын бул сатыушының келисим уақтында сөйлемшек болуы аңлатады. Мен бир жерге баратырған хәм сол жерден қайтып киятырған жүк машиналарын гүзетемен. Мен жүк машиналарын тоқтатаман хәм айдаушылар менен сөйлесемен. Мен почта тасушылар менен сөйлесемен. Олардың қаншелли көп мағлыұмат беретуғыны таң қаларлы.

Мен жаман районларды, әсиресе ғалаба хабарлар қуралы қорқытатуғын жерлерин излеймен. Бул жерде жақсы тәрепке өзгерислерди күтип жылына бир неше мәрте сол жерден өтемен. Мен майда саудагерлер менен, әсиресе тазадан келгенлер менен не ушын бул районға көшип келгенин билиу ушын

сөйлесемен. Буған айына санаулы минутлар кететуғын еди хәм буны мен басқалардың арасында ислеўге хәрекет етемен.

- Қымбат қағазға келсек маған нарқы көтерілетуғын қымбат қағазларды таңлаў формуласы усынылатуғыны себепли Питер Линчтин «ағыс пенен гүресип» атлы китабы унайды. Мен нарқы көтерілетуғын қымбат қағазды излеў қағыйдасының көшпес мүлк, қымбат қағазлар, таза компаниялар, таза үйлер х.т.басқалар менен пайдалы келисимди излеў қағыйдаларына тең екенин көрдим. Барыс бәрха бирдей болады. Сиз өзинизге нениң керек екенин билиўиңиз хәм барып излеўиңиз керек!

- Не ушын тутыныўшылар бәрха гедей болады? Супермаркет, айтайық хажетхана қағазларын бөлип сатыўды өткерген ўақытта тутыныўшы барып, усы қағазды керегинен артық сатып алады. Бөлип сатыў биржада болғанда, көбинесе қурып қалыў деп аталады, тутыныўшы сол жерден жоқ болып кетеди. Супермаркет нарқты көтергенде тутыныўшы және басқа жерде алдыннан шәртлеседи. Биржа нарқты көтергенде тутыныўшы қымбат қағазларды сатып алыўды баслайды.

- Узақты көретуғын адам болың. Қоңысым кондоминиумды 100000 \$ ға сатып алды. Мен қоңысыма жақын жерден усындай кондоминиумды 50000 \$ ға сатып алдым. Қоңысым маған нарқтың көтерилюи күтилип атырғанын айтты. Мен оған табыс сатқанда емес, ал сатып алғанда пайда болатуғынын айттым. Қоңысым хеш қандай жеке мал-мүлки жоқ, көшпес мүлк иси менен шуғылланатуғын брокерден саўда иследи. Мен гиреўли мүлкти сатып алыў хуқықын жоғалтыў сораўлары менен шуғылланатуғын банк бөлиминен саўда иследим. Мен бундай жағдайда қалай ислеўди үйрететуғын Курске 500 \$ төледим. Қоңысым көшпес мүлкке қаржы жумсаўды үйретиў курсине 500 \$ төлеўди өзи ушын қымбат деп есаплады. Ол буны өзине жол қоя алмайтуғынын, буған ўақты жоқ екенин айтты. Хәм қоңысым нарқтың көтерилюин хәзирге шекем күтип атыр.

- Мен алдын сатып алыўды қәлейтуғын адамларды, кейин сатыўды қәлейтуғынларды излеймен. Достым белгили жер майданын изледи. Оның ақшасы бар, бирақ ўақты жоқ еди. Мен достым қәлеген жер майданынан үлкенирек жер майданын таптым, оған қоңыраў қылдым хәм достым тапқан жеримнің бир бөлегин сатып алыўды қәледи. Ол өзине керекли жеп майданын сатып алып, мен тапқан жердің қалған майданы маған бийпул қалатуғындай етип төледи. Келтирилген ўақияның нәсийхаты: пирог сатып алың хәм оны бөлеклерге кесиң. Көпшилик адамлар мен өзиме жол қоя алатуғын нәрсени излейди хәм аз нәрсеге қанаат етеди. Олар тек пирогтың бөлегин сатып алады хәм оған көп төлейди. Киши дәрежеде пикирлеўшилер уллы ислерге қәбилетли емес. Егер сиз бай болыўды қәлесеңиз, алдын кеңирек ойланыўды үйрениң.

Усақлап сатыўшылар биреўдиң өзлеринен көп муғдарда затты сатып алғанда шегирме бериўди жақсы көреді, себеби искер адамлар көп зат алатуғын қарыйдарларды жақсы көреді. Усылай етип, егер сиз кишкене адам болсаңыз да, сиз бәрха кең ойлаўыңыз мүмкин. Компаниям компьютерлерди сатып алыўды шешкенде мен бир неше досларыма қоңыраў қылдым хәм олардан компьютер сатып алыўды қәлейтуғын я қәлемейтуғынын сорадым. Бизлер түрли дилерлерге бардық хәм үлкен келисим ҳаққында келистик, өйткени көп компьютер сатып алмақшы едик. Усы нәрсени мен қымбат қағазлар менен де ислеймен. Кишкене адамлар кишкене болып қалады, өйткени жалғыз хәрекет етип ямаса хәрекетсиз кишкене ойлайды.

- Тарийхтан үйрениң. Биржа фондындағы барлық үлкен компаниялар киши компания болып басланды. Полковник Сандерс алпыс жасқа толғанда хәмме нәрсесин жоғалтпағанша бай болмады. Билл Гейт отызыншы жылларда дүньядағы бай адамлардың бири болды.

- Хәрекет бәрха хәрекетсизликти жеңеди. Бул тек мүмкиншиликлерди көриў ушын өзим ислеген хәм ислеўди даўам етип атырған жеке мысалларым. «Ислеў», «ислеў керек» сөзлериниң әҳмийети ҳаққында есте тутың. Бул сөзлер пүткил китап арқалы қызыл сабақтан өтеди. Сиз хәрекет етиўиңиз керек, ал кейин қаржылық сыйды ала аласыз. Кейинге қалдырмай хәрекет етиң!

ЖУЎМАҚЛАЎ БӨЛИМИ

Бары-жоғы тек 7000 \$ менен балаңызға қалай колледжде билим бериўге болады.

Бул китап жуўмақланып хәм оның баспадан шығыўы жақынлап атыр екен, мен жуўмақлаўшы пикиримди сиз бенен бөлисиўди қәлеймен.

Бул китаптың жазылыўының баслы себеби раўажланып атырған қаржылық даналықты қалай көплеген әҳмийетли машқалаларды шешиў ушын қолланыла алыўы ҳаққында пикиримди сизлерге жеткериўди қәлеўим болды. Қаржылық таярлықсыз бизлер пүткил өмир даўамында жийе бир үлгидеги формуланы пайдаланамыз, булар төмендегидер: ғайрат салып мийнет ислеў, тежеў, қарыз алыў, артықша салық төлеў. Бүгин бизлер өмирге деген басқаша жантасыўға мүтәжбиз.

Мен бүгинги күнде көплеген жас шаңарақлар дус келетуғын қаржылық машқалалар ҳаққында келеси ўақыяларды жуўмақлаўшы мысал сыпатында келтиремен. Балаларға қалай билимди бериў хәм өзиңе пенсияны тәмийинлеўге болады? Мине сизлердиң алдыңызда мақсетке ерисиў ушын аўыр жумыстың орнына қаржылық даналықты пайдаланыўдың мысалы. Бир достым төрт баласы ушын колледжде оқыўына қалай ақша жыйнаўға басын қатырды, бул қыйын еди. Ол хәр айда қымбат қағзаларда 300 \$-дан шетке жыйнап қойды, бирақ хәзирге шекем тек 12 000 \$ жыйнады. Ол балалары ушын колледжге 400 000\$ керек екенин есаплап шықты. Буған онда он еки жыл бар еди, өйткени оның үлкен баласы алты жаста еди.

Бул 1991-жыл еди, Фениксте көшпес мүлк базары қорқынышлы еди. Адамлар үйлеринен дерлик қутылатуғын еди. Мен достыма қымбат қағаздағы ақшасының бір бөлегине үй сатып алыуын усиндым. Пикир оны қызықтырды хәм бизлер бул мүмкиншиликти талқылауды басладық. Бирақ және бир жайды сатып алыу ушын банктен қарыз ала алмайтуғыны достымды тәшүишлендирди. Мен болсам оны банктен тысқары жайды сатып алыуды қаржыландырыу ушын басқа жоллар бар екенине исендирдим.

Бизлер еки хәпте талапларымызға жууап беретуғын жайды изледик. Таңлау үлкен болды, ал излеу барысының өзи бизлерде қумарлықты келтирди. Ақыр-ақыбет, жақсы жерден бизлер үш жатақханасы хәм еки шомылыу ханасы бар үйди таптық. Үй ийесин жұмыстан қысқартқан хәм оған бизлер ушырасқан күнимизде үйди сатыу талап етилген еди, себеби үй ийеси шаңарағы менен басқа жұмыс күтип турған Калифорнияға көшип баратыр еди.

Үй ийеси 102000 \$-ды қәледі, ал бизлер 79000 \$-ды усиндық. Ол ақшаны алды. Үй жұмыссыз адам да банктің тастыйықлауысыз сатып алыуы мүмкинлигин аңлататуғын анықлауысыз қарызға алынған еди. Үй ийеси қарыз бойынша 72000 \$ беріуи керек еди, демек достыма қарыз хәм сатылған үйдің суммасының арасындағы айырмашылықты қурайтуғын бары-жоғы 7000 \$ керек болды. Үй ийеси көшип кетиуден достым үйди ижараға берди. Барлық шығынларды төлегеннен соң достым хәр айда шама менен 125 \$-ды қалтасына салды.

Ол үйди он еки жылдауамында өзінде қалдырыуды жобаластырды, ал гиреуди тезирек төлеу ушын негизги төлемге хәр айдағы 125 \$-лық ижара пулын да қосты. Бизлер он еки жылдан кейин гиреудің айтарлықтай бөлеги төленип болатуғынын хәм достым биринши баласы колледжге баратуғын уақытта айына 800 \$ ажырата алатуғынын есаппап шықтық. Достым сондай-ақ үйдің нарқы көтерилсе, оны сатыуы да мүмкин еди. 1994-жылы Фениксте көшпес мүлк базары тосаттан өзгерди хәм достыма сол үй ушын 156 000 \$ усинды. Бул ақшаны сол үйде ижарада турған турғын усинды. Достым меннен бул тууралы не ойлайтуғынымды сорады хәм мен тәбийий сатыу кереклигин айттым.

Мине достымда дерлик 80000 \$ пайда болды. Техастың Остин қаласындағы және бир танысыма қоңырау қылдым, ол усы 80000 \$-ды бир киши-складқа тигиуге жәрдем берди. Үй ай өтти хәм достым Феникстен айына 1000 \$-лық чекты алыуды баслады.

Бул табыс келешектеги колледжде билим алыу ушын шаңарақтың фондына кете баслады хәм фонд тезирек көбейиуди баслады. 1996-жылы киши-склад сатылды хәм Феникстеги достым 330 000 \$-лық чекты алды. Бул ақшалар және таза иске жумсалды, буннан достым айына 3000 \$ табыс алыуды баслады. Енди ол 400000 \$ жыйнау мақсетинің аңсат ерисилгенине исенимли еди, ал оған баслау хәм азмаз қаржылық даналық ушын тек 7000 \$ талап етилди. Оның балалары қәлелен билимди алыуы, ал достым ылайықлы пенсияны тәмийинлеу ушын бизнесин рауажландыратуғын активти

пайданала алатуғын еди. Әўметли қаржы жумсаў жолының нәтийжесинде достымда истен ерте узақласыў мүмкиншилиги бар.

Бул китапты оқығаныңыз ушын рахмет. Китап сизлерди өзиңизге ислетуғын ақшаның күшин қалай қолланыўда белгили түсиник пенен тәмийинлеўине үмит етемен. Бүгин тиришилик ушын бизлерге үлкен қаржылық даналық талап етиледі. Ақшаны ислеп табыў ушын көп ақша кереклиги ҳаққындағы ой қаржыда азғырылмайтуғын адамларға тән. Бул бундай адамлардың ақылдан айырылғанын аңлатпайды. Олар тек ақшаны ислеп табыў илимин үйренбеген.

Ақша – бул пикирдиң негизи. Егер сиз көп ақшалы болыўды қалесеніз, онда өз пикирлеўиңизди өзгертиң. Қаржылық жобада бир нәрсеге ерискен хәр бир адам аз нәрседен, ўақыттың өтиўи менен жемис алып келетуғын пикирден баслады. Усы нәрсе менен бизлер қаржы жумсаў ҳаққында айтқанда дусласамыз. Қаржы жумсаў ўақыттың өтиўи менен үлкен табысқа айналатуғын аз қаржы жумсаўдан басланады. Мен үлкен келисимниң изинен куўып ямаса үлкен келисим астында көп ақша тежеўге хәрекет етип, өмирин сарплайтуғын көп адамларды ушыратаман. Бирақ бул – ақмақлық. Көбинесе мен көп ақшаны бир келисимге тигип хәм дерлик барлық ақшасын тез жоғалтқан тәжирийбесиз қаржы жумсаўшыларды көремен. Бул адамлар жақсы исши, бирақ хеш нәрсеге жарамайтуғын қаржы жумсаўшы болыўы мүмкин.

Ақша сораўында билим хәм даналық керек. Тезирек баслаң. Китап сатып алың. Семинарға барың. !мелде шуғылланың. Әсте алғы жылжың. Мен 5000 \$ нақ ақшаны активке алты жылға шекем айына 5000 \$ алып келетуғын исти бир миллион долларға тең айналдырдым. Бирақ мен ақшаның не екенин бала ўақтымнан түсиниўди үйрениўди басладым. Мен сизлерге ақша менен ислесиўди үйрениўди мәсләхәт етемен, себеби бул ондай қыйын емес. Ҳақыйқатында, нениң не екенин түсиниўди баслаўыңыздан сиз бул жұмысқа күшиңиз жететуғынына исенимли боласыз.

Мен айтқанларым сизлерге түсиникли деп ойлайман. Қалтаңызда болатуғын нәрсе сизиң басыңызға байланыслы. Ақша – бул тек пикир. «Ойлан хәм ай бол» деп аталатуғын әжайып китап бар. Атамасы көрип турғаныңыздай «Тынбай мийнет ет хәм бай бол» деген емес. Ақшаны өзиңизге жұмыс ислеўине қалай мәжбүр етиўди үйрениң хәм өмириңиз жеңил хәм бахытлырақ болады. Бүгин жаңылыспайтуғын болып хәрекет етиўди емес, ал ақыл менен хәрекет етиўге талпыныў керек.

ИСКЕ КИРИСИҢ!

Хәммеңизге еки уллы сый берилген: ақылыңыз хәм ўақтыңыз. Олар менен не ислеўди өзиңиз таңлайсыз. Қолыңызға түскен хәр бир доллар менен сиз тәғдириңизди белгилеўге бийликти аласыз. Ақшаны зейинсиз сарплаң хәм гедейлердиң тәғдирин таңлаң. Ақшаны пассивке тигиң, активти қалай алыўды үйрениң хәм сиз байлықты өзиңиздиң мақсетиңиз хәм келешегеиңиз

сыяқлы таңлайсыз. Таңлауды тек сиз истейсіз. Күнде хәр бир доллар менен сиз бай, гедей ямаса орта класс Адамы болыуыңызды шешесіз.

Бул билимлерди балаларыңыз бенен бөлисиуде шешің хәм сиз оларды өмиринде күтип турған нәрсеге таярлайсыз. Хәш ким буны сизиң орныңызға ислемайди.

Сизиң келешегиниз хәм балаларыңыздың келешеге сизиң ертең емес, ал бүгін ислеген таңлауыңыздан анықланады.

Сизге адамда бар болған сыйды, яғный өмирде үлкен байлықты хәм үлкен базытты тилеймиз.

Роберт Т. Киосаки

Шарон Л. Лечтер

Роберта Киосакидің билимлендириу өниминиң жарнамасы

Ақша дүньясында табыстың үш қыйлы түри бар.

1. Ислеп табылған табыс.
2. Пассив табыс.
3. Портфолио табыс.

Әкем маған мектепке барып, оқып, исенимди, қәуипсиз жұмысты излеуимди айтқанда, ол маған ислеп табылған табысқа жұмыс ислеуимди мәсләхәт етти. Бай әкем бай адамлар ақшаға жұмыс ислемайди, ал ақшаны өзине ислеуге мәжбүр етеди деп айтқанда, ол пассив табыс хәм портфолио табыс ҳаққында айтты. Пассив табыс көпшилик жағдайларда – бул көшпес мүлкке қаржы жұмсаудан алынатуғын табыс. Ислеп табылған табыс емес, ал портфолио табыс – бул қымбат қағазлардан алынатуғын табыс.

Бай әке: «Бай болыудың гилти - бул ислеп табылған табысты тезирек пассив табысқа хәм ямаса портфолио табысқа жиберийди билиу», - деп айтатуғын еди. Ол: «Ислеп табылған табысқа салықлар ең жоқары болады. Пассив табысқа салық оннан азырақ болады. Бул не ушын ақшаның өзиңизге жұмыс ислеуин қәлеуиңиздиң және бир себеби. Мәмлекет ақшаңыз өзиңизге ислейтуғын табысқа қарағанда ислеп табылған табыс салықлар көбирек салынады», - деп айтатуғын еди.

«Нақ ақша айналысының квадранты*» деген екінши китабымда мен бизнес дүньясын қурайтуғын төрт түрли адамлар ҳаққында айтып беремен. Бул "Б" – исши, "х" – киши жеке бизнестин уәкиллери, "В" – үлкен бизнестин ийеси хәм "Г" – қаржы жұмсаушы. Көпшилик адамлар қалай "Е" ямаса "х" болыуды үйрениу ушын мектепке барады. Китапта аталған төрт түрли адамлардың арасындағы айырмашылық сүүретленди хәм адамлардың пайдасы аз секторды** қалай пайдалыраққа өзгерте алатуғыны ҳаққында айтып береді. Негизинен, өнимлеримиздиң көпшилиги "В" хәм "Г" секторындағы адамлар ушын жаратылған. «Бай әкениң қаржы жұмсаушылар ушын жол көрсеткиш китабы» атлы үшінши китабымда мен ислеп табылған табыстың пассив табыс хәм портфолио табысқа өзгериуиниң әхмийети ҳаққында айтып беремен. Бай әке: «Хәқыйқый инвестордың уазыйпасы ислеп табылған табысты пассив табыс хәм портфолио табысқа өзгертиу. Егер сиз не

ислеўди билсеңиз, онда қаржы жумсаў сиз ушын тәўекелли ис болмайды. Тек дурыс пикир керек», - деп айтатуғын еди.

Қаржылық еркинликтің жолы

Қаржылық еркинлилик хәм үлкен байлыққа жол адамның ислеп табылған табысын пассив табыс хәм/ямаса портфолио табысқа өзгертиўди билиўинде жатыр. Бай әкем Майк екеўимизге буны билиўди үйретип көп ўақтың сарплады. Бул билимге ийе болып хаялым Ким екеўимиз бүгин қаржыда ғәрезсизбиз хәм бизлердиң көп

---

*квadrant – *мат.* дөңгелектің төрттен бири.

**сектор – шеңбердиң доғасы хәм еки радиусы менен шекленген бөлеги. жұмыс ислеўимиздиң кереги жоқ. Бизлер тек өзимизге унаған нәрсе менен шуғылланып, жұмыс ислеўди даўам етип атырмыз. Бүгинги күнде бизлер пассив табысты алыў ушын көшпес мүлкке қаржы жумсайтуғын компанияға ийемиз, портфолио табысты алыў ушын қымбат қағазлар исин жайластырыўда қатнасамыз.

Бизлер қаржылық билим бойынша китапларды баспадан шығарыў бойынша, аудио хәм видеокассеталар, ойынларды тарқатыў бойынша қаржылық билим беретуғын компанияны бирге қурып, истеги серигимиз Шарон Лечтер менен бирге ислеймиз. Билимлендириў өнимлеримиз арқалы бизлер адамларға ислеп табылған табысты пассив табыс хәм портфолио табысқа қалай өзгертиў хәкқында бай әкем берген билимлерди үйретиўге хәрекет етемиз.

Бизлер жаратқан үш стол ойыны жүдә әхмийетли, себеби олар китапларда үйретилмейтуғын нәрселерди үйретеди. Тек велосипедти қалай айдаў туўралы оқып, велосипед айдаўды билиўимиз нағұман деп ойлайман.

Бизлердиң: ересек адамлар

"CASHFLOW 101" атлы билим бериўши ойын хәм бабалар ушын "CASHFLOW" ойынларымыз ойыншыларды қаржы жумсаў әдетлерине үйретиў ушын, ислеп табылған табысты пассив табыс хәм портфолио табысқа қалай өзгертиўди үйретиўге арналған. Ойынлар хожалық ислерин таллаў қағыйдаларына, қаржылық билимге үйретеди. Бул ойынлар – адамларды санап өтилген искерлик қәсийетлердиң хәммесине бир ўақыттын өзінде үйрететуғын дүньядағы жалғыз билим бериўши өнимлер болып табылады.

"CASHFLOW" 202" "CASHFLOW 101" диң раўажландырылған түри болып табылады, "101"-ден ойын тахтайшасын, сондай-ақ "CASHFLOW 101"ди толық түсиниўди талап етеди. "101" ойынының қағыйдаларын түсинип, сиз "202" ойынын ойнай аласыз. "CASHFLOW 101" хәм балалар ушын "CASHFLOW" негизли қаржы жумсаў қағыйдаларына үйретеди. "CASHFLOW 202" техникалық қаржы жумсаў қағыйдаларына үйретеди. Техникалық қаржы жумсаў қымбат қағазларды сатыў, алдын ала сый менен келисим (қарыйдардың опционы), қайтымлы сый менен келисим

(сатыушының опционы) хәм екеулик опцион сыяқлы раўажланған саўда усылларын өз ишине алады. Саўданың бул усылларын түсинетуғын адам хәм базар көтерилгенде хәм төмен түскенде ақша ислеп таба алады. Бай әкем айтқанындай: «Хәқыйқый инвестор хәм көтерилген хәм төменге түскен базарда да ақша ислеп табады». Мине не ушын хәқыйқый инвесторлар үлкен ақша ислеп табыуының себеплериниң бири олардың басқа адамларға карағанда өз күшлерине көбирек исениуинен ибарат. Бай әке: «Олар көбирек өз күшлерине исенеди, себеби утылыўдан аз қорқады», - деп айтатуғын еди. Басқа сөз бенен айтқанда, орта инвесторлар ақшаны жоғалтыўдан қорыққанынан хәқыйқый инвесторлар тапқан ақшаны таба алмайды. Орта инвесторлар өзлерин жоғалтыўлардан қалай қорғаўды билмейди, ал бул нәрсеге "CASHFLOW 202" ойыны үйретеди.

Орта инвестор ана я мына қаржы жумсаўды тәуекелли деп есаплайды, себеби қалай тәжирийбели инвестор болыўды оған хеш ким дурыс үйретпеген. Американың ең бай инвесторы Уоррен Баффет айтқанындай: «Тәуекел сиз не ислеп атырғаныңызды билмеген ўақтыңызда пайда болады». Мениң стол ойындарым даўамында қаржы жумсаўдың негизин хәм техникалық қаржы жумсаўды үйретеди.

Жийе мен кимниңдур: «Сизиң оқытыўшы ойындарыңыз қымбат», - деп айтқанын еситемен. («CASHFLOW 101» - 195\$, "CASHFLOW 202" - 145 \$, ал балалар ушын "CASHFLOW" 79\$ турады. Бул АҚШтағы нарқлар). Ойын өнимлеримиздиң хәммеси – бул аудиокассета, видеокассета хәм/ямаса китаптарды қосатуғын жуўмақланған оқытыўшы бағдарлама. (Ойындардың усындай екениниң жалғыз себеби жылына ойынның шекленген муғдарының шығыуынан ибарат). Демек, маған ойындардың қымбат екенин айтқанында мен: «Ойындар хәқыйқаттан қымбат... әсиресе кеўил көтеретуғын стол ойындары менен салыстырғанда», - деп жуўап беремен. Ал ишимнен: «Бирақ ойындарым колледждеги билим, ислеп табылатуғын табыс ушын өмир бойы жумыс ислеў, көп салық төлеў, қаржы жумсаў базарында ақшаны жоғалтыўдан қорқып жасаўға карағанда қымбат емес», - деп қосаман. Жийе мен ойынның нарқы хәққында биреўдиң айтқанын еситкенимде, мен бай экениң: «Егер сизлер бай болыўды қаласаңыз, онда сиз табыстың қайсы түринде жумыс ислеўди, таңлаған табыс түриңизди қалай сақлаўды, оны жоғалтыўдан қалай қорғаўды үйрениуиңиз керек. Үлкен байлыққа жол усы нәрседе», - деп айтқанын еситкендей боламан. Бай әке сондай-ақ: «Егер сиз табыстың үш түриниң арасындағы парқты түсинбесеңиз хәм сол табысларды қалай алыў хәм қорғаўды үйренбесеңиз, онда пүткил өмириңизди аз ақша ислеп табыўға сарплайсыз», - деп айтатуғын еди.

Гедей әкем жақсы билим, жақсы жумыс хәм мийнет еткен жыллар – бул әўметли болыў ушын адамнан талап етилетуғын нәрселер деп есаплайтуғын еди. Бай әкем табыстың үш түриниң арасындағы парқты айырып билиў хәм табыстың қайсы түринде жумыс ислеўди билиўди әхмийетли деп есаплайтуғын еди хәм Майк екеуимизди усыған үйретти. Бунда бай әке қаржылық билимниң негизин көрди. Табыстың үш түриниң арасындағы

паркты билиў хәм қаржы жумсаў әдетлерине ийи болыў, қалай түрли табысларды алыў – мине усыған үлкен байлыққа ийе болыўға, еркинликтің тек аза адамға белгили болған айрықша түри болған қаржылық еркинликке ерисиўге талпынатуғынлар үйрениўи керек. Бай әке №1-сабақта айтқанындай: «Бай адамлар ақшаға жумыс ислемейди. Олар ақшаны өзине жумыс ислеўине қалай мәжбүр етиўди биледи». Бай әке: «Ислеп табылған табыс – бул сиз ислеитүғын ақшалар, ал пассив хәм портфолио табыс – бул сизге жумыс ислеитүғын ақшалар», - деп айтатуғын еди. Бир табысты екиншисинен айыратуғын нәрсени билиў өмиримде бәрха әхмийетли болды. Ямаса мен жуўмақлаўшы қатарымда алдын келтирилген Роберт Фросттың: «Хәм бунда хәммеси болады». – деген қосығын айтаман.

Оқытыў жолының ең аңсат хәм ең жақсысы қандай?

1994-жылы қаржыда Еркин болып, мен адамларға бай әкем өзине үйреткенлерин үйретиў мүмкиншилигин изледим. Китап оқыўға қарағанда басқа хеш нәрсе көп билим бермейди. Бирақ китапты оқыў сизге велосипед айдаўыңызға аз жәрдем береді. Бай әкениң билимди қайталаў арқалы мени үйреткени маған әлле-қашан түсиникли болды. Мине не ушын мен билимди қайталаўға мүмкиншилик беретүғын оқытыўшы стол ойынларын жаратыўды басладым. Мен ойынлардың қыйын нәрселерди үйрениў ушын ең аңсат хәм ең жақсы усылы болып табылатуғынына исенемен.

«Балалар ушын CASHFLOW». Егер сиз пассив табыс хәм портфолио табысты қаалй көбирек алыўды үйрениўге таяр болсаңыз, онда «CASHFLOW» ойыны бул жобада сиз ушын биринши кәдем бола алады. Егер сиз қаржылық билимиңизди жақсылаўға таяр болсаңыз, онда сизге ойынымыздың жәрдемине хеш тәўекелсиз сүйениўиңизге мүмкиншилик бериледи. Буннан тысқары, тоқсан күн ойнаў дерлик бийпул. Сизден өтиниш ететүғын нәрсем – бул "CASHFLOW 101" ойынын сатып алып сол 90 күннің ишинде досларыңыз бенен ең болмағанда алты мәрте ақырына шекем ойнаң. Егер хеш нәрсени үйренбегениңизди ямаса ойынның өзиңиз ушын қыйын екенин сезсеңиз, онда ойынды жақсы жағдайында қайтарып бериң хәм бизлер сизлерге ақшаңызды қайтарып бериўге қуўанышлы боламыз. Ойынның қағыйдасын хәм жолларын түсиниў ушын ойынды кем дегенде еки мәрте ойнаў керек. Еки мәрте ойнап болып сиз изин ойнаў аңсат болатуғынын билесиз хәм сиз "CASHFLOW 202" ден көбирек рәхәт алыўды, тезирек бир нәрселерди үйрениўди баслайсыз. Егер сиз "CASHFLOW " ойынын сатып алып хәм оны ойнамасаңыз, онда ойын сиз ушын – қымбат. Егер сиз қандай да ойынды алты мәрте ойнасаңыз, демек сиз "CASHFLOW " дың хәр бир ойынының бағалы екенин билесиз деп ойлайман.

АВТОРЛАР ХАҚҚЫНДА

Роберт Т. Киосаки

«Адамлардың қаржылық машқаланы басынан өткеріуінің баслы себеби мектепте жылларды өткеріп олардың ақшаның не екени хаққында хеш нәрсе билмегенинен ибарат. Нәтийжеде адамлар ақшаға жумыс ислеўди үйренеди..., бирақ ақшаны қалай өзине ислеўге мәжбүр етиўди хеш қашан үйренбейди», - деп Роберт айтады.

Гаваяда туўылып хәм өскен Роберт Америкаға орналасқан японлылардың төртинши әўладының елшиси болып табылады. Ол оқытыўшылар шаңарағынан келип шыққан. Оның әкеси гавая хукиметинде билимлендириў бойынша комитетти басқарды. Орта мектепти питкерип, Роберт Нью-Йоркте билим алды, кейин ВМФда хызмет етти. Офицер хәм вертолеттың ушыўшысы болып Роберт Вьетнамда саўашқа шықты.

Урыстан қайтып, Роберт өзиниң карьерасын баслады. 1977 – жылы ол дүнья бойына тарқалған хәм көплеген миллионлық табыс алып келген «серфер» атлы биринши нейлон шыжланды шығарыўды баслаған компанияға негиз салды. Роберт хәм оның өними: "Runner's World", "Gentleman's Quarterly", "Success Magazine", "Newsweek" хәм "Playboy" атлы белгили баспалардың бетлерине түсти.

Искер дүньясын қалдырып, Роберт 1985-жылы жети елге тарқалған, мыңлаған адамларды бизнес хәм қаржы жумсаўға үйрететуғын халық аралық билимлендириў компаниясына тийкар салды.

47-жасынан Роберт өзине үлкен рәхәт алып келетуғын нәрсе менен, яғный, қаржыжумсаў менен шуғылланады. Бар хәм жоқлардың арасындағы өсип атырған түпсизликтен қайғыланған Роберт ақша менен ислеўди үйрететуғын, яғный алдын тек бай адамларға белгили болған нәрсени үйрететуғын "CASHFLOW" атлы стол ойынын жаратты.

Роберт көшпес мүлк иси хәмкиши компанияларды раўажландырыў менен шығаллынады, бирақ оның хақыйқый сүйиспеншилиги хәм кумарлығы билим бериўге берилген. Робертке Ог Мандино, Зиг Зиглер хәм Энтони Роббинс сыяқлы атақлы адамлардың арасында хуриетли орын белгиленди. Роберт Киосакидиң адамларға хаты улыўма түсиникли еситиледи: «Я сизлер өз қаржыңызды қарайсыз, я өмир бойы қаржының найы астында ойнайсыз. Сиз я ақшаның хожайынысыз, я ақшаның қулысыз». Роберт адамларға бай адамлардың сырын үйретип бир сааттан үш күнге шекем созылатуғын сабақларды өткереди. Ол адамларға қалай аз тәўекел менен қаржы жумсап, үлкен пайда алыўды үйретеди. Роберт қалай компания дүзип хәм оларды сатыўды үйретеди. Роберттиң пүткил өмири адамларға хәр биринде бар болған, бирақ уйықлап атырған қаржылық алымын оятыўға жәрдем бериўди қәлеўден ибарат. Роберттиң жумысы хаққында дүнья жүзи тән алған оратор хәм Энтони Роббинс былай деп айтады: «Робера Киосакидиң билимлендириў иси өзинде күш, даналық алып келеди хәм адамның өмирин өзгерте алады. Мен оның хәрәкетлерин мақулламан хәм оны еки қолларым менен қоллайман».

Хәзирги үлкен экономикалық өзгерислер ўақтында Роберт Киосаки ислеп атырған нәрсениң баҳасы жоқ.

Шарон Л. Лечтер

Өмирлик жолдас хэм үш баланың анасы, аўыр жоллар усылын таллаў бойынша кәнийге, ойыншықлар хэм баспа исин шығарыў бойынша мәсләхәтши, жеке бизнесиниң хожайыны Шарон Лечтер өзиниң тәжирийбели күшлерин билимлендириў тараўына бағытлады.

Ол Флориданың Мәмлекетлик университетин тамамлап, бухгалтерлик есабат бойынша билим дәрежесин алды. Кейин Шарон үлкен бухгалтерлик фирмалардың биринде жұмыс ислеўди баслады, компьютер иси менен байланыслы компанияда жұмыс исседи, миллий қамсызландырыў компанияда салық директоры болды, Висконсонде биринши регионлық хаяллар журналына тийкар салды хэм шерик болды. Балалары ер жетип атырғанда Шарон олардың билимине көбирек итибар бериўди баслады. Балаларды оқыўға мәжбүр етиў үлкен машқала болды. Олар телефизорды көриўди жақсы көретуғын еди. Шарон үлкен руўхланыўшылық пенен биринши электрон «сөйлеўши китаплар» менен күшин бирлестирди хэм «сөйлеўши китапларды» сатыўға жәрдем берип, пүткил дүнья бойынша бул өнимлерди шығарыў базарын кеңейтиўге жәрдем берди. Бүгин ол китапларды балалардың өмирине қайтарыўға жәрдем беретутығын таза технологиялардың раўажланыўында пионер болып қалады.

Шаронның балалары қаншелли ер жеткен сайын, ол балаларына билим бериў менен соншелли турақлы шуғылланды. Ол балаларына математика, компьютерди билиўине жәрдем берди, олардың көбирек оқып хэм қәтесиз жазыўын гүзетти.

«Бизлердиң заманагөй билимлендириў тәртибимиз бүгинги дүньядағы технологиялық өзгерислер менен бирге жүретутығын жағдайда емес. Бизлер жасларымызға өзлери жасайтуғын дүньяда раўажланыўы ушын мектеп тәртиби менен бирге қаржылық сораўларды да үйретиўимиз керек.

«Бай әке, Гедей әке» хэм «Нақ ақша ағысының квадранты» атлы китаплардың шериги сыпатында Шарон Лечтер өз күшин қаржылық билимин жақсылаўға қызыққан қәлеген адам ушын билимлендириў куралларын жаратыўға жәрдем бериўге бағытлайды.